

XXVIII. ÉVFOLYAM, 2019. ÁPRILIS

TARTALOM

- 3–6 **MARKÓ BÉLA** ■
- 3 Pügmalion melankóliája
4 Isten az Égei-tengeren
4 Sötétség az Égei-tengeren
5 Lábjegyzet a régi görögökhöz
5 Önarckép
6 Örök torzó
6 Festék csupán (versek)
- 7 **ISMERETLEN XII. SZÁZADI NÉMET SZERZŐ** ■
- A Nibelung-ének (Huszadik kaland)
Fordította és a jegyzeteket írta Márton László
- 24 **MÁRTON LÁSZLÓ** ■
- Tudnivalók A Nibelung-énekről (esszé)
- 40 **PÉNTEK ORSOLYA** ■
- Eszter könyve (regényrészlet)
- 49–50 **MESTERHÁZY BALÁZS** ■
- 49 Csönded szélén
49 Karibi zenész
50 Az én szívem
50 Semmiből lettem (versek)
- 51 **HIDAS JUDIT** ■
- Farakás (novella)
- 57–59 **IVAN WERNISCH** ■
- 57 A szigeten
57 Koporsók tűnnek
58 A kordé (versek Vörös István fordításában)
- 60–67 **XAVER BAYER** ■
- 60 Kettő
62 Henry Kissingerrel egy taxin osztozunk
64 Irány
65 Szamádhi (novellák Lesi Zoltán fordításában)
- 68–69 **MAKÁRY SEBESTYÉN** ■
- 68 A csonkultságról
68 Táplálék
69 Szarvasbogarak
69 A fügefánál (versek)

- 70–71 **KISS DÁVID** ■
 70 Gömör
 70 Split
 71 Tusnád (versek)
- 72 **A HÁBORÚ ELLENTÉTE NEM A SZERELEM, HANEM A BÉKE** ■
 Kőbányai János interjúja Ámosz Ozzal
- 78 **ZOLTÁN GÁBOR** ■
 Szimbólumok háborúja (első rész) (esszé)
- 88 **ARANY ZSUZSANNA** ■
 Életrajz és irodalom (tanulmány)
- 94 **T. TÓTH TÜNDE** ■
 A szembesítés hiánya
 (Ungváry Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségrevonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017*) (kritika)
- 95 **KOLOZSI ORSOLYA** ■
 Mindennapi mágnesek
 (Mán-Várhegyi Réka: *Mágneshegy*) (kritika)

KALLIGRAM
 Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
 ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:
 Ágoston Attila (koordinátor)
 oz.kalligram@gmail.com
 Száz Pál
 palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia
 szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
 toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
 TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
 Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
 Földényi F. László,
 Keserű József,
 Márton László,
 Németh Zoltán,
 Hízsnay Zoltán,
 Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
 KALLIGRAM, spol. s r. o.
 Staromestská 6/D
 P. O. Box: 223
 SK-810 00 Bratislava 1
 Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
 a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
 pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačé;
 Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
 214; e-mail: predplatne@slposta.sk

Magyarországi elérhetőség:
 ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
 (Realizované s finančnou podporou
 Fondu na podporu kultúry národnostných
 menšín)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ
 Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
 SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
 szerdahely [IČO:42291810] és a
 Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
 Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
 12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
 Példányszám/Náklad: 700 db/ks
 Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
 a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
 és a regionális részvénytársaságok.
 EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
 10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

Pügmalion melankóliája

*Gustave Moreau: Galatea,
1880, olaj, fa, 85 × 67 cm,
Musée d'Orsay, Párizs*

Tudhattad volna, hogy a holt anyagból
színes virág nő, aztán barna mag
ismét, ökölbe zárva alszanak
a könnyű szirmok, s az elhullt szavakból

előbb-utóbb mondat lesz valahol,
míg lüktetnek tíz forró ujjbegyedben
a mellbimbók, s vonaglik tenyeredben
a teste, és ugyanúgy zakatol,

akár egy lepke, majd elcsendesül,
s amikor végre megnyílsz, elrepül,
mert nincsen mód, hogy istenét szeresse,

ki tőle kapta múltó életét,
csak akkor emlékszik rá, ha setét
markában foglyul ejti majd az este.

Isten az Égei-tengeren

Minden munkájából csak ennyi lesz:
irdatlan kézzel néhány kagylót széttör,
s nem épít fel a színes törmelékből
az égvilágon semmit, de kitesz

egy polipot a napfényes homokra,
majd visszamossa, amit kidobott,
s ami egy percre külön csillogott,
máris befalja, ismét sokszorozza,

mégsem jut többre, folyton körbejár,
be sem végzett még, s letörölne már,
mert addig él, amíg valamit alkot,

mint egy festő, előre-hátra lép,
hogyan lássa, végül milyen lett a kép,
és igazgatja szüntelen a partot.

Sötétség az Égei-tengeren

Nem tudhatom, milyen sirálynak lenni,
lebegni egy puha tükör fölött,
halat keresni csak, nem ördögöt
vagy Istent, s hogyha mélybe ránt a semmi,

azt is mondhatnám, visszahív, hiszen
összecsukódik végül kép a képpel,
első személy a harmadik személlyel
egymásba ér, és nem lesz senki sem

külön, már mind együtt leszünk megint,
se itt, se ott, se fent, se lent, se kint,
csak bent a lassan hullámzó ezüstben,

ahol még minden egyformán tömör,
míg szét nem zúzza egy izzó ököl,
s szilánkok szállnak a reggeli füstben.

Lábjegyzet a régi görögökhöz

Akár egy legyező, szétnyitható
az út, mert mindenképpen összefügg
mélység s magasság, lent csak dőlt betűk
egy lábjegyzetben, míg fent, mint a szó

vagy mondat, már ismét érezhető,
ami bennünk lapult, a félelem,
s lapozható könyv lesz a végtelen,
vagyis majd visszahull, és keze nő

szárny helyett újra, hogyha elnyeli
a hullám Ikaroszt, s mégsem leli
halálát, hiszen végleg úgy marad

egy könyv kitarva ég és föld között,
s a tenger is hiába hömpölyög:
régi betűkből lesznek új szavak.

Önarckép

Hiú remény. Nem test, csupán papírlap.
A semmi változatai. Nyomok.
És hogy megálláskor még csikorog
a tengely, s fényes törmeléket sírnak

a súrlódó felületek. Csak itt-ott
szikrázik, ami volt. Vagyis a kép.
Ha látni akar bárki, visszalép
egy keveset. De akkor már a titkot

nem értheti. Jobb hát lemondani
arról, hogy így-úgy, legalábbis részben
átmenthető, mi elpusztult egészen.

Egy nő ágyéka s szétnyílt combjai.
Megborzongó finom pihéi. Szája.
Ahogy halálakor magát kitarja.

Örök torzó

*Antoni Gaudí: Temple Expiatori
de la Sagrada Família, Barcelona*

Máig nem tudjuk Istent befejezni,
mert végül mindig torzóban marad,
mit felraktunk, akár a darazsak,
hogy hátha most mégsem fogja leverni

a hamuszürke fészket valaki,
de mindhiába, eddig száz alakban
próbáltuk már, és úgyis láthatatlan,
csupán a lépéseit hallani,

mint egy sci-fiben, hogy csak az anyag
mutatja, hol van, hófehér falak
vagy képek a falon, új templomokban

lakik, más-más ruhákban, teste nincs,
s hozzá könyörgünk: Istenem, segíts,
hogy kitaláljuk, milyen vagy valóban...

Festék csupán

*Henri Matisse: Ülő női akt,
1908, olaj, vászon, 81 × 52,5 cm,
Ermitázs, Szentpétervár*

Mögötte semmi sincs, csak durva vászon,
és pontosan középen egy sötét
háromszög rejt el nedves ölet,
vagyis dehogy, néhány ecsetvonáson

vibrál a fény, a többi képzelet
csupán, hatalmas sárgásbarna foltok
s nyers vonalak, de láthatóan boldog
attól, hogy tőlünk kaphat életet,

és éppen olyan izgatónak talán,
hogy üldögél a festő asztalán,
mint egy hús-vér alak, pedig akármi

s akárki, mindegy, hiszen mindig ott
rejtőzik kint a valódi titok,
mit nem lehet a képen megtalálni.

Markó Béla (Kézdivásárhely, 1951): költő, író, szerkesztő, politikus. Számos verseskötete, esszékötetete, gyermekkönyve jelent meg, írt magyar tankönyvet, fordított románból verset, drámát. Verseskötetei jelentek meg angol, francia és román fordításban. Kötetei a Kalligramnál: *Rekvium egy macskáért* (esszé, publicisztika – 2015), *Kerítés* (versek – 2016), *Erdélyi pikareszk* (esszé, publicisztika – 2017), *Bocsáss meg, Ginsberg* (versek – 2018). Új verseskötete *Amit az ördög jóváhagy* címmel a Könyvfesztiválra jelenik meg a kiadónknál.

A Nibelung-ének (részlet)

Huszadik kaland

Attila megkéri Kriemhild kezét

1140 Történt – erről mesélek –, hogy elhunyt Helga úrnő,
és Attila király úr más hitves után tekintő.
A barátai mondják, tanácsuk hangzik össze,
hogy él Burgundiában egy Kriemhild nevű özvegy.

1141 Miután meghalt Helga, a szép,
„Ha nemes nőt szeretnél” – barátai szoltak eképp –,
„akkor a legszebb, a legjobb, akit egy király evégre
megkaphat: ez az asszony. Ő volt hős Siegfried felesége.”

1142 Szólt a nemes király úr: „Hogy lehetne, miképpen?
Pogány vagyok, nem részesültem a szent keresztségben!
Az úrnő pedig keresztény. Hozzám nem jöhet.
Csodával határos, ha ez végbemehet!”

1143 Felelték a bölcsek: „Annak a súlya nagy,
hogy a legdicsebb nagyúr és a föld leggazdagabbja vagy!
Kérsd csak a kezét meg! Ha követed fölkereste,
hátha nemsokára ágyadban fekszik a teste!”

1144 Kérdezte a király úr: „No és ki ismeri
a Rajna-vidéket meg őket, akik az urai?
A sor a Pöchelarnból való Rüdigeren:
„A három királyt gyerekkoromtól fogva jól ismerem.

1145 Gunther és Gernot jeles lovagok.
A harmadik Giselher. Erényeik nagyok.
Hírnevüket, hogy ragyogjon, tetteikkel gyarapítják.
Ezt őseik vitézlő példáján alapítják.”

- 1146 Szólt Attila király úr: „Jó lesz-e az, barátom,
ha ezt a nőt hazánkban koronát viselni látom?
És ha olyan szép, ahogy száll híre sokak ajkára,
legjobb barátainknak nem lesz-e belőle kára?”
- 1147 „Ő szépségre olyan, mint elhunyt úrnőm, szegény
Helga, a hatalmas. Nincs még egy női lény,
aki uralkodó-feleségként szebben mutatna.
Akihez hozzámegey, annak boldogságára odahatna.”
- 1148 „Rüdiger” – szólt Attila –, „járj el hát a nevemben!
Ha itt fog feküdni Kriemhild oldalamon szerelemben,
akkor jutalmazni foglak, ahogy tőlem telik,
mert vágyaim a legszebb céljukat meglik.
- 1149 Szólok a kincstárnokomnak: annyit adjon neked,
hogy életedet barátaiddal gond nélkül élheted.
Kapsz lovakat, ruhákat és mindent, ami kell.
Nem sajnálok semmit se tőled, csak indulj máris el!”
- 1150 Rüdiger azt felelte, az őgróf, a nemes:
„Ha javaidat elfogadnám, az nem volna helyes.
Követjárásom a Rajna mellé önként irányul.
Fedezem birtokomból, amelyet tőled kaptam adományul.”
- 1151 Szólt a király, a hatalmas: „Na jól van, mikor indulsz
ehhez a drága nőhöz? Isten útközben így-úgy
legyen jó hírnevedre meg a hölgyre figyelmező!
Bár megadná a jósors, hogy válasza kedvező!”
- 1152 Rüdiger azt felelte: „Mielőtt úti porunk felvert,
készítsünk össze az útra szép ruhákat és fegyvert!
Emelt fővel így léphetünk majd fejedelmek elé.
Ötszáz derék vitézzel mennék a Rajna felé.
- 1153 Ha látnak Burgundiában engem kíséretemmel,
legyen az a hírünk, nézzenek olyan szemmel,
hogy még soha senki ilyen nagy sereget
ilyen jól fölszerelve Wormsba nem vezetett.
- 1154 Tervedet, király úr, azért félre ne told,
csak mert a hölgy a bátor Siegfried szerelme volt!
Siegmund fia volt ő. Egyszer járt udvarodban.
A legdicsőbb férfiaknak sorában ő is ott van.”
- 1155 Szólt a nemes király úr: „Ha annak volt a nője,
aki ezen világnak volt legnagyobb dicsője,
akkor a jó királynőt tervemből ki nem ejtem,
és hogy rendkívüli szépség, azt sem felejttem.”

- 1156 Szólt az őrgróf: „A válasz máris füledben ül!
Hamar indulok útnak: huszonnégy napon belül.
Értesítem Gotelindát, kedves hitvesemet,
hogy Kriemhilda kezéért utam Burgundiába vezet.”
- 1157 Ezt a hírt küldte máris Rüdiger Pöchelarnba.
Lett az őrgrófnénak ettől büszkesége és szomorúsága.
Még hogy az őrgróf a királynak új asszonyt kerít!
A szép Helgára gondolt. „Egy ilyen hír elkeserít!”
- 1158 Amikor az őrgróf felesége ezt a hírt meghallotta,
elfogta őt a bánat. Szemét a könny elfutotta.
Fog-e az úrnő hajlani hozzá, ahogy az elhunyt hozzá hajlott?
A szép Helgára gondolt. A szíve sajgott.
- 1159 Magyarországról Rüdiger hét nap múlva indul útnak.
Ettől Attila királynak szép remények eszébe jutnak.
Bécs városában az őrgróf a ruhákat kiszabatja.
Az utazást ezután már nem halogatja.
- 1160 Aztán Pöchelarnban már várta Gotelind.
Lánya, az őrgrófkisasszony kedvesen tekint
az apjára meg annak az embereire.
Vitézeket fogadni számos szép kislány csődült ide.
- 1161 Mielőtt Rüdiger még Pöchelarnba jutott,
a Bécsből küldött ruházat hiánytalanul befutott,
épp úgy, ahogy a málhás öszvérek hátára tolták.
Nem kell már félni attól, hogy útközben elrabolták.
- 1162 Rüdigernek Pöchelarnig nem volt megállás.
Ott ügyelt rá, hogy kíséretének kényelmes legyen a szállás.
Ő mint jó házigazda ezért is tekint körül.
Gotelind nagyságos asszony az ura jöttének örül.
- 1163 Szintúgy örvend a lánya, az ifjú őrgrófkisasszony.
Apja jövetelénél nagyobb örömet mi fakasszon?
A hősoket Hunniából örömmel nézegeti.
Kacagó jókedéllyel szavát nekik odaveti:
- 1164 „Isten hozott titeket mind, apám és kísérete!”
Erre volt a viszonzás sok jó lovag üdvözlete
a kisasszony iránt, nagy örömmel, buzgalommal.
Rüdiger úti célját kérdezte Gotelind izgalommal.
- 1165 Amikor éjjel az ágyban feküdt Rüdiger alatt,
a nagyságos asszony olyan kérdésre fakadt
hogy: hová és mi célból küldi férjét a hun király?
„Elmondom, úrnóm, Gotelinda, csak szép sorban kivárj.

- 1166 Uramnak, a királynak új feleséget kérek,
mert a szép Helga testét sírban eszi a féreg.
Kriemhildet kell megszereznem, a Rajna-vidékit.
Ha sikerül, pompás alakja hun földet ékít.”
- 1167 „De jó lesz” – így az úrnő –, „ha ez lehetséges!
Hallottuk, milyen sok jó tulajdonsággal ékes!
Úrnónk helyett legyen úrnónk, ha öregek leszünk!
Ha a hun koronát viselné, annak csak örvendezünk!”
- 1168 Erre így szólt az őrgróf: „Édes szerelmem,
a Rajna felé menőket föl kell szerelnem.
Segíts nekem ebben! Engedd át holmidat!
Egy lovagot, ha jól fel van szerelve, az öröm átítat!”
- 1169 Szólt a nő: „Soraik közt nincs, amennyiben elfogad
a kezemből akármit, hogy annak kezem nem ad,
és üres kézzel elmegy bármelyik embered.”
Mondta erre az őrgróf: „Ez az, amit fülem hallani szeret.”
- 1170 Hej, micsoda selymek voltak a garderobban!
A lovagoknak a készlet szinte a nyakukba robban.
Sisaktól sarkantyúig prémet visel minden ebadta!
A neki tetsző daliákat Rüdiger válogatta.
- 1171 Majd egy reggel, hetednap elhagyta Pöchelarnt
az úr és a lovagság. Bajorország iránt
vágatott a csoportjuk teljes harci díszben.
Rablók nem rohanták meg őket, vagy talán csak egy ízben.
- 1172 Tizenkét napba telt, míg eléjük bukkant a Rajna.
Érkezésük híre nincs titokban tartva.
Elmondják a királynak meg a kíséretének,
hogy felbukkantak a parton nagyúri jövevények.
- 1173 Kérdi a király: kifélék? Tudja-e valaki?
A válasz: málhájukat sok öszvér cipeli.
Jó gazdagok lehetnek, annyi bizonyos.
Nekik szállást ajánlhat, aki a városban honos.
- 1174 Amikor szállásra találtak az ismeretlenek,
eltöprengett az udvar: ki fiai legyenek?
Ide, a Rajna-vidékre őket mi szél hozta?
Hívatta Hagent a király úr, és kilétüket tudakozta.
- 1175 Azt mondta Tronje hőse: „Még nem láttam őket biz’ én,
de ha szemügyre vesszük, pillantásunk tüzén
rájöhetünk azonnal, mely országból jövének.
Nagyon idegenek lehetnek, ha én sem tudom, kik ők.”

- 1176 A vendégek ezalatt már elfoglalták a szállást.
Díszes öltözékben kezdték meg a járkálást
a követ úr meg a vitézek. Az udvarba lovagoltak.
Igazán gyönyörűen öltözöttek voltak.
- 1177 Szólt Hagen, a tapasztalt: „Annyit mondhatok bátran,
hogy én azt az urat – azt, ott – régóta nem láttam,
de fellépése alapján azt hiszem, Rüdiger ő,
a hun birodalomban nagy hatalmat nyerő.”
- 1178 „Mi az oka, hogy jött?” – a király ezt kérdi. –
„Miért kellett Pöchelarnból neki hozzánk betérni?”
Szájából ezt a kérdést még ki sem veti,
amikor Hagen, a bátor a jó Rüdigert felismeri.
- 1179 Hagen és minden barátja kirohan a teremből.
Az ötszáz főnyi lovagság leugrik a nyeregből.
Jól fogadják a csoportot, amely Hunniából érkezett.
Követség sohasem viselt még ennyire szép mezét.
- 1180 Tronjei Hagen jó hangosan kiáltja:
„A vendégeket, akik most érkeztek, Istán áldja,
embereivel együtt a pöchelarni vajdát!”
A hunniai daliákat Wormsban jól fogadják.
- 1181 A király atyafisága a vendégekre figyelmez.
Metz szülötte Ortwin így szól Rüdigerhez:
„Hozzánk érkezőket olyan szívesen
még nem láttunk, mint titeket most. Nem, sohasem!”
- 1182 A jó fogadtatást mind megköszönik a daliák.
Az udvaroncok nyomában ki-ki a terembe hág.
Kísérete körében a királyt ott lelik.
Ő feláll a székről, ahogy az illemszabályok követelik.
- 1183 Ahogy lép a követhez: az illem nagy tudója!
Gernot és Giselher figyelmes fogadója
a vendégseregnek, amint az nekik kijár.
A jó Rüdigert már kézen is fogja a király.
- 1184 Odavezeti a székhez, ahol maga is ült.
A vendégek poharába ízletes mézsör került,
és szívesen töltögették nekik a legjava bort,
amely a Rajna-vidéken valaha is kiforrt.
- 1185 Sindold és Hunold a trónhoz idejöttek.
Dankwart és Volker, ők is értesítve lettek
a vendégek jöveteléről, így tehát örvendeztek.
Rüdigert tiszteletben részesíteni igyekeztek.

1186 Mondta Hagen a királynak: „Szólok hozzád avégett,
hogy illó viszonzoznunk azt a nagy szívességet,
amelyet az örgróf végbevitt a kedvünkért.
A szép Gotelinda férje emiatt ne kapjon szűk bért!”

1187 Így szólt Gunther király úr: „A kíváncsiság furdal:
mi újság Hunniában? Azt is mondd el egyúttal:
hogyan van Attila és Helga? Jó volna hallanom!”
Felelte rá az örgróf: „Azt el nem hallgatom.”

1188 Felállt ülőhelyéről egész kíséretével,
és így szólt a királyhoz: „Szavaim hitelével
adom neked a választ, király, ha engeded.
A hír meg fogja hozni, uram, jókedvedet.”

1189 Szólt Gunther: „Add elő hát, amiről szól a küldetés!
Nem kell barátaimmal előzetes egyeztetés!
Hadd tudjuk, mi a közleményed, én és a híveim!
Hallgatunk figyelemmel és tisztelettel, ím.”

1190 Szólt a tisztességgel teli küldönc: „Neked a Rajna-partokon
szolgálatát ajánlja az én nagy parancsnokom,
meg a barátaidnak, akik bizonyára vannak.
Küldetésem igéi reményben fogannak.

1191 Nemes király uramnak nagy bánata van,
meg a népnek is. Az úrnőnk haló poraiban
fekszik: Helga királyné koporsóba zárva!
Ezáltal sok kisasszony lett egycsapásra árva,

1192 fejedelmi családbeli lányok, akiket Helga nevelt.
Emiatt Hunniának súlyos bánata kelt.
Nincs már, aki tudná őket jóra nevelni.
Szokták efféle gondok a király bánatát növelni.”

1193 Szólt Gunther: Fizesse meg Isten, hogy szolgálatát ajánlja
nekem és barátaimnak Hunnia nagy királya.
Üdvözetét örömmel hallom és fogadom.
Remélem, viszonzni adódik alkalom.”

1194 Szólt a derék levente, burgundiai Gernold:
„A világ megsiratja, ha Helga, a szépséges holt.
Hogy kiváló személy volt, mutatja minden tette!”
Ezt sok más dalia mellett Hagen is megerősítette.

1195 Megszólt Rüdiger ismét, a nemes hun követ:
„Hallgasd, király, tovább is az üzenetemet!
Az uram bízta ezt rám, aki gyászba merült,
és Helga halála miatt ő úgy érzi, bajba került.

- 1196 Úgy értesült királyom, hogy Kriemhild özvegyasszony,
mert Siegfried lovag elhunyt. Hadd kapjak az igaz szón,
ha ez igaz: Kriemhildnek engedd, hogy viselje a koronát
– királyom ezt üzente – hun földön, odaát!”
- 1197 Felelte a király úr, és a szava illendő:
„Beszélek a fejével, és ha férjhez menendő,
három nap múlva értesítek. Felőlem férjhez mehet.
Ez rajta múlik! Attila királynak miért mondjak nemet?”
- 1198 Közben a vendégseregnek jó szállást kijelöltek.
A vendégekkel annyi kedvességet közöltek,
hogy Rüdiger kijelenti: itt mindenki barátja.
Hagennek tett régi szolgálatát most Hagentől viszonzozva látja.
- 1199 Így tehát Rüdiger vár a harmadik napig.
Gunther tanácskozást kezd – tetteben bölcsesség lakik! –,
vajon atyafisága helyesnek tartja-e,
hogy Kriemhildből lehessen Attila hitvese.
- 1200 Mindnyájan helyeselték, Hagent kivéve.
Ő Guntherhez így szólt, szemébe nézve:
„Ha meggondolod a dolgot, még akkor sem engeded,
ha a húgod szeretné, mert jóra nem vezet!”
- 1201 „Már miért is ne hagynám” – ez jött Gunthet nyelvére –,
ha a királynőnek éppen ez volna kedvére?
Elvégre ő a húgom! Még szítom is hevét!
Eljárunk a nevében, ha ez növeli hírnevét!”
- 1202 Most Hagen mondta: „Jobbik eszedet vedd elő!
Ha Attiláról tudnál te annyit, mint ami fejemben levő,
úgy tudnád: nősülése, amiről beszélsz te,
éppen téged sodorna a legnagyobb veszélybe.”
- 1203 „De miért?” – kérdezte Gunther. – „Én majd nagyon vigyázok,
hogy Attilát kerüljem, és gyűlölet vagy átok
ne szálljon a fejemre, ha húgomat elveszi.”
Felelte erre Hagen: „Ezt hiszi a piszi.”
- 1204 Hívták Giselhert, valamint Gernoldot,
hátha e két vitéznek kedve arra hajolt ott,
hogy Kriemhild lehessen a hun király felesége.
Ezt mindenki helyesli, Hagent kivéve.
- 1205 Burgundia lovagja, Giselher odahatott:
„Most már, Hagen barátunk, mutass jóakaratot!
Sok bánatot okoztál neki: tedd végre jóvá!
Ami jósorsa lenne, azt hagyd, hogy váltsa valóvá!

- 1206 Már úgyis tönkretetted nővérem életét”
– a jó királyi öcstől hangzott ilyen beszéd –,
„és ő téged ez okból teljes joggal gyűlöl.
Nem vettek el több örömet még asszonytól, gyönyörűtől!”
- 1207 „Elmondom nektek, amit most előre látok.
Ha Attila elveszi őt, az ránk nézve átok.
Tönkre fog tenni minket, amint azt tervezi,
ha sok fegyverben álló harcos körülveszi.”
- 1208 Hagennek ezt felelte a hős dalia, Gernold:
„Könnyen meglehet, hogy míg mindnyájan nem leszünk holt,
nem fogunk elutazni Attila udvarába.
Kriemhildhez legyünk jók! Ez hírnevünknek válik javára.”
- 1209 Hagen erre felelte: „Én jobban látom a pályát!
Ha nemes Kriemhilda hordja Helga koronáját,
akkor – még nem tudni, mi módon – nekünk nagy bajt okoz.
Ne engedjük a nászt meg! Ez a döntés az okos.”
- 1210 Szép Ute fia, Giselher felrója vádul:
„Ne cselekedjünk ilyen galádul!
Inkább örülnénk, hogy jut neki dicsőség!
Mondhatsz, Hagen, akármit, bennem él iránta a hűség!”
- 1211 Ennek hallatára Hagen haragudott.
Gernot és Giselher Guntherrel arra jutott,
hogy ők oda nem állnak az útba akadálynak,
ha Kriemhild oda akarja adni magát a hun királynak.
- 1212 „Úrnőnknek elbeszélem” – szólt a nagyúr, Gere –,
hogy Attila királytól nagy vonzalmat nyere,
akinek sok hős levente tisztelettel hódol.
Ilyen házasság az összes régi bajért kárpótol.”
- 1213 Odamegy a derék levente, ahol Kriemhild lakik.
A hölgy kedvesen fogadja. Gere szájából kibukik:
„Jó hírem van, örülhetsz. Adj is hírnökjutalmat!
Jószerecséd elűzi a régebbi siralmat.
- 1214 Egy király beléd szerelmes, úrnőm, és követet
küldött hozzánk. A legjobb, aki trónra ülhetett,
vagy koronát viselhet! Neki te fogsz kelleni!
Nemes lovag a hír hozója. Bátyád ezt üzeni.
- 1215 Felelte a soksiralma: „Nem engedi meg Isten
se neked, se a baráti körnek, hogy gúnnyal behintsen
engem, a nyomorultat! Velem olyan férfi mit kezd,
aki tudhat maga mellett szerető szívű hitvest?”

- 1216 Így tiltakozik az úrnő, mondván: módját nem látja.
De jön Giselher, az öccse és Gernot, a bátyja.
Kéri: a jószerencsét ne lökje el.
Ha a hun király feleségül veszi, ő boldogságra lel!
- 1217 Egyikük sem tudta rábeszélni a szép nőt,
hogy szeretni akarjon bármiféle kérőt.
Így szóltak a fivérek: „Ha a hírt megveted,
akkor is – arra kérünk – fogadd a követet!”
- 1218 Felelte a nemes asszony: „Azt nem tagadhatom,
hogy Rüdiger személye becses nekem nagyon,
mert ő igen kiváló. Ha nem ő a követ,
szívem rosszkedve bárki más küldöncöt kivet.”
- 1219 Még azt is mondta: „Holnap jöjjön ide nyomban,
itt akarom fogadni a lakosztályomban.
A döntésemet akkor fogom veled tudatni.”
És ismét nekiállott fennhangon siratni.
- 1220 A nemes Rüdiegernek más szándéka nem is volt,
mint az, hogy a személye legyen Kriemhild elé tolt.
M megbízott ő magában: van ő olyan eszes,
hogy rábeszélő szavának jó eredménye lesz.
- 1221 Másnap reggel aztán, a misét követően
nagy tülekedés volt Rüdiger körül keletkezően.
Mindenki vele akart az udvarba menni.
Sok férfit láttak akkor ünnepi ruhát felvenni.
- 1222 Kriemhild, a büszke szépség gyászba borulva
várja Rüdigert, hogy lakrészéhez vonulna.
Hétköznapi ruhát hord, jeléül a gyásznak.
Bezzeg a hölgyek körülötte díszben pompáznak!
- 1223 Kriemhild egészen az ajtóig elé megy.
Jól fogadja a kiváló férfit az özvegy.
Rüdiger csak tizenkét kíséreléssel érkezett.
Kriemhild magasabb rangú követtel még nem fogott kezét.
- 1224 Akkor az uraságot és kísérőit leültették.
A hazai örgrófok mind a ketten magukat előre tették,
Gere és Eckewart úr. Ők a burgundi gyámság.
Már csak az úrnő miatt sem volt valami nagy vidámság.
- 1225 A követek körül a sok szép úrnő csak úgy nyüzsgött.
Kriemhild, gyászba borulva, sírással küzdött.
A mellein a ruhája könnyektől átítatva.
Rüdiger látja ezt jól. Tiszteletét mutatja.

- 1226 Végül a követ így szól: „Nemes király leánya,
nekem és társaimnak, mindünknek az a vágya,
hogy színed elébe lépnünk legyen engedély,
és átadjuk a hírt, amellyel megtett utunk nem csekély.”
- 1227 „Az engedély megadva” – mondta Kriemhild nemesen. –
Amiről az üzenet szól, mondd meg egyenesen!
Meghallgatom örömmel, mert jó küldönc kegyelmed.”
Senki sem érzett a szavakban igent mondani kedvet.
- 1228 Szólt Rüdiger nagyúr most, a Pöchelarni:
„Attila nagy királynak támadt kedve téged akarni.
Burgundiába évégett küldött engem követül,
akit a kedvedért sok jó lovag vesz körül.
- 1229 Királyom szerelmet ajánl, bánat nélkül.
Írántad baráti gyöngéd vonzalomra készül,
amilyet Helga iránt is táplált, aki szíve csücske volt.
A kiváló nő után a bánat tőle sok napot elrabolt.”
- 1230 Felelte a királynő: „Rüdiger, jó őrgrófom!
A bánatomat, ha tudnád, mennyire féltve óvom,
akkor nem noszogatnál, hogy szeressem bérki férfit.
Elvesztettem a legnagyobbat, aki valaha élt itt!”
- 1231 „Mi más kárpótol a búért” – kérdi a pöchelarni merész –,
mint a szív szerelme? Akinek jut belőle rész,
és olyan személy a másik, aki megfelelő,
akkor a szívbeli siralomra gyógyulást lel ő.
- 1232 Ha téged a királyom feleségül vesz el,
akkor tizenkét koronának királynője leszel.
Ezekhez megkapod még vagy harminc herceg földjét,
akiket leigázott a hun királyi fölség.
- 1233 Lennél úrnője egy sor kiváló férfinak,
akik szegény Helga úrnőm szolgálói voltak a minap,
és számos úri hölgynek, aki szolgálatában állt,
mind fejedelmi vérből!” – a jó lovag szava szállt. –
- 1234 „Továbbá fejedelmem még azt is üzeni:
ha az ő koronáját a te fejed viseli,
megkapsz minden hatalmat, ami Helgának jutott.
Attila kíséretének is parancsolhatsz legott.”
- 1235 Felelte a királynő: „Én azt már sose várom,
hogy másodszor is egy hős legyen a párom!
Egy volt: az odaveszett már, és ez annyira bánt,
hogy holtomig szomorúság gyötörhet eziránt.”

1236 Erre a hunok felelték: „Királynő, te hatalmas!
Attila mellett az élet sok öröme alkalmas.
A dolgod annyira jó lesz, hogy az szinte csoda.
Szavadat fogja lesni dicső lovagok hada.

1237 Helga hölgyei a te csapatoddal, amely aligha rút,
ha együttesen kiadnak egy nagy hölgykoszorút,
úgy a sok jó vitéznek szívei nem sajognak.
Szép úrnő, vedd eszedbe jó végét e dolognak!”

1238 Szólt a hölgy illő pózt felöltve: „Hagyjuk a beszédet
holnap reggelig. Akkor gyertek a válasz végett.
Akkor kérésekre méltó választ adok.”
Távoztak, mást nem tehettek a derék lovagok.

1239 Mihelyt a hun követség a szállására ért,
hívatta a jeles úrnő azonnal Giselhért,
továbbá édesanyját. Azt mondta mindkettőnek,
hogy mást, mint siratást, gyászt nem tarthat illendőnek.

1240 Szólt az öccse, Giselher: „Nővérem, úgy tudom,
és én is azt hiszem, hogy minden fájdalom
enyhülne, ha a hun királyhoz mennél feleségül.
Akárki mond akármit, a jó döntés ez lenne végül.

1241 Nagy örömödre lesz majd” – folytatta öccse így –,
hogy a Rajnától a Rhone-ig, az Elbától a tengerig
nincs még hozzá hasonló hatalmas uralkodó.
Boldogságodra válik vele a kézfogó.”

1242 „Jó öcsém” – így az asszony –, „miért ajánlasz ilyet?
Más, mint a gyász, a sírás nem lel bennem helyet.
Az udvarba hogy mehetnék, ahova járnak a lovagok?
Szép voltam valaha régen, de már nem vagyok.”

1243 De akkor Ute asszony így intette a lányát:
Fogadd meg, drága lelkem, fivéreid tanácsát!
Hallgass a barátaidra: akkor áll a dolgod jól!
Már régóta figyellek, szomorúan a gondtól.”

1244 Kérte Kriemhild az Istent, neki tanácsot adjon:
legyen-e gazdag, hogy ezüstöt, aranyat, ruhát osztogasson,
mint amikor még életben volt a férje.
De olyan boldog sose lesz már, az égtől hiába kérje.

1245 De aztán arra gondolt: „Mégsem tehetem ezt én!
Övé legyek? Pogány ő, én pedig keresztyén!
Ebből a világ szemében szégyen kerekedne!
Ha minden országát nekem adná, akkor sem lehetne!

- E nézet mellett kitartott nappal és éjszaka.
 1246 Amint feküdt az ágyban, nyomta gondok sora.
 Csillogó két szeméből folyt a könnyek füzére,
 míg aztán el nem indult a hajnali misére.
- A mise kezdetére a királyok megjöttek.
 1247 Az özvegygel, szegénnyel megint sokat törődtek.
 Mondták neki: menjen a hun királyhoz férjhez.
 Az úrnőhöz vidám kedv egy szikrányi sem férkez.
- Attila király úr követeit hívták,
 1248 akik a hazautat már nem szívesen halogatták.
 Akár „igen”, akár „nem”, csak mehessenek végre!
 Rüdiger az udvarba ment hát, lovagjaitól kísérvé,
 megtudni, hogy a hölgynek mi a válasza,
 1249 és minél hamarabb, mert soká érnek haza.
 Hosszú és nehéz út visz Hunnia felé.
 Rüdigert odavezették Kriemhild úrnő elé.
- A hős szelíd szavakkal igyekszik odahatni,
 1250 méltóztassék az úrnő döntését vele tudatni,
 hogy az Attila udvarába ő híven megvigye.
 Már-már biztosra vette: nem lesz meg ura frigye,
 mert a nő kimutatta: nem kell neki senki férfi.
 1251 Mondta erre az őrgróf: „Nem kellene így élni!
 Miért hagyod, hogy szép személyed elhervadjon hiába?
 Egy kiváló férfi oldalán lépj a hírnév magas fokára!”
- De nem használ a szép szó. Végül Rüdiger
 1252 az úrnőnek titokban olyasmit ígér,
 hogy bosszút állhat ezáltal bármily sérelemért.
 Az ilyesféle szóból Kriemhild végül is ért.
- Rüdiger így szólt a hölgyhöz: „A bögést hagyd már abba!
 1253 Ha ügyedet Hunniában senki más nem támogatja,
 csak én meg az atyafiságom meg a háznép, a személyem körüli,
 akkor is, ha bárki bántott téged, az megkeserüli.”
- Ettől a királyi hölgynek mindjárt jobb lett a kedve.
 1254 „Esküdj: ha bárki bántott, káromra törekedve,
 úgy te leszel az első, aki megbünteted!”
 Az őrgróf azt mondta: „Úrnőm, ezt biztosra veheted.”
- Rüdiger megesküdött rá az összes emberével,
 1255 hogy Hunniában az úrnőt szolgálni fogja hévvel,
 és ha bármit kíván Attila földjén, az nem lesz megtagadott.
 Erre az esküszóra Rüdiger kezét adott.

1256 Gondolta a hűséges asszony: „Most már van sok barátom,
és szabadon cselekszem, ezt én, szegény nő, belátom.
Nem érdekel, mi háborítja az emberek szíve mélyét,
ha megbosszulhatom még kedves férjem személyét!”

1257 Gondolta: „Ha a hun királynak olyan sok lovagja van,
akkor nekem is majd szót fogadnak sokan.
És ha annyira gazdag, én is oszthatok sokat.
Hagen, a mocsok gazember elvette vagyonomat!”

1258 Azt mondta Rüdigernek: „Ha nem lenne pogány,
nem is volna kifogásom ellene sehány.
Elmennék udvarába, és lehetne a férjem.”
Az őrgróf mondta: „Úrnóm, eszed jobb útra térjen!

1259 A keresztény vitézek hun földön úgy nyüzsögnek,
olyan sokan, hogy azt te nem érzed pogány rögnek.
És ha Attilát rávehetnéd, hogy megkeresztelkedjen?
Egy okkal több, hogy személyed az ágyába ereszkedjen.”

1260 Szólt most ismét a bátyja: „Mondj hát igent, hugom!
Hagyd abba a siralmat, mert már nagyon unom!”
Kriemhild gyászolt tovább is, de aztán az lett a vége,
hogy a hősök előtt kimondta: lesz ő Attila felesége.

1261 Szólt: „Tartok veletek hát én, szerencsétlen özvegy.
Elmegyek Hunniába, feltéve, hogy velem megy
az a néhány barátom, akit a sors meghagyott.”
Erre Kriemhild, a szépség a hősök előtt kezét adott.

1262 Szólt az őrgróf: „Maroknyi embered, ha van,
nekem több is van annál. Ügyelünk gondosan,
hogy átvigyünk becsülettel a Rajna vize felett.
Úrnóm, Burgundiában tovább időznöd nem lehet.

1263 Van ötszáz jó vitézem és az atyafiságom,
itt is, akárcsak otthon szolgálatodra állón.
Parancsolj nekik, úrnóm! És parancsolhatsz nekem
– elvégre megfogadtam – hacsak nem sérül becsületem.

1264 Összekészítheted már az úti felszerelést.
Rüdiger tanácsa miatt nem fogsz érezni neheztelést.
Mondd a lányoknak is majd, akik téged kísérnek,
hogy útközben minket kiváló hősök utolérnek.”

1265 Még megvolt féltreteve pompás lószerszám
Siegfried idejéből hölgyeknek ezerszám.
Bizony, büszke lehet rá, aki ezzel indul útnak!
Hej, sok szép úrilánynak remek nyeregpartozók jutnak!

- 1266 Sok szép ruhát, amelyben gyakran csodálva voltak,
most az utazáshoz becsomagoltak.
Attila hun királyról hallottak számos csodát.
Felnyitottak sok gondosan zárt kelengyés ládikát.
- 1267 Igyekeztek ötödfél napig a szorgoskodók.
Előkeresték, amit rejt ruhátságak és fiók.
Kriemhild a házi kincstár aranyát elő akarta venni,
Rüdiger daliáit ezzel gazdaggá tenni.
- 1268 Volt még neki annyi a nibelungi kincsből,
hogy azt cipelve, akár száz málhás öszvér ki is dől.
Ezt akarta a hunoknak elajándékozni.
Ez Hagennek, fülébe jutva, gondot kezd okozni.
- 1269 Így szólt: „Kriemhilda úrnő engem már úgyis utál,
ezért jobb lesz, ha Siegfried aranya itthon áll.
Miért kapjon ilyen nagy kincset az ellenség?
Jól tudom, hogy az úrnő mit kezdene ezzel még!
- 1270 Ha elvinné a kincset, akkor azt – nemdenem? –
szétozstaná azért, hogy fordítsa ellenem!
De hiszen, hogy elvihesse, még elég lova sincs!
Kriemhildnek üzenem, hogy Hagennél marad a kincs.”
- 1271 Amikor ezt megtudta Kriemhild, ádáz dühbe gurult.
Keserű sérelemmel fivérei elé vonult.
Ők adták volna a kincset, de már nem lehetett.
Rüdiger, a derék hős biztató szót vetett:
- 1272 „Hatalmas királynő, mit sírsz az aranyodért?
Hogy a kedvedben járjon, ahhoz Attila király nagyon ért!
Mihelyt a szeme elé kerültél, annyi aranyat ad,
hogy akármennyit osztasz, még mindig sok marad!”
- 1273 Felelte a királynő: „Nemes Rüdiger,
nem volt még királyi nőnek kincse, amely annyit ér,
mint amennyit Hagen elvett tőlem álnokul!”
Ekkor bátyja, Gernot a kincstárhoz vonul.
- 1274 Királyi hatalommal a kulcsot elragadja.
Kriemhild aranyát mind szétozstogatja,
harmincezer márkát vagy még annál is többet.
Jut az idegeneknek! Ennek Gunther is örvend.
- 1275 Így szólt a pöchelarni férfi, Gotelinda férje:
„Nem akarom, hogy a kincset az én kezem érje,
vagy hozzányúljon a királynő, bár övé volt valaha,
és mint nibelungi szerzeményhez volna hozzá joga.

- 1276 Tartsátok meg magatoknak, nem kell az nekem,
 elvégre a hazámból annyi kincs jött velem,
 hogy útközben hazáig az aranyotok nélkül is
 a költségeinkre elég lesz bőséggel végül is.”
- 1277 De még ennek előtte Kriemhilda hölgyei
 összeszedtek arany ékszert, tizenkét ládát töltve ki.
 Az úrnőnek amúgy is szép köszöntőűket adnak,
 hogy azzal díszelgjen, amíg az úton haladnak.
- 1278 Hagen – így látta Kriemhild – nyomasztó túlerő.
 Áldozati aranyból még ezer márkát bírt a nő.
 Ezt a férje lelke végett szétosztotta az emberek között.
 Ilyen hitvesi hűség Rüdigert és másokat lenyűgözött.
- 1279 Kérdi az úrnő: „A jóbarátok merre vannak,
 akik a kedvemért idegenbe elmennek hontalannak?
 Ők velem lovagolnak a messzi Hunniába.
 Tegyenek szert kincseimből paripára, díszruhára!”
- 1280 Az úrnőhöz így szólt őrgróf Eckewárt:
 „Minthogy az én személyem mindig is arra várt,
 hogy hűséggel, bizalommal személyedet szolgálja,
 ez a hűség az újabb, nagy próbát is kiállja.
- 1281 Veled megyek. Magammal viszek ötszáz vitézt,
 téged a híveidként mindig szolgálni kész.
 Nem választ el semmi tőled minket, csak a halál.”
 Meghajolt, ezt hallva, Kriemhild. Okot erre bőven talál.
- 1282 Készültek útra kelni. Jött a sok málhás öszvér.
 Búcsúkönnyeket ontott jóbarát, atyafi, testvér.
 Ute, a nagy úrnő és számos szép leány
 fájlalta, hogy Kriemhild nyomában támad majd nagy hiány.
- 1283 Kriemhild száz gyöngyörű lányt vitt az útra magával.
 Úgy felcicomázta őket, hogy az, biza, rávall.
 Gyülekeznek a könnyek a csillogó szemekben.
 Kriemhildnek Attila mellett lesz része még örömeiben.
- 1284 Akkor jött Giselher és a bátyja, Gernold
 a kísérete élén, ahogyan illendő volt.
 Nővérüknek akartak így lenni oltalom.
 Ezer derék levente ügetett mindkét oldalon.
- 1285 Jött az okos Ortwin és a bátor Gere.
 Rumold, a konyhamester is érkezett vele.
 Megszervezték a szállást egészen a Dunáig.
 Velük tartott Gunther király is, de csak a városhatárig.

Mielőtt a Rajna mellől távozni lóra ültek,
 Hunniába kitarató, gyors követeket küldtek:
 vigyék meg a hírt a királynak, hogy jártak nagy sikerrel.
 Elnyerték a királynót! Közeledik Rüdigerrel!

JEGYZETEK

A huszadik kaland a mű leghosszabb fejezete, száznegyvenhét strófából áll a B kéziratban, a C-ben még ennél is több. A mai olvasó akár hosszadalmasnak, túl aprólékosnak is érezheti. Pedig a mozzanatok elaprózásának megvan az epikai funkciója: a cselekmény második félidejének lassan kell kezdődnie, hogy a Szerző az események fokozatos felgyorsításával is érzékeltethesse a belőlük kibontakozó borzalmat.

Az eddigi észak-déli tengelyt (Burgundiával szemben szászok, dánok, izlandiak, nibelungiak) felváltja a kelet-nyugati: a Rajna a Dunával, Burgundia Hunniával néz farkasszemet. A Szerző szembeötlően otthonosabb a Duna tájékán, mint a Rajna-vidéken, sokkal jobb a helyismerete. A műben körvonalazódó civilizációs feszültség pedig erősen emlékeztet a mai nyugat- és kelet-európaiak egymás iránti kölcsönös meg nem értésére.

Azt is remekül érzékelteti a Szerző, hogy Kriemhild viselkedése terhére van a wormsi udvarnak, főleg Gunthernek. Kriemhild sok éve tartó gyásza maga a megtestesült szemrehányás, büntudatkeltés. Hiába könnyen belátható, hogy Hagennek igaza van: Kriemhild a hun király feleségeként óriási hatalomra fog szert tenni, amelyet minden bizonnyal bosszúállásra fordít majd – Gunthernek elege van a hűgából, és örül, hogy végre-valahára szépszerével megszabadulhat tőle.

Máshol is vannak a műben erős nézőpontváltások, de itt a Szerző valósággal tobzódik bennük. A huszadik kaland elején a helyszín átkerül Hunniába, és Attila nézőpontját közvetíti a szöveg. Aztán Rüdiger szemével látjuk az eseményeket, majd bepillantunk Gotelinda gondolataiba, mi több, egy-két pillanatra még az ifjú örgrófkisasszony felajzottságát is átérezhetjük. És így tovább: a Szerző nem rejti el befogadói pillantásunk elöl a három királyi fivér nézőpontját (méghozzá hol elkülöníti, hol pedig összemossa őket), de Hagen titkos gondolataiba is beleolvashatunk, a vége felé pedig nagyjából Kriemhild szemével látjuk az eseményeket. Amikor aztán a Szerző nem Rüdigernek nevezi az örgrófot, hanem így említi: „a pöchelarni férfit, Gotelinda férjét”, akkor egy pillanatra visszahozza Ausztriát és vele együtt Gotelinda nézőpontját is, méghozzá egy többszörös konfliktustól feszült pillanatban. Ez az alkotói eljárás mód eltávolítja a művet a hősi énektől, amelyre nem jellemző a sűrű nézőpontváltás, és a modern történelmi regény előfutárává teszi.

1140

Helga, „Helche”: fiktív személy. Mindenesetre germán név, amellyel a Szerző azt sugallja, hogy Attila előző felesége is „német” nő volt, vagyis a hun király házasságok révén is igyekszik közeledni a Nyugathoz. Ha viszont Helga germán nő volt, akkor valószínűleg keresztény is volt, így tehány a keresztény-pogány vegyesházasságra kellett már precedensnek lennie. Attila vallásának látszó dilemmája az 1242. strófában valójában civilizációs dilemma: a hun király felvehetné a szent keresztiséget, de a hunokat nem alakíthatja át nyugatias néppé. A Szerző szeme előtt a nemrég megtért – félig-meddig még mindig pogánynak számító – magyarok lebeghettek.

1144

Rüdiger: a Roger(ius) német névváltozata. A második rész e fontos szereplője minden előkészítés nélkül lép be a cselekménybe. Azt állítja hogy a wormsi királyi fivérket gyerekkorától fogva ismeri, de nem derül ki, hogy hol találkozott velük.

1150

birtok: a mai Alsó-Ausztria területének egy része a hun király birodalmához tartozott. Itt kaphatott Rüdiger hűbértartást Attilától.

1154

Siegfried (...) járt udvarodban: erről sem tudunk meg semmi többet.

1157

Pöchelarn, ma Pöchlarn, a műben „Bechelaren”: kisváros Alsó-Ausztriában, Rüdiger- és Nibelung-kultuszáról nevezetes.

1159

Magyarország, „Ungern”. Később az ország „Hiunen lant” néven fordul elő, ezt többnyire Hunniának fordítom.

1161

útközben elrabolták: az országutakon rossz volt a közbiztonság. Erős katonai fedezet nélkül nem volt ajánlatos értékes holmit szállítani.

1167

örvendezünk: vagy nem őszinte az örgrófné, vagy igen gyorsan megváltozott a véleménye. A 1157. sköv. Stró-fában még fenntartásai voltak Kriemhilddel szemben.

1169

soraik közt: az eredetiben is rendkívül nyakatekert mon-datszerkezet mintha az asszony kelletlenségét fejezné ki.

1186

nagy szívesség: nem tudni, miféle szívességet tett Rüdiger a burgundiaknak. Talán közvetített Worms és a hunok között. Gunthernek nyilván jól jönne egy erős keleti szö-vetséges, akinek országa mindazonáltal nem szomszédos, de még közel sincs.

1188

felállt: Rüdiger ettől kezdve már nem vendég, hanem a hun király hivatalos ügyben eljáró küldötte.

1190

parancsnok, „voget”: Rüdiger követként nem egyszerű- en Attila hűbérese, hanem békés célú, de katonai jelle- gű feladatot hajt végre.

1191

sok kisasszony: Attila udvarát Rüdiger afféle kelet-európai nevelődési és művelődési intézetként állítja be.

1196

elhunyt, „erstorben”: érzékelhető, hogy Rüdiger diplo- matikusan fogalmaz.

1198

Hagennek tett régi szolgálat: nem tudjuk, mi lehetett. Nem biztos, hogy azonos a 1186. strófában említett nagy szívességgel.

1215

olyan férfi: nem egyértelmű, hogy Kriemhild értesült-e már Attila vele kapcsolatos szándékáról, és tudja-e, hogy az előző feleség, Helga már meghalt.

1232

tizenkét korona: az Attila által leigázott országok.

1249

hölgy: az eredetiben „fürst” van, ami Gunthert jelentené, de Rüdiger ebben a jelenetben Kriemhild válaszát várja.

1253

ha bárki bántott, „het iu iemen iht getan”: a perfekt igealak az összes múltbeli sérelemre vonatkozik, így te- hát a Siegfried-gyilkosságra is. Rüdiger nem tudja, vagy nem gondolja végig, milyen végzetes következmények- kel jár az ígérete.

1162

maroknyi ember: az eredeti „habt ir zwene [azaz kettő] man” nem szó szerint értendő.

1263

hacsak nem sérül becsületed: Rüdiger feltétel – hogy t.i. becstelenségbe taszító parancsot nem hajt végre – sok- féleképpen lesz értelmezhető.

1267

házi kincstár: Kriemhild magánvagyonra, illetve ami a Nibelungok kincséből Hagen akciója után megmaradt.

1273

a kincstárhoz vonul: Gernot elveszi Kriemhildtől az ügy- nevezett „kulcsjogot”, látszólag azért, hogy megelőzze Hagen hasonló lépését, de valójában ő akarja rátenni a kezét Kriemhild vagyonára.

1274

Gunther is örvend: mert ezáltal a hun lovagok neki, nem pedig Kriemhildnek vannak lekötözve. Bőkezűnek mu- tatkozik (ami akkoriban a legfőbb erény volt), ugyanak- kor nem a saját vagyonát költi.

1275

nem akarom, hogy (...) hozzányúljon a királynő: miu- tán Kriemhild beleegyzett a házasságba, Rüdiger – At- tila nevében – átvette az asszony fölötti gyámkodási jo- got. Azellen már nincs kifogása, hogy a kísérete részesül- jön a Gernot által osztogatott aranyból.

1279

a kedvemért (...) hontalan: magas rangú személy szolgál- tatában külföldre költözni súlyos áldozatnak számított.

1284

Giselher (...) Gernold: a Dunáig, Pförringig kísérik Kriemhildet. Gunther, akinek rossz a lelkiismerete, csak egy rövid szakaszon kíséri a hűgát, Hagen pedig kimarad a búcsúzkodásból, és nincs jelen a kíséretben. ■■■

Fordította és a jegyzeteket írta Márton László

■ **Márton László** (Budapest, 1959): író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014), *Faust I-II.* (műfordítás, 2015), *Hamis tanú* (2016), Walter von der Vogelweide: *Összes versei* (műfordítás, 2017), *Két obelisz* (2018).

TUDNIVALÓK

A NIBELUNG-ÉNEKRŐL

A mű keletkezése és címe. A fennmaradt kéziratok

A *Nibelung-ének*, németül *Das Nibelungenlied* címen ismert nagyszabású elbeszélő költemény a XIII. század elején jöhetett létre, valószínűleg a mai Ausztria vagy Bajorország területén. Keletkezésének körülményeiről semmi biztosat nem tudunk, szerzője ismeretlen.

Létrejötté után három évszázadon át, a középkor végéig olvasták és másolták. A fennmaradt kéziratok viszonylag nagy száma arról tanúskodik, hogy az udvari kultúrában közismert és népszerű munka lehetett. A XVI. században feledésbe merült. Ennek egyik lényeges oka a német nyelv akkoriban felgyorsuló átalakulása volt: a középfelnémet nyelv, amelyen a mű megszólalt, mindinkább nyelvjárási szintre szorult vissza, a németek nagy többsége számára a reformáció után már nem volt érthető. A másik számottevő ok a német művelődésszerkezet átalakulása: az udvari kultúra jelentősége csökkent, a polgári olvasóközönség létszáma és súlya a könyvnyomtatás elterjedésével gyorsan növekedett. A Nibelung-történet iránti érdeklődés nem szűnt meg, csak az olvasmány változott: a középkori tragikus történetáradást leváltotta a „szarubőrű Siegfried”, korabeli németességgel „der hürnen Seyfrit” kalandjairól szóló elbeszélés, különböző verses vagy prózai változatokban, népkönyvként új meg új kiadásokban terjesztve a XVIII. századig.

Ez az újkori szarubőrű Seyfrit-elbeszélés egyszerűbb és jóval rövidebb *A Nibelung-ének* nagyszabású kom-

pozíciójánál, viszont számos olyan archaikus mozzanatot megőrzött, amely a nagy műbe nem került bele. Több motívuma párhuzamba állítható a mondakör szintén archaikus jellegű izlandi feldolgozósaival. A kutatók szerint ez arról tanúskodik, hogy a Nibelung-mondakör a német szóbeli hagyományban a népvándorlástól a középkor végéig folyamatosan élhetett, és a német-skandináv kereskedelmi kapcsolatok jóvoltából nemcsak árucikkek, hanem regék és mondák is eljuthattak Észak-Európába.

A *Nibelung-ének* újrafelfedezése a XVIII. században kezdődött, és a XIX. században teljesedett ki. Az úttörők közt elsőként említendő Jacob Hermann Obereit lindai orvos, aki Johann Jacob Bodmer zürichi esztéta és kritikus biztatására régi kéziratok után kutatott, és 1755 nyarán a hohensimi várkastélyban rábukkant egy pergamenkódexre, „amelyben” – így írja Bodmernek – „sok egyéb ó-sváb [azaz középfelnémet – M.L.] írásmű mellett találhatik egy terjedelmes hősköltemény egy burgund királynőről vagy hercegkisasszonyról, Chriemhild nevezetűről, a címe pedig a Gebelungok kalandjai [így: »die Adventure von Gebelungen« – M.L.], és az egész könyv kalandoknak nevezett fejezetekre (»Capitel«) vagy inkább szakaszokra (»Sectiones«) van felosztva.” Bodmer, miután megszerezte a kéziratot, meg volt győződve róla, hogy „a német Homéroszt” fedezte fel. Két évvel később, 1757-ben bocsátotta közre az első, töredékes szövegkiadást, amely csupán Kriemhild bosszúját, a teljes műnek nem egészen egyharmadát tartalmazza.

A rá következő évtizedekben előkerült még egy kézirat a hohenemsi várkastélyból, egy harmadik pedig a Sankt Gallen-i apátsági könyvtárban, ahová Aegidius Tschudi XVI. századi glarusi történetíró hagyatékából került.

Azóta összesen mintegy harmincöt teljes vagy töredékes kézirat került elő, de mindmáig az említett három változat számít alapkéziratnak. Karl Lachmann kutatásai óta az Obereit által felfedezett változatot „C”, a másik hohenemsi szöveget „A”, a Sankt Gallen-i kódexet pedig „B” kéziratként tartja számon a szakirodalom.

Az első teljesnek tekinthető kiadás, Christoph Heinrich Myller munkája 1782-ben jelent meg, ezzel a címmel: *A Nibelungok Éneke. Lovagi költemény a XIII. vagy XIV. századból* („Der Nibelungen Liet [így – M.L.]. Ein Rittergedicht aus dem XIII. oder XIV. Jahrhundert”). Ez a kiadás a filológia későbbi kíváncsainak több okból sem felel meg, a recepciótörténet egyszeri érdekességként tartja számon. Tény azonban, hogy a weimari klasszika nagyjai – Goethe, Schiller, Herder, Wieland – és a korai romantikusok ezt a kiadást olvashatták.

A XIX. század első évtizedeiben kezdett foglalkozni a művel a modern értelemben vett filológia és annak akkori egyik atyamestere, Karl Lachmann. *A Nibelungok romlásáról szóló költemény eredeti alakja* című értekezése valósággal forradalmasította a Nibelung-kutatást, noha téziseit a későbbi kutatók sorra megcáfolták. Ezek közül a legfontosabb, hogy szerinte az „A” kézirat a legrégebbi, legértékesebb és leghitelesebb. Az utóbbi százötven évben éppen az ellenkező vélemény jelenti az egymással gyakran vitatkozó Nibelung-kutatók közös nevezőjét: a „B” és a „C” kéziratot, minden eltéréssel együtt, nagyjából egyenrangúnak és egyformán hitelesnek szokás tekinteni, az „A” kézirat viszont, a tegnapi és mai tudósok szerint, csak a szövegromlások és a nagyszámú szöveghiány miatt lehetett régebbinek hihető a másik kettőnél. Egyik alapkézirat sem az ismeretlen Szerző keze írása, a legrégebbinek számító „C” is évtizedekkel a mű keletkezése után készülhetett. Másolatokról vagy inkább másolatok másolatairól beszélünk.

Lachmann 1826-os kritikai kiadása még az „A” kéziratot alapul. A „B” kézirat első tudományos igényű közlése Karl Bartsch, a „C” kéziraté Friedrich Zarncke nevéhez fűződik. Azóta mind a „B”, mind a „C” kéziratnak számos megbízható kiadása jelent meg, ezek egy részében a középfelnémet eredetit mai német fordítás egészíti ki. Szinoptikus kiadás is segíti a Nibelung-kutatók munkáját: Michael Batts 1971-es kiadása párhuzamosan közli a három alapkézirat szövegét, valamint a többi kéziratban fellelhető eltéréseket és szövegváltozatokat.

A világirodalmi kánonban számon tartott cím viszonylag későn nyert polgárjogot. A „Nibelungenlied” (már ebben az újnémet alakban) Friedrich Zarncke számára az 1850-es években még a „C” változat szövegét jelentette, nem a művet magát. A „B” változat közreadói viszont sokáig ragaszkodtak a „Der Nibelungenot” címhez (így, középfelnémet alakban). Eredetileg sem a „liet”, sem a „not” nem töltött be cím funkciót, hanem a két változat végszava volt. A középkori kéziratoknak nincs egységes címük, némelyiknek semmilyen címe sincs.

A műfaj

A Nibelung-éneket a „hősi ének” vagy „hősi eposz” kategóriába szokás besorolni, igazodva ahhoz a két és fél évszázados véleményhez, amely szerint az ismeretlen Szerző volt a „német Homérosz”, és mint ilyen, műve strófáiban az ősgermán mitológiát integrálta a német őstörténelembe.

Ez a felfogás nem tud mit kezdeni sem a mű kiélezetten tragikus mozzanataival, sem a Szerző ismételt felszínre törő kiábrándultságával, keserű iróniájával. Nem tud mit kezdeni azzal a ténnyel sem, hogy a mű csakugyan létező hősepikai motívumai eléggé gyorsan abszorbeálódnak a szarkasztikusan ábrázolt „modern” udvari kultúrában. A mű második részében, Attila és Kriemhild körül már nyoma sincs a régi germán mítoszoknak, helyettük a történelmi mondakör elemei vannak jelen.

A mű jelenkori magyar fordítójaként azt javaslom, hogy minden ellenkező irányba mutató jellegzetességével együtt tekintsük a művet regénynek. Pontosabban: az újkori történelmi nagyregény egyik fontos középkori előzményének.

A történelmi háttér.

A motívumok áthagyományozódása

A történelem fogalma a Szerző korában – és még sokáig – ismeretlen volt. A középkori ember a történetiségről annyit tudott, hogy „voltak a régiek”, és „vagyunk mi”. A műben többször is elhangzik egy-egy jellegzetes cselekvés vagy gesztus felvillantásakor: „ahogy manapság is szokás”. Az ilyen utalás nemcsak hidat épít a „régiek” és a „mostaniak” közé, hanem valamiféle kezdetleges történelmi perspektívát is kirajzol.

Előfordulhat, hogy azt gondoljuk: a Szerző „téved”, mert egy-egy esemény vagy hely „nem úgy volt”, és „nem ott van”, pedig valójában helytállóak az ismere-

tei. (Függetlenül attól, hogy egy irodalmi alkotást nem helyénvaló enciklopédiaként olvasni, de még közép-kori tudástárként sem.) Eszébe juthat a mai olvasónak: Burgundia nem a Rajna-vidéken van, és Worms nem lehetett a burgundok fővárosa. Igen ám, de a burgund törzs az V. század első felében csakugyan a Rajna-vidéken, a mai Worms tájékán élt mindaddig, amíg a rómaiakkal szövetséges hunok rájuk nem törtek, és megsemmisítő vereséget nem mértek rájuk. Az életben maradt burgundokat ezt követően telepítették le a rómaiak a mai Bourgogne területén.

Volt tehát burgund királyi székhely Wormsban, és volt népirtással felérő hun-burgund összecsapás, csak éppen nem a Dunánál, hanem a másik nagy folyó, a Rajna vidékén. „A valóságban” nem a burgundok látogatták meg a hunokat, hanem fordítva. A krónikákból azt is tudjuk, hogy a burgundok királyának neve Gundahar volt, és elesett a harcban. A műben szereplő Gunther tehát létező személy. Pontosabban: a fiktív Gunther mögött ott áll a történeti Gundahar és a szabályos hangfejlődés. Gundahar öccsét pedig úgy hívták, hogy Gislahari: az ő megfelelője Giselher.

Azt is tudjuk a kútfőkből, főleg Jordanes munkájából, hogy a történeti Attila utolsó felesége, akit meg is gyanúsítottak az uralkodó váratlan halála miatt, az Ildico nevet viselte. Ez a név összecseng némely germán női név – például Kriemhild – „harc” jelentésű utótagjával. Ildico mint történelmi epizódszereplő nem bocsátkozik semmiféle harcba, és már csak jelentéktelensége miatt sem hasonlít *A Nibelung-ének* Kriemhildjére. Annyi azonban tény, hogy tényleg ott volt a hun király oldalán egy germán születésű nő, és ennek a nőnek tényleg volt valami köze a hun királyi udvarban lezajlott kataklizmához – ha másképpen nem is, azáltal, hogy ott feküdt Attila mellett annak halálakor az ágyban. (Közbevetőleg: a magyar családok körében az Ildikó nevet Arany János tette népszerűvé. A Csaba-töredék egyik változatában ezt olvassuk: „Jelen volt a királyné, a német Ildikó / (Kriemhilda volna másképp, de tetszőbb így a szó).”)

Brünhild történeti megfelelője is megvan. Wormsban tényleg uralkodott – igaz, másfél évszázaddal Gundahar után – egy Brunichildis nevű királynő, Sigibert frank király felesége. Csakugyan volt viszály Brunichildis és egy másik úrnő, Fredegunde között. Utóbbi Brunichildis sógorának, Chilperich neustriai királynak volt előbb szeretője, majd felesége. A viszály következtében előbb Sigibertet gyilkolták meg, majd Brunichildis bosszújaként – mint Tours-i Szent Gergely elbeszéli – Chilperichet orvul leszúrták egy vadászaton. Brunichildis sem menekülhetett a megtorlás elől: Fredegunde halála után megostorozott lovakkal élve széttépték.

Ezek a történetinek tekinthető alakok és motívumok éltek a szóbeli hagyományban, esetleg írásművek-

ben is évszázadokig tovább. A nibelungi-burgundi hagyomány alakulásának történetét azonban nem lehet rekonstruálni, az erre tett kísérletek nem meggyőzőek.

Északi feldolgozások

Az északi hagyományban fennmaradt legrégebbi motívumok a *Verses Edda* nevű gyűjtemény szövegeiben őrződtek meg. Ezek lejegyzése valamivel későbbi *A Nibelung-ének*nél, a XIII. század második felére tehető. Nyilvánvaló, hogy ezek is több évszázados szóbeli vagy írásbeli hagyományozódásra nyúlnak vissza, és csak találgathatjuk, milyen alakuláson mentek keresztül a német régiókban, mielőtt eljutottak az ó-skandináv közegbe, ezt pedig milyen immanens norvég-izlandi mondafejlődés követte. Ezek az északi Nibelung- és Attila-mondák *A Nibelung-ének* értelmezési lehetőségeit is gazdagítják. Rávilágítanak, milyen erős a délnémet műben a szerzői koncepció; milyen lehetőségekről mondott le és milyen motívumokat alakított át nagyon tudatosan a Szerző a mű egysége és a kompozíció teljessége végett.

A Régebbi Attila-ének („Atlakviða”) arról szól, hogy Atli, a hunok királya az országába hívja Wormsból Gjuki fiait, Gunnart (ő Gunther) és Högnit (ő Hagen). Eleve tartanak tőle, hogy Atli rosszat forral, hűguk, Gudrun is, aki egyszersmind Atli felesége (ő Kriemhild megfelelője) figyelmezteti őket, mindhiába, Atli elfogatja a két burgund hőst. A hunok felajánlják Gunnarnak, hogy a Niflungok kincsével megválthatja az életét, ő azonban azt kívánja, hogy előbb vigyék oda neki Högni szívét. A hunok először a gyáva Hiatlit szívét viszik Gunnar elé, aki a kihasított szív gyáva reszketéséből nyomban rájön, hogy az nem lehet Högnié. Amikor csakugyan Högni szívét kapja meg, fogvatartói arcába nevet:

„Attila, ettől fogva
távol légy ember-szemtől,
akár a kincstől,
amely enyém,
egyedül az enyém
a Niflungok titka,
titkok telje,
mert Högni halott.”

(Tandori Dezső fordítása.)

*A Nibelung-ének*ben Gunther és Hagen szereposztása ennek nagyjából a fordítottja. Az Edda-beli költeményben a folytatás az antik mítoszok borzalmaira emlékeztet: Gunnart kígyóverembe vetik, ahol lantját pengetve éri a dicső halál, Gudrun pedig bosszút esküszik. Egy lakomán a mit sem sejtő Atlinak-Attilának közös fiaik, Erp és Eitil mézzel ízesített húsát tálalja

fel. Ezt követően megöli Atlit, szétszítja a királyi kincseket, végül felgyújtja a királyi nagytermet (a királyi csarnok égése, a délnémet költemény egyik csúcspontja szintén ősi motívum lehet), és ő maga is odavész a lángok között.

Nagyjából ugyanezt az eseménysort beszéli el a *Grönlandi Attila-ének* („Atlamál en Groenlenzku”). Ebben a műben Högni felesége ugyanúgy megálmodja férje veszedelmét, mint a délnémet költeményben Kriemhild, viszont a grönlandi-izlandi énekben Grímhild néven Gudrun anyja szerepel. Van itt egy jóslat-motívum is, amely a dunai sellők jelenetével állítható párhuzamba: Högninek az „elvetemült vajkos”, Vingi ad félrevezető jóvendölést. Högni aztán majdnem úgy bünteti meg Vingit, ahogy Hagen a 33. kalandban Attila költőjét, Werbelt. A délnémet változatban attól lesz különösen borzalmas ez a jelenet, hogy Werbelt a Szerző ártatlannak, illetve majdnem ártatlannak állítja be.

A *Sigurd-énekek* a címszereplő, Siegfried megfelelője ifjúkori kalandjait beszélik el.

A Sigurd-ciklus első darabja, a *Regin-ének* arról szól, hogy a Regin nevű törpe miként neveli fel és avatja be tudásába Sigurdot.

A rákövetkező *Fafnir-ölő Sigurd éneke* azt mondja el, miképpen küzd meg Sigurd, Regin biztatására, annak gyűlölt bátyjával Fafnirral, aki eredetileg törpe volt, ám fokozatosan sárkánnyá nőtte ki magát, és aki elragadta Reginből apjuktól elorzott közös kincsüket. Miután Sigurd megöli a sárkányt, véletlenül belekóstol a szívébe, amelyet Regin számára meg kellene sütnie, és ettől érteni kezdi a madarak beszédét. Tőlük megtudja, hogy Regin meg akarja őt gyilkolni, hogy megkaparintsa a kincset. Ehelyett Sigurd öli meg Regint. Megeszi a sárkány szívét, megissza Fafnir és Regin véré, és magához ragadja a kincssel együtt Andavari gyűrűjét is, amelyen halálos átok ül. Ezt követően a madarak elmondják neki, hogy „Hind magas hegyén” egy gyönyörű valkűr alszik. Talán Brynhild, azaz Brühild? Nem tudhatjuk, mert a szöveg itt félbeszakad.

A harmadik költeményben, a *Sigdriva-ének*ben Sigurd találkozik egy valkűrrel, aki Sigdrivanak mondja magát, és csak olyan férfhoz megy feleségül, aki nem ismeri a félelmet. Sigurdot, látva, hogy méltó rá, beavatja bűvös tudományába. Elképzelhető, bár a fennmaradt szövegből nem derül ki, hogy ez a valkűr is azonos Brynhilddel.

A *Töredékes Sigurd-ének* eleje elveszett. Ebből tudhatná meg a mai olvasó, miért akar bosszút állni Brynhild Sigurdon. Volt-e korábban szerelmi kapcsolat is köztük, vagy csupán túljárt Sigurd a nő eszén, amikor megszerezte a kezét Gunnar számára? Tény, hogy Brynhild haragszik Sigurdra, és meggyilkolásának felelősségét Gunnarnak és Högninek kell viselnie,

mivel testvérszövetségben álltak vele, és jóváhagyták a tervet, noha a bűncselekményt nem ők, hanem öcsük hajtotta végre. Ezzel magukra vonják hűgük, egy szersmind Sigurd özvegye, Gudrun haragját.

A *Rövid Sigurd-ének* középpontjában álló Brynhild egyszerre vágyakozik és haragszik Sigurdra. Az itt olvasható változat szerint Gunnar és Högni öccse Sigurdot nem vadászaton, hanem Gudrun oldalán, az ágyban gyilkolja meg. Ezt követően karddal szíven szúrja magát, és halála előtt megjósolja Gunnar és Gudrun szörnyű sorsát.

A *Brynhild Hel-utazása* (vagy ...*túlvilágjárása*, „Helreið Brynhildar”) című énekben Brynhild a halottak birodalmába vándorol, ahol egy óriásnőnek elpanaszolja, hogy sógornője, Gudrun azzal rágalmazta: együtt hált Sigurdral, holott szűziesen feküdtek egymás mellett, mint fivér és nővér. A rágalom hallatára viszont meg kellett ötletnie Sigurdot, hogy elszabadulhasson gyűlölt férje, Gunnar mellől, és a halottak birodalmában egyesülhessen a szeretett Sigurdral.

A három Gudrun-ének és a *Niflungok pusztulása* („Dráp Niflunga”) című ének a *Régebbi Attila-ének*ből ismerős motívumokat és jelenteket vonultatja fel, a kígyóvermet is beleértve.

A *Verses Edda* mellett fontos északi forrás a XIII. század első felében élt Snorri Sturluson által írt és kompilált *Prózai Edda* vagy *Snorra Edda* című gyűjtemény Niflungokról szóló fejezete. Itt az alvó valkűr, akiről Sigurd a kardjával lefejt a páncélt, egyértelműen Brynhild, aki viszont – nem úgy, mint a régebbi feldolgozásokban – Atli hűgként szerepel. Sigurd hosszú időt tölt a Niflungok királya, Giuki udvarában, testvérbarátságot köt Giuki és Grímhild két fiával, Gunnarral és Högnivel, majd elkíséri őket Atli udvarába, hogy megkérje Gunnar számára Brynhild kezét. Brynhild a Hinda-hegyen lakik egy várban, amelyet a „Wafurlogi”, azaz „lobogó tűzfal” vesz körül, és megfogadta, hogy csak ahhoz a férfhoz megy feleségül, aki keresztüllovagol a Wafurlogin. Gunnar lova nem mer nekivágni a Wafurloginak, de talán maga Gunnar sem. Inkább nevet és alakot cserél Sigurdral, aki Grani nevű varázsserejű lován bátran keresztülvágat a Wafurlogin. Ezek után, Gunnar nevében és külsejében, megüli a menyegzőt Brynhilddel. A nászéjszakan kettejük közé fekteti Gram nevű kardját, így a házasság elhálására nem kerül sor. Reggel Brynhildnek ajándékozta azt a varázsgyűrűt, amelyet a történet elején Lokitól kapott, aki azt még Andavaritól ragadta el, Brynhild pedig a saját gyűrűjét adja neki. Ezt követően Sigurd visszacseréli nevét és alakját Gunnarral, és feleségül veszi Gunnar hűgát, Gudrunat.

A két királynő – Brynhild és Gudrun – összeveszését Snorri egy folyami fürdés, illetve fátyolmosás keretében adja elő. A két nő közül az állhat feljebb a vízben, akinek magasabb a rangja. Így Brynhild nem

akarja eltűnni, hogy Gudrun fölötte gázoljon a vízbe, és ő a Gudrun által felzavart vízben tisztálkodik. Válaszul Gudrun azzal kérkedik, hogy az ő férje nemcsak Fafnirt és Regint ölte meg (amiről a fejezet elején olvashatunk), hanem átlovagolt a Wafurlogin is, és Gunnar helyett valójában ő, Sigurd feküdt Brynhilddel ágyba. Bizonyosságjel gyanánt felmutatja azt a gyűrűt, amelyet Sigurd kapott a nászészaka reggelén. Sigurd meggyilkolása után (ágyban öli meg az alvó hőst Gunnar mostohaöccse) Brynhild szíven szúrja magát, Gudrun pedig feleségül megy Atlihoz, aki az udvarába csalja Gunnart és Högnit, hogy szert tehessen a birtokukban levő Fafnir-kincsre. Högni szívének kivágásával, Gunnar kígyóverembe (kígyótoronyba) vetésével, Atli gyerekeinek anyjuk általi meggyilkolásával és a nagyterem felgyújtásával találkozunk a régebbi változatokban is.

Nagyjából ugyanezt az eseménysort beszéli el a XIII. század második felére tehető Völsunga saga (Bernáth István fordításában *A Völsungok története*), illetve annak Sigurdról szóló része, méghozzá *A Nibelung-ének* mellett talán a legnagyobb művészi hatással. Egy sor kiváló modern művet inspirált, Richard Wagner Nibelung-feldolgozásaitól John R. R. Tolkien *Sigurd és Gudrun legendája* című posztumusz munkájáig. Thomas Mann sem hagyta érintetlenül: erről tanúskodik a *Wälsung-vér*, németül *Wälsungenblut* című – amúgy az író fiatalkori alkotói mélypontját jelentő – elbeszélése is.

Végül említendő a Thidrekssaga, vagyis „Thidrek (azaz Veronai Dietrich) története” című XIII. századi terjedelmes kompiláció, amelynek középpontjában a címszereplő áll, de hozzá kapcsolódóan részletes történeteket olvashatunk Sigurdról, a Nibelungokról, Attila udvaráról és Sigurd – itt Grimhild néven emlegetett – özvegyének bosszújáról. Az ismeretlen kompilátor a Nibelung-mondakör feldolgozásakor ugyanazt a forrást használhatta, vagy több azonos forrást is, mint *A Nibelung-ének* szerzője, de az is elképzelhető, hogy ismerte és felhasználta a délnémet költeményt. Megjegyzendő, hogy Attila udvarát Susatba helyezi, amely a mai Soest (régén így volt ejtendő: „Szúszt”) várossal azonos, és Vesztfáliában található. Így a nyugat-keleti összeütközés, a délnémet mű egyik legfőbb tétje, valamint a Duna-vidék bevonása a látókörbe (a történeti lovasnomád hunok mégoly halvány visszfényével együtt) nem része ennek a szövegegyüttesnek.

A mű XIII. századi német folytatása

Kevéssel *A Nibelung-ének* legkésőbbi változata, a „C” változat után jött létre egy másik ismeretlen délnémet szerzőtől a *Klage* („Siratóének” vagy „Gyászdal”)

címen ismertté vált költemény. Páros rímű, négyütemű (vagyis rövid és egyszerű) sorokból áll, terjedelme nagyjából 4300 sor. (Azért nagyjából, mert több változata van, és ezek különböző hosszúságúak.)

A Nibelung-kutatók egyetértenek abban, hogy a *Klage*, mai szemmel olvasva, jóval kevésbé kelt művészi hatást, mint *A Nibelung-ének*. Az pedig tény, hogy nem került be a világirodalmi kánonba. Irodalmi felfedezésére nincs esély.

Két okból érdemel mégis részletesebb említést. Egyrészt azért, mert a középkorban a két művet együtt olvasták. Szinte az összes régi kéziratban követi a nagy formátumú, tragikus elbeszélő költeményt a jámbor szándékra és együgyű észjárásra valló folytatás vagy inkább kiegészítés, korrekció. Ez pedig némi fényt vet *A Nibelung-ének* középkori recepciójára, a korabeli olvasási stratégiákra. Másrészt azért, mert a *Klage*-ben olvashatók olyan utalások, amelyek alapján a régebbi filológusok szerették volna – de nem tudták – kideríteni az alapmű keletkezésének körülményeit.

Hogy csak egy ilyen utalást említsek: a *Klage* befejezése elmondja, ki volt a Nibelungok történetének, a fennmaradt nagy mű (állítólagos) előzményének (állítólagos) megrendelője és (állítólagos) első feljegyzője. „A passauai püspök, Pilgerin / unokaöccse iránti szeretetből / leíratta ezt a történetet, / hogy miképpen is zajlott, / mégpedig latin nyelven, / hogy igaznak lehessen tartani [»daz manz für war solde haben.«]” (*A Klage*-részletet az egyszerűség kedvéért prózában fordítom. Képzeld el az olvasó, hogy mindez még rímel is.)

Miért is érződik igazabbnak, azaz hitelesebbnek egy beszámoló, ha latinul szólal meg, nem pedig a helybeli nép nyelvén? Mindezt pedig egy népi nyelven, középfelnémetül írt munka állítja. Nézzük tovább: „[A püspök] nem húzta az időt. / Amikor elbeszélte neki az énekmondó [„der videlaere”] / a közismert eseménysort, / hogy az miképpen zajlott és történt, / merthogy ő mindezt hallotta és látta / sok más emberrel együtt, / akkor [a püspök] elrendelte a történetek feljegyzését. / Az esetet máris kezdte papírra vetni / a püspök írnoka, Kuonrat magiszter. / Azóta ezt sokan / megénekelték német nyelven. / Öregek és fiatalok számára egyaránt / közismert ez a történet.” Anynyi biztos, hogy Pilgerin, mai hangalakban Pilgrim püspök létező személy volt, 971 és 991 között ült a passauai püspöki székhelyen. II. Henrik német császár és Gizella magyar királyné rokona volt, és komoly kísérleteket tett az akkor még pogány magyarok megtérítésére. *A Nibelung-ének* létrejöttékor Passau püspöke Wolfger von Erla volt, a korabeli költők nagy pártfogója. (Walther von der Vogelweide fennhangon dicséri, és minden oka megvolt rá.) Az is tudható, hogy Wolfger példaképének tekintette Pilgrimet, és fontos volt számára a nagy előd emlékének ápolása. Az is valószínű, hogy *A Nibelung-ének* ismeretlen

szerzője Wolfer püspök pártfogoltja volt, akárcsak Walther, és Wolfer ösztönzésére tette a mű szereplőjévé Pilgrimet a 26. kalandban. Még az is elképzelhető, hogy az egész hunniai cselekményszál kapcsolódik Wolfer személyéhez és törekvéseihez.

De ha kapcsolódik is, az már nem tudható, hogy miért és miképpen.

Az pedig végképp nem tudható, hogy tényleg volt-e a X. századi Pilgrimnek egy Konrad nevű titkára, és az valóban alkotott-e egy latin elbeszélő költeményt a Nibelungokról. Ha létezett is ilyen költemény, nem maradt fenn, és a *Klage* idézett részletén kívül egyetlen utalás sincs rá, hogy bárki látta vagy olvasta volna.

Meglehet, hogy Konrad magiszter a latin költeményével együtt nem több irodalmi fikciónál.

Az is fikciónak tekinthető, hogy a „videlaere”, aki (állítólag) beszámolt Pilgrimnek a Nibelungok pusztulásáról, szem- és fültanúja volt az eseményeknek. Márpedig némely kutatók erre alapozzák azt a feltevésüket, amely szerint a *Nibelung-ének* cselekménye igazából Pilgrim püspök korában, a X. században játszódik, és a műben szereplő hunok azonosíthatók a honfoglalás utáni, még pogány magyarokkal.

Annyi tekinthető valószínűnek, sőt csaknem biztosnak, hogy a *Nibelung-ének* írásakor „öregek és fiatalok számára” közismert volt a mondakör, illetve annak egy sor különböző változata.

A *Klage* röviden összefoglalja a *Nibelung-ének* borzalmas végkifejletét. Méltatja és megsiratja az elesett hősokeket. Elbeszéli, mi lett a túlélő mellékszereplők sorsa. Rüdiger névtelen lányának nemcsak új vőlegényt juttat (Giselher, ugyebár, elesett), hanem egy szép névvel is megajándékozza: Dietlind. Mérlegeli, hogyan lett volna elkerülhető a katasztrófa. Például, ha Kriemhild férfinak született volna, azonnal megboszszulhatta volna Siegfried halálát, és nem kellett volna évtizedekig érlelődő, alattomos bosszútervet szövögetnie a hűség („*triuwe*”) indíttatására. Persze, ha Kriemhild férfinak születik – erre mintha nem gondolt volna a *Klage* költője –, akkor talán nem ment volna feleségül Siegfriedhez. Előkerül Swemmel költő a feledésből (nem neki, hanem a másoknak, Werbelnek vágta le Hagen a kezét): Attila elküldi Wormsba a gyász hírek tömegével. Swemmel végigjárja a már ismert útvonalat. Szomorú hírei nyomán a még élő mellékszereplők – például Gotelind Pöchelarnban és Ute anyakirálynő Wormsban – belehalnak a bánatba. Ute szerepét átveszi Brünhild. A burgundok megválasztják királyuknak Gunther és Brünhild fiát, akit a *Nibelung-ének*ben a szülők Siegfriednek neveztek el.

Vagyis a *Klage* a maga idejében komoly, ma már figyelmen kívül hagyható kísérletet tesz a *Nibelung-ének* megszelídítésére, ártalmatlanná tételére, a korabeli hivatalos közfelfogáshoz való hozzáigazítására. A nagy mű nyugtalanító mozzanataihoz megnyugta-

tó kiegészítést fűz, a függőben maradt sorsokat lezárja, az egymással harcban álló értékeket és elveket kibékíti, a végzetet erkölcsi igazolással menteti. Ebben az értelemben a *Klage* nem annyira folytatása, mint inkább jellegzetes kordokumentuma a *Nibelung-ének*nek.

Attila hunjai: Árpád-kori magyarok?

A Szerző egy helyütt Attila földjét „Ungerlant”, vagyis Magyarország néven emlegeti. Nem érdemes találgatnunk, hogy a műben szereplő – elvileg népvándorlás-kori – hunokat mennyire azonosítja saját korának magyarjaival. Tény, hogy a Szerző ismerte a hun-magyar folyamatosság magyar gesztákban és krónikákban körvonalazódó elképzelését, és az is tény, hogy a mű utolsó harmadának helyszíne a középkori (továbbá a mai) Magyarország területén található. A királyi székhely, Attilavár / Etzelburg a Duna jobb partján fekszik, vagyis lehet a mai Esztergom és a mai Óbuda, de az is elképzelhető, hogy a Szerző összemossa a két helyet. Kétségtől eltekintve létezett egy olyan hagyomány (ehhez nyúl vissza a *Buda halálában* Arany János), amely Aquincum római épületmaradványaiban Attila királyi székhelyének romjaira vélt ráismerni.

A passauai püspökség számára – amelyhez a Szerző több szálon is kötődhetett – Magyarország kiemelten fontos missziós terület volt, az ide tartozó papok és tisztviselők gyűjtötték az országra és népére vonatkozó adatokat. Biztosra vehető, hogy a püspökséghez tartozó könyv- és iratgyűjteményekben megvoltak a magyarok őstörténetére vonatkozó latin nyelvű feljegyzések, amelyek a nyugati krónikáktól független, ősmagyar eredetű hagyományt is megőriztek. A Szerző ezeknek legalábbis egy részét ismerte és felhasználta művében.

Az is elképzelhető, bár nem bizonyítható, hogy követségben vagy más megbízásban ő maga is járt Magyarországon, és itt szóbeli értesüléseket is szerezhett a magyarok eredetéről, valamint az akkori köztudatban élő hun-magyar rokonságról.

A mű Attila-képe szembeötlően eltér a korai középkori nyugat-európai hagyomány vagy az óizlandi irodalmi alkotások kegyetlen, vérszomjas, kapzsi Attilájától. A *Nibelung-ének*beli hun királytól távol áll az agresszivitás és a haszonlesés; a kegyetlenség és a bosszúvágy Kriemhildet terheli.

Kire gondolhatott a Szerző, amikor megformálta a szelíd hun király alakját, akinél a legkülönbözőbb nemzetiségű lovagok otthonra találnak, és aki nemcsak megtűri, hanem kimondottan kedveli is a keresztényeket? Több Árpád-házi uralkodóra is tippelhetünk, de inkább azokat a történelmi tényezőket volna érdemes sorra vennünk, amelyek fölsejlenek a műben.

A mű írásakor még eleven lehetett a nyugati magyar kalandozások emlékezete. Az is köztudott lehetett a mai Ausztria és Bajorország területén, hogy a magyarok pusztító rablóhadjáratainak egyszer aztán végük szakadt: a rájuk mért vereség után a magyarok „megszelídültek”. Uralkodóik együttműködtek a császárral és a bajor hercegekkel, sőt félig-meddig át is tértek a kereszténységre.

Rüdiger örgrófsága, ahogyan megjelenik a műben, szintén történelmi tapasztalatok emlékét őrzi. Attila által adományozott, ám a hunoktól teljesen független hűbértartományok. Hunok legfeljebb követként lépnek a földjére. A honfoglaló magyarok a gyepeiket eredetileg az Ennsig, a mai Alsó- és Felső-Ausztria határáig terjesztették ki. A Fertő-tótól idáig terjedő jókora területet, magyar letelepedők híján, nyugatról érkező német telepések népesítették be, majd a X. században az „Ostmark” néven ismert történelmi táj a bajor hercegek, illetve a Babenberg-dinasztia kezére került. Eckewart alakja, aki nem is Rüdiger, hanem Attila szolgálatában áll, és az Ostmark nyugati határát őrizné, ha az igazak álmát nem aludná, az Ostmark elvesztésének (más nézőpontból: elnyerésének) allegóriájaként is felfogható.

Kriemhild alakjának átértékelődése is megér egy rövid szemlélődést. Szembeötlő a párhuzam Szent István feleségével, Gizella bajor hercegnővel. Gizella is a paszau püspök unokahúga volt, mint Kriemhild. Neki is tekintélyes német uralkodó (neki II. Henrik császár) volt a bátyja, mint Kriemhildnek. Az ő kelet-európai uralkodóval kötött házasságában is felmerült a miszsiós cél, mint Kriemhild esetében. Ő is idő előtt elveszítette egyetlen fiát, aki a királynak is egyetlen fia volt, mint Kriemhild. Neki is voltak burgundiai felmenői, mint Kriemhildnek. Végül pedig: létezik olyan hagyomány, amely szerint a király halála után fellángoló hatalmi harcok során nem menekült vissza Passaubába, hanem a Vata-féle pogánylázadásban meggyilkolták a Magyarországra érkezett német urakkal együtt – mint Kriemhildet.

Az idegen születésű királyné meggyilkolása nem volt egyszeri eset az Árpád-kori Magyarországon. II. Endre feleségét, Gertrudist 1213 őszén gyilkolták meg a vele és idegen kíséretével szembenálló főurak. Elképzelhető, hogy *A Nibelung-ének* nem a XIII. század legelső éveiben, hanem 1213 után jött létre. Ez esetben a Szerző rávetíthette Gertrudis alakját Gizellára és mindkettőét Kriemhildre, ahogyan II. Endre alakját Szent Istvánra és Attilára. Bárhogy van is, *A Nibelung-ének* Hunnia-képében ráismerhetünk az Árpád-kori Magyarországra visszafényre.

Szerző és szerzőség

A Szerzőről semmi konkrétum nem tudható. Még a neve sem. Ezért is írom a szót az utószóban és a jegyzetekben nagy kezdőbetűvel: a hiányzó személynevet helyettesíti.

Régi költők esetében, akikről sem összefüggő életrajz, sem hiteles portré nem készült vagy nem maradt fenn, a személynév fontos szerepet játszik az alkotói habitus értékelésében. A Szerző három nagy német kortársáról, Gottfried von Strassburgról, Walther von der Vogelweidéről és Wolfram von Eschenbachról jóformán csak a nevüket tudjuk. Ám a név köré – legnagyobb részben műveikből – egy sor olyan markáns személyiségvonás kristályosodik ki, amelyre egy névtelen Szerző esetében kevésbé figyelhetünk fel. Feltételezhetjük, hogy nem kevésbé erős egyéniség volt, mint a három nagy pályatárs, de az ő erejét – jobb híján – a rejtőzködés adja.

Mindenekelőtt azt tartom fontosnak leszögezni, hogy a Szerző *létezik*. Az új magyar fordításban olvasható műnek *van* egy alkotója, ami azt jelenti, hogy *egy* alkotója van. A három másik említett költő – Gottfried, Walther és Wolfram – művei kapcsán ezt nem szokás kétségbe vonni.

Gottfried nem fejezte be a Tristan és Isolde szerelméről szóló nagyszerű verses regényt, valószínűleg meghalt írása közben. A fennmaradt gyengébb folytatásokat (több is van) egyértelműen mások írták, tudjuk is, hogy kik. Viszont az is egyértelmű, hogy az a mintegy hússzáz verssor, ami a „Fehérkező Isolde”-epizódig elkészült, Gottfried alkotása. Senki más nem írhatta.

A Walther-életműben található vagy ahhoz köthető versek közül némelyiknek bizonytalan a hitelessége. Elképzelhető, hogy a középkori kéziratok Walther összeállításában szereplő művek egyikét-másikat esetleg nem Walther írta. Azt viszont nem szokás (igazából nem is lehet) kétségbe vonni, hogy Walther létező személy volt, és a Walther-életmű zömét, azon belül a legjobb, legszebb, legismertebb Walther-költeményeket ő alkotta.

Wolfram esetében szintén az életmű perifériáján válik problematikusá a szerzőség, az általa írt Titulel-töredékek és a (mai tudásunk szerint nem általa írt) „Későbbi Titulel” elnevezésű elbeszélő költemény kapcsán. A két monumentális főmű, a *Parzival* és a *Willehalm* kétségkívül az övé.

A Szerzőről viszont már csak azért is nehéz olyasmit állítani, hogy *A Nibelung-ének* „az övé”, mert a birtokos helye üresen áll. Névtelen középkori szerzők esetében ez a probléma újabb jelentésrétegeket nyer a „szerző halála” és a „szerző újjáéledése” néven ismert újabb és legújabb irodalomelméleti diskurzusok fényében.

Azért is fontos leszögezni, hogy létezik a Szerző, mert a mű egységét a szerzői koncepció szavatolja. Régebbi feltevések szerint (ezek első és legnagyobb hatású teoretikusa Karl Lachmann volt) *A Nibelung-ének* egyfajta organikus népköltészeti képződmény, kollektív alkotás, amely olyasféle hősénekek és más önálló szövegek évszázadokig tartó összeolvadásából jött létre, amilyeneket az északi hagyományból ismerhetünk. És még Andreas Heusler is, egy évszázaddal Lachmann után, bámulatatos erőfeszítéseket tett, hogy a Brünhild-mondakör és a Burgundia-mondakör hat-hétszáz évig tartó, külön-külön zajló alakulását, majd a XII. században feltételezett összeolvadását rekonstruálja.

Az ilyen hipotézisekkel az az állítást szegezhetem szembe, gyakorló regényíróként is, műfordítóként is, hogy: mindvégig rendkívül erősen érződik a műben a szerzői jelenlét, vagyis az egységes szerzői koncepcióra irányuló törekvés. Ezt nemcsak a nagyszámú előre- és visszautalás támasztja alá, nemcsak a szövegbeli értékelési szintek egymás elleni (gyakran megfigyelhető) tudatos kijátszása és az egyéb ironikus gesztusok valószínűsítik, hanem olyan, szerzői ötletnek vagy leleménynek tekinthető mozzanatok is, mint a szászok és dánok elleni háború beiktatása a cselekménybe a 4. kalandban, vagy a háborús veszély ismétlődésének fikciója tizenegy kalanddal később.

Ezeknél is erősebben tanúsítja az erős szerzői jelenlétet a fő- és mellékalakok plasztikus kimunkálása. Ehhez hasonlót nem találunk sem a Homérosz előtti archaikus eposzokban, sem az újkori gyűjtők által feljegyzett és együvé szerkesztett olyan nagyelbeszélésekben, mint a *Kalevala* vagy *A Nártok történetei*. Hagen alakjának baljós felnövesztése, Kriemhild átalakulása naiv gyereklányból bosszúálló szörnyeteggé, Rüdiger lavírozása és ingadozásból fakadó kedélyhullámmása: csupa olyan írói teljesítmény, amelyek Shakespeare drámaiban és a jelentősebb újkori európai regényekben folytatódnak.

A Szerző (vagy „a legutolsó összeállító”) személyének azonosítására számos kísérlet történt. Ezek vagy légbőlkapottak, vagy egy-egy olyan névhez próbálják kötni a Szerzőt, amelynek viselőjéről szintén semmit sem tudunk.

Felvetődött például, hogy a Szerző esetleg Walther von der Vogelweidével azonos, mivel egyiknek is, másiknak is volt ausztriai kötődése. Igen ám, de a Szerző annyira másképpen gondolkodik a szerelemről és a fejedelmi udvarokról, mint Walther, hogy két igen markánsan különböző alkotói egyéniséget látunk, a stílusról és a verselésről nem is beszélve. Elég összevetni Walther jelzős szerkezeteit *A Nibelung-ének* jelzőhasználatával, és máris igen erőteljes eltérések látszanak. Továbbá: Walthernek is van „nibelungi” metrikájú verse, az *Elégia* címen ismert híres költemény, de az ő verssorai jóval szabályosab-

bak, rímtechnikája kifinomultabb, mint a nagy elbeszélő költeményé.

Szintén a metrika miatt él máig az a feltételezés, amely szerint a Szerző a Kürenbergi Nemesúr, németül „Der Herr von Kürenberg” vagy „Der Kürenberger” néven ismert korai Minne-költővel azonos. Kétségtelen, hogy a Kürenbergi neve alatt fennmaradt néhány nibelungi jellegű strófa. Ezek azonban nemcsak régi-esemben hangzanak, hanem ténylegesen is régebbiek lehetnek a nagy elbeszélő mű strófáinál. A Kürenbergi munkássága mindössze azt bizonyítja, hogy a cezúrás-párrímes hosszúsorok használata már jóval *A Nibelung-ének* előtt használatos lehetett. Egyébként a Kürenbergiről sem tudunk semmit. A középkori kéziratmásoló azért írhatta a Kürenbergi-strófák fölé ezt a megnevezést, mert már ő sem ismerte a költő keresztnévét.

Másféle spekulációk azok, amelyek Wolfger passauai püspöknek egy Konrad nevű tisztviselőjével azonosítják a Szerzőt. Tény, hogy a passauai püspökség korabeli okmányaiiban szerepel egy Konrad nevű titkár vagy írnok, de arra semmi nem utal, hogy költői munkásságot fejtett ki. Azt a feltételezést sem támasztja alá semmi, amely szerint a *Klage* (szintén ismeretlen) költője azért említi a Nibelung-monda lejegyzőjeként Pilgrim püspök Konrad nevű írnokát, mert a két évszázaddal későbbi Wolfger püspök Konrad nevű írnokát akarta ilyen módon megörökíteni.

Érdemesebb arra figyelni, hogy: mi derülhet ki a Szerzőről saját műve alapján?

Mindenekelőtt az, hogy a korabeli udvari életet jól ismerte, és keserű kritikával, erős ellenérzésekkel ábrázolta. A kereszténységet civilizációs kulisszaként elfogadta vagy tudomásul vette, de írói világától idegen a keresztény világnézet. Pogányok és keresztények békés együttélését, sőt együttműködését kívánatosnak tartotta. Jól ismeri a Duna-vidék Passau és Aquincum közötti szakaszát, viszont nincs helyismerete sem a Rajna-vidékről, sem Németország északi részéről (Dániáról, Norvégiáról és Izlandról már nem is beszélve). Művelt ember, de műveltsége leginkább jogi természetűnek látszik. Szakszerű leírást ad véres csatákról és játékos lovagi összecsapásokról, legyen szó buhurtoktól vagy tjostokról. Kiismeri magát a kardok, lándzsák, íjak, számszeríjak és buzogányok között. Tanfolyamot indíthatna a pajzsok szerkezetéről és díszítéséről, a sisakok fejevédő lemezeinek elhelyezkedéséről, a páncélgyűrűk ízesüléseiről. Láttott, sőt szagolt is „páncélmocskot”, valamint harc közben kifolyatott verejtéket és vért. A női és férfi díszruhákat (plusz azok csomagolási, szállítási módját) olyan szakértői szemmel írja le, mint egy középkori textilnagykereskedő. Valószínűleg látott fejedelmi lakomákat. Láthatott bizalmas tanácskozást uralkodó és közeli hívei között.

Mindezt pedig a kívülálló szemével látja és mutatja. Nem tud, nem is akar elszakadni a hűbéri értékrendtől, a vazallusi hűségtől mint legfőbb értéktől, de észleli az ebből adódó tragikus ellentmondásokat, és cselekménnyé formálja őket.

Hogy sorra vegyem azokat a rétegeket, amelyekből kikerültek a középkori népi nyelvű irodalmak alkotói: szinte biztosra vehető, hogy a Szerző nem volt pap vagy szerzetes. Az sem valószínű, hogy lovagként katonáskodott, vagy hogy földbirtokkal rendelkező, előkelő nemesúr volt. Útszélén lődörgő, fogadótól fogadóig vetődő vágáns költőnek is nehezen képzelhetjük. Egy vágáns költő nem élt olyan munkakörülmények között, amelyek lehetővé tették volna egy kétezer-négy-száz strófára rúgó elbeszélő költemény megalkotását, méghozzá nyilván többévi munka során.

Leginkább valamelyik egyházi vagy világi nagyrúrtisztviselője vagy pártfogoltja lehetett, akár a passai püspöké is. Ám ezzel nem jutottunk közelebb a Szerző személyéhez.

Ezek után is kérdés: miért nem maradt fenn a neve? Nem emlékeztek rá a néhány évtizeddel későbbi másolók? Ez alig hihető. Az irodalomtudósok inkább azt a választ hajlamosak elhinni, hogy a hősi epika névtelenséget követel. Én viszont ezt sem tartom kielégítő magyarázatnak. Az biztos, hogy a Szerzőnek nem volt olyan csapongó képzelete, mint Wolfram von Eschenbachnak, és nem formálta meg hőseit annyi gyöngéd szeretettel, mint Gottfried von Strassburg. Kíméletlen nagyrealista volt, már amenyire egy középkori alkotót annak nevezhetünk. Műve alapján még az is elképzelhető (bár nem biztos), hogy nem voltak az udvari társadalomban karrierista ambíciói, még annyira sem, mint Walthernek.

Ám aki olyan nagyszabású kompozíciót létre tud hozni, mint ez a mű, az tisztában van ennek értékével is. A teljesítmény elismertetése pedig, legalábbis az irodalomban, összefügg a név megörökítésével. Másfelől az is biztosra vehető, hogy a mű annak idején széles körben ismert és népszerű volt. Miért kellett elhallgatni a Szerző kilétét?

Azt ugyanis valószínűnek tartom, hogy a kortárs közönség, de még az egy-két nemzedékkel későbbi utókor is tudta, ki volt a Szerző. Ha pedig tudták, akkor szándékosan elhallgatták ezt a tudásukat, miközben érdeklődéssel (vagy borzongással) olvasták a művet. Ennek a furcsaságnak talán irodalmon kívüli okai lehettek.

A közelmúltból is tudunk olyan politikai berendezkedést, nem is egyet, amelyben a művet olvasták vagy legalábbis emlegették, míg az írója nevét nem volt ajánlatos fennhangon kimondani, hát még írásban vagy nyomtatásban rögzíteni.

További találgatásnak nem volna sok értelme.

A két legfontosabb szövegváltozatról

Említettem, hogy a „B” és a „C” kézirat szövegét egyenrangú és egyenértékű variánsoknak szokás tekinteni. Felvetődik azonban a kérdés: miért van két különböző változat? Mennyire lényeges a kettő közötti különbség? Ha új fordítás készül a műből, melyiket válassza a fordító? Melyik a jobb, a hitelesebb?

És, a fentiekől nem függetlenül: ha a „C” változat szövege későbbi a „B”-nél, tudniillik a „B” korrekciójának tekinthető, akkor kinek a munkája lehetett a csiszolás, bővítés?

Elég annyit mondanom, hogy a „C” változat hetvennégy strófával bővebb, mint a „B”, a közös strófákban pedig, főleg a mű vége felé, vannak eltérések a szóhasználatban.

A bővítések mögött nagyrészt szemléletességre törekvést figyelhetünk meg. A Szerkesztő (egyelőre így nevezem a „C” változat eltéréseinek létrehozóját) láthatóan azt szerette volna, hogy az olvasó minél több tér- és időbeli fogódzót kapjon, és azért írt be plusz strófákat, hogy a körülményekre jobban rávilágítson a szöveg. Másrészt igyekezett eltüntetni vagy kiegyenlíteni a mű belső ellentmondásainak egy részét (távolról sem az összeset). Harmadrészt, mintha nem érezte volna elégségesnek egy-egy eseménysor magyarázatát és motivációját, és mintha ezt a valós vagy vélt hiányosságot akarta volna pótolni.

Más betoldások mögött a megbízó vagy pártfogó politikai céljai húzódhattak meg. Például a 19. kaland végén a „C” változatban olvasható egy hosszabb (nyolc strófányi) betoldás, amely azt beszéli el, hogyan alapította Ute anyakirályné a lorsche apátságot, és ott miképpen került sor Siegfried földi maradványainak újratemetésére.

A szóhasználat változásainak célja kisebb részben tárgyi korrekció lehetett. Például a „B” változat 908. strófájában a „Waskenwalt” földrajzi név szerepel, ami valószínűleg a Vogézeket jelenti. A Szerkesztőt zavarhatta az a tudomására jutott körülmény, hogy mind a Vogézek, mind Worms a Rajna bal partján fekszik, így a városból az erdőségbe tartva nincs folyami átkelés. Ezért a „C” változatban „Otenwalt” szerepel. Ebben már nem látszik tárgyi tévedés, bár (vagy: mert) a hely azonosítása ma már bizonytalan.

A szóhasználatbeli változtatások másik, az előbbinél fontosabb célja Hagen szerepének (még) sötétebbre festése és Kriemhild tisztábbra mosdatása volt. Mintha a Szerkesztőt zavarta volna, hogy a Szerző nyilvánvalóan kedveli a negatív hőst. A „B” változat 900. strófája semleges fogalmaz: „Do sprach von Tronege Hagen”, az én fordításomban: „Tronjei Hagen így szólt”. A „C” változat ehelyett azt mondja: „Do sprach der ungetriuwe”, vagyis hűtlennek, de még inkább árulónak, hitszegőnek minősíti a sze-

replőt, ahelyett, hogy megnevezné. Kriemhild tehermentesítésére jó példa a „B” változat 1909. strófája, amely az eredetiben így szól: „Do der strit niht anders kunde sin erhaben / Kriemhilt ir leit daz alt in ir herzen was begraben, / do hiez si tragen zen tischen den Etzeln sun. / wi kunde ein wip durch rache immer vreislicher getuon ?”, magyarul pedig így: „Mint hogy nem volt egyéb mód a harci felbuzdulásra / – Kriemhild régi siralma a szívébe mélyen beásva –, / rendeli a királynő az asztalhoz Attila fiát. / Hogy képes egy nő ennyire szörnyű bosszúra szánni magát?” (Attila és Kriemhild fiáról, a kis Ortliebről van szó, akit az asszony szándékosan odavet Hagen kardja elé, hogy a gyerek halála révén Attilát is bevonja bosszútervébe.) A „C” változat ezt a strófát átalakítja, óvatosabban és áramvonalasabban fogalmaz. Eltereli a felelősséget Kriemhildről, nem mondja meg, ki és miért hozatja a nagyterembe a gyereket: „Do die fürsten gesezen, waren iversal / und nun begunden ezzen, do wart in den sal / getragen zuo den fürsten das Etzelen kint. / da von der küene riche gewan vil starken jamer sint.” Azaz: „Ott ültek a fejedelmek köröskörül, / és amikor nekiláttak az evésnek, akkor a nagyterembe / bevitték a fejedelmek elé Attila gyermekét. / Ebből aztán súlyos bánat háramlott a hatalmas királyra.”

Ki lehetett a Szerkesztő?

Ki lehetett az az ember, aki teljes mértékig átlátta a Szerző egykori szándékait, és azokba behelyezkedett, ebből a pozícióból korrigálva őket?

Ismét írói gyakorlatomra hivatkozom. Erre a műveletre csakis maga a Szerző lehetett képes. Manapság is gyakran előfordul, hogy egy író évekkel, évtizedekkel később átdolgozza vagy kijavítja egy korábbi művét. Nagyon fiatalon aligha írhatta *A Nibelung-éneket* a szerző, már csak a megírás hosszú időtartama miatt sem, de a műben megmutatókozó élettapasztalatok miatt sem. De tételezzük fel, hogy hosszú életű volt, és még az ötvenedik, esetleg a hatvanadik életévét is megérte.

Ez esetben elképzelhető, hogy a Szerző még viszonylag fiatalon, de már meglelt emberként, harminc-harmincöt évesen eljutott a korai változat befejezéséig. Ez a változat elkezdte élni a maga életét: olvasták, hallgatták, másolták, terjesztették.

Aztán egy idő – tíz év, húsz év – elteltével nekiállt, és átdolgozta munkáját. Létrejött a későbbi változat, és ennek is zajlott a recepciója.

Ha így történt, akkor a „C” változat volna az „Ausgabe letzter Hand”, az író életében megjelent utolsó kiadás – már amennyiben létezett volna annak idején ehhez igazodó filológiai elv, és amennyiben kiadásnak volna tekinthető az a (nyilván privát megrendelő számára készült) kéziratos másolat, amelynek nyomán a karlsruhei-donaueschingeni „C” kézirat készült.

Akkor tehát melyik változattól dolgozzon a fordító?

Az ilyen döntés alapvetően ízlésítélet.

Mint irodalmi alkotást érdekesebbnek, izgalmasabbnak tartom a korai változatot a maga ellentmondásaival, döccenőivel, kihagyásaival és elhallgatásaival együtt, mint a megmunkáltabbnak és kisimítottabbnak érződő későbbit. Ezért alapvetően a „B” változat alapján dolgoztam. Az új magyar fordításban ennek a változatnak teljes szövege, mind a 2376 strófa megtalálható. Ugyanakkor nem akartam lemondani arról a nyereségről sem, amely a későbbi változat bővítéseiből adódik. Ha úgy láttam, hogy a „C” változat egy-egy plusz strófa gazdagítja az értelmezési lehetőségeket, beiktattam a szövegbe, szögletes zárójellel és külön számozással jelölve a betoldást.

Három példa a „C”-beli strófák átvételére. Egy: átvettem a későbbi változat elejét. A Szerző fiatalabb korában gyorsan és bátran belevágott a történetbe: élt egy szép lány Burgundiában, és induljon a történet. Később úgy látta jónak, hogy félrehúzzon egy láthatatlan függőnyt, és nagy lélegzetvételre biztassa az olvasót. Erről szól a C1 strófa, és ez a méltó kezdése a nagy műnek. Kettő: a dunai átkelésről szóló 25. kalandban a 1521. strófa után a „C” változatban van egy plusz strófa, amely a káplán személyét exponálja. Ez önmagában is nyereség, mert Hagen gyilkossági kísérlete még sokkal borzalmasabb, ha a káplán előzőleg már ismerősünnké vált. De nemcsak ezért vettem át, hanem azért is, mert a kezdősor („Azokban az időkben még gyenge volt a hit”) időbeli perspektívát rajzol a Szerző és a cselekmény kora között, és egyfajta kezdetleges, de erős történeti érzéket mutat. Három: a 29. kaland végén a „C” változatban van három plusz strófa. Ezekből azt a kettőt vettem át, amely elmondja, hol helyezkedik el a királyi várnegyeden belül az a nagyterem vagy csarnok, ahol a tömegmészárlások zajlani fognak. A harmadikat, amely Attila dicsőségéről szól, rendundánsnak és így fölöslegesnek éreztem.

Nyelv, stílus

A Nibelung-ének nyelve a középfelnémet, mai németül Mittelhochdeutsch. A „közép” nem térbeli, hanem időbeli elhatárolódást jelent, az ófelnémet (Althochdeutsch) és a korai újfelnémet (Frühneuhochdeutsch) közti szakaszt. A középfelnémet írásbeliség a XI. század közepe és a XV. század vége között volt jelen, és az udvari kultúra fénykorában, a XII. század közepétől a XIII. század közepéig élte virágzását. Középfelnémetül jött létre az európai középkor egyik leggazdagabb népi nyelvű világi irodal-

ma. *A Nibelung-ének* ezen belül is az egyik legkiválóbb alkotásnak számít.

A középfelnémet látszólag nagyon közel áll a mai némethez, a két nyelv szókinccse nagyrészt azonos vagy első látásra annak hihető. Csakhogy – meglepő módon – éppen ez okozza a legnagyobb megértési nehézséget. Egyrészt a középfelnémet nyelv belső logikája és nyelvtana radikálisan eltér mai rokonától, másrészt a hasonló hangzású szavak merőben mást jelentenek. Mi több, a középfelnémet szavak nemcsak mást jelentenek, hanem sokkal többféle jelentést hordozhatnak, mint mai megfelelőik.

Ennek egyik következménye, hogy középfelnémet irodalmi alkotásokat rendkívül nehéz mai németre fordítani. A jobb átültetések, amelyek megpróbálják minél pontosabban érzékeltetni a jelentésárnyalatokat, ezért a törekvésért a nyelvi erő drasztikus deficitjével fizetnek. A kevésbé problémaérzékeny újnémet fordítók egyszerűen félreértik a szöveghelyek nem kis részét.

Ehhez a nehézséghez járul a német poétika földindulászerű átrendeződése. Az a verselési szabályrendszer, amely a korai barokk versteoretikus, Martin Opitz óta nagyjából a XX. század első feléig fennállt, és amelyben hozzávetőleges konszenzus uralkodott a középkori metrikai sémák modern értelmezéséről, napjainkra összeomlott. Emiatt ma már német nyelvterületen kifejezetten kínos – ha mondhatom így: ciki – akár régi szövegek átültetésében is a szabályos versformák alkalmazása, különösen a rímelés. A rimes vers vagy paródiának (szakszerűbb kifejezéssel: szatirikus pastiche-nak) érződik, vagy a legsilányabb epigonizmus hatását kelti.

A magyar fordítónak e tekintetben, legalábbis egyelőre, könnyebb a dolga. A mai magyar költészetben a rímtechnikák alkalmazása ugyanúgy jelen van, mint Arany János vagy a *Nyugat* idején. A középfelnémet szavak mindenkorai magyar megfelelője nagyobb gond nélkül megkereshető, megtalálható – már ha van ilyen. Többnyire van. Ha mégisincs, akkor segít a körülírás, valamint az ahhoz kapcsolódó magyarázat. Külön kérdés, hogy szemantikai szinten mennyire radikális a fordító koncepciója. Mennyire hajlandó észrevenni és szándékosnak tekinteni a Szerző stílustöréseit, mennyire hajlandó túllépni a műhöz kapcsolódó nyelvi-stiláris előítéleteken.

Ez a problémakör már a mű stílusát érinti.

A Nibelung-ének stílusát két körülmény határozza meg. Az egyik a Szerző költői realizmusa. A másik a kompozíció egysége.

A Szerző meg volt róla győződve, hogy „a valóságot” írja meg, vagyis olyan történetet beszél el, amely hiteles kútfőkből hagyományozódott rá. Mindezt a hallgatósággal (és /vagy az olvasókkal) folytatott kommunikációnak tekinti. Mindjárt a legelején megszólítja közönségét, amikor a „régí regéket” emlegeti, és a később-

biekben is gyakran hangsúlyozza saját elbeszélői felelősségét azáltal, hogy egyes első személyben szólal meg.

Emiatt a költeményben vannak valószínűtlen események, túlzások, nagy csodának („michel wunder”) minősíthető mozzanatok, sőt ellentmondások is (főleg az időviszonyokat és a személyek létszámát illetően), de nincsenek olyan imaginatív-allegorikus cselekményalakzatok, mint Gottfried Tristan-regényében a Szerlem barlangja, és nem találunk benne Wolfram *Parzival*-jának agresszíven burjánzó fantáziaképződményeihez hasonló tüneményeket sem. A mitikus eredetű csodás elemek – Siegfried sebezhetetlensége, a láthatatlanná tevő ködsüveg, a dunai vízitündérek – reális elbeszélői keretbe illeszkednek.

Ezzel együtt jár az elbeszélői stílus egyszerűsége, a két említett másik költőhöz képest már-már kopársága, amelyet csak részben ellensúlyoznak a szövegbe sűrűn betűzdelt ironikus reflexiók és az apró elbizonytalanító faktorok (például a határozatlan névelő feltűnően gyakori használata – „egy lépcső”, „egy nagyterem”) – akkor is, amikor biztosra vehetjük, hogy arra a jól ismert lépcsőre vagy teremre gondol az elbeszélő, amelyről már volt szó). Külön említendők a szóismételek, a vissza-visszatérő pofonegyszerű rímek, a díszítő jelzők, amelyek néha egészen groteszk hatást keltenek. Például az 1958. strófában, a kis Ortlieb vadállati meggyilkolásakor ezt olvassuk: „Do sluoc daz kint Ortlieben Hagen der helt guot”, vagyis „akkor agyonvágta az Ortlieb gyereket Hagen, a derék hős”. Vagy, szintén Hagennel kapcsolatban: a 2346. strófában a Szerző előbb azt állítja róla, hogy „a dühtól megveszett” („vil grimmes muotes waere”), majd két sorral később a „zierlich” (kb. „tip-top”) jelzővel minősíti, ami vicces lenne, ha nem volna vérfagyasztó.

Ide tartozik az is, hogy a Szerző az előkelő férfi szereplők megnevezésére egyenrangúnak látszó szinonimákat használ: „riter / degen / helt / recke” („lovag / levante / hős / vitéz”), de például Hagent mindösszesen egyszer nevezi lovagnak, azt is egy mellékszereplő szájába adva. Viszont egy helyütt előfordul a hasonló jelentésű „wigant” („bajnok”) szó is, amely szinte biztos, hogy régiesnek érződött a mű íráskor. A kutatók feltételezik, hogy a Szerző egyébként is gyakran és tudatosan használ régiesnek ható szavakat: paripáról szólva olykor „marc” szerepel „ros” helyett; ha kardról esik szó, néha az „ecke” szóval találkozunk „swert” vagy „waffe” helyett; amikor pedig „pajzs” jelentésben a „rant” szó olvasható az egyszerű „schilt” helyett, akkor – szótörténeti fogódzók híján – nehéz eldöntenünk, hogy ez most archaizmus-e vagy metonímia. Amúgy a Szerző nem idegenkedik a metonimiától: például „ezer vitéz” helyett időnként ezt írja: „ezer sisak pattant nyeregbe”.

A kompozíció egységét mindenekelőtt a szereplők megformáltsága és a cselekmény apparátusának meg-

szerkesztettsége szavatolja. Ezt nagyban segítik a Szerző által használt stiláris eszközök. Ilyen például az előreutalás és a vele járó jövőidejűség (többnyire a „sit” vagy „sider”, azaz „utóbb / később” határozószóval). Igen sokszor fordul elő, hogy a Szerző egy ártalmatlannak vagy éppen kedvezőnek látszó esemény kapcsán kijelenti: „Ez később kedves hölgyek [mármint özvegyek, árvák, fiúgyermeküket veszítő édesanyák – M.L.] nagy siralmát okozza”.

Az előreutalások majdnem mindig a strófák utolsó, negyedik sorában olvashatók, erőteljes strófazárlatot hozva létre. A strófazárlatok (ilyenek tekinthetők az ironikus reflexiók, a szerzői nézőpontváltások és a szereplők indítékaira vagy tetteire vonatkozó minősítések is) tömbösítik a szöveget, apró – de állandóan észlelhető – ugrásokat idéznek elő a szövegszervezésben. Mindjárt bővebben is beszélek *A Nibelung-ének* verseléséről; most elég annyi, hogy a sormetszetes hosszúsorokat felvonultató, négy soros strófás szerkesztés másféle epikai hömpölygést eredményez, mint a lovagi epikában megszokott, négy hangsúlyos ütemből álló, páros rímű strófatlan rövidsorok végtelenbe nyúló, monoton pergetése. Elképzelhető, hogy *A Nibelung-ének* strófaszerkezete a szóbeli előadói hagyomány emlékezetét őrzi. Ez esetben a sormetszetek és a rímpárok a memorizálás számára adhattak fogódzót, a verssorok hosszúsága pedig a recitálást tette hatásossá.

Külön említendőek a sűrűn előforduló párbeszéddek, amelyek – mai szemmel nézve – drámai mozzanatokot iktatnak a szövegbe, és elmélyítik a tragikus hatást. A Szerző sohasem mulasztja el megemlíteni, hogy éppen ki beszél. Ennek funkciója nagyjából ugyanaz, mint a megszólaló szereplő nevének feltüntetése a drámákban; de a névhez fűzött jelzők és rangjelölések („király úr”, „derék vitéz”) monumentális hatást keltenek.

Fontos stilisztikai eszköz a fejezetbeosztás is. A fejezetek nemcsak tagolják a cselekményt, hanem többnyire (nem mindig) meggyőzően ki is jelölik egy-egy szövegrész dramaturgiai súlypontját. Az összes fennmaradt középkori kéziratban – egy jelentős kivétellel – megvan a fejezetbeosztás. A fejezetek az „aventiuere” megnevezést viselik, amelyet, csatlakozva Szász Károlyhoz, a „kaland” szóval adtam vissza. Igaz, hogy az így nevezett szövegszakaszok egy részében semmiféle szoros értelemben vett kaland nem szerepel, de a szó érdekesebb és színesebb, mint az alternatívaként kínálkozó „ének” vagy „fejezet”.

Az egyedüli kivétel éppen az általam is alapul vett „B” változat, a több költői alkotást is tartalmazó Sankt Gallen-i kódex, amelynek *Nibelung-leiratában* nincs fejezetbeosztás. Vagyis, miközben a „B” változat szövegét vettem alapul, adaptáltam rá – számos német közreadó példáját követve – az „A” és a „C” változat fejezetbeosztását.

Kérdés: vajon a fejezetbeosztás a Szerzőnek tulajdonítható-e? Nem tudhatjuk biztosan. A kutatók egy része valószínűnek tartja, hogy maga a Szerző tagolta így a művet, mások viszont az idegenkezűséget valószínűsítik. Én az előbbiekhöz csatlakozom: a fejezetekre tagolás olyan mértékben erősíti a kompozíció egységét, hogy a koncepció szerves részének tarthatjuk. Azt viszont nem tudjuk, mi lehetett a fejezetek eredeti címe (ha ugyan volt címük), ugyanis a címek igen erősen eltérnek egymástól a különböző kéziratokban. Szász Károly a „C” változat fejezetcímeit fordította le. Ezek kérdőjel nélküli kérdő mondatok: „Hogy fogadta Rüdiger Guntheréket” (27. kaland), „Hogy állt őrt Hagen Volkerrel” (30. kaland), és így tovább. Én viszont úgy gondolkodtam: ha nem lehetünk biztosak benne, hogy a fejezetcímek a Szerzőtől származnak, akkor nem is tarthatjuk kötelezőnek a címek szó szerinti visszaadását. Így a címadásban inkább az értelemszerűséghez és az egyes kalandok tartalmához igazodtam.

A tulajdonnevekről

Az új magyar változatban olvasható földrajzi nevek és személynevek lefordításában, módosításában vagy változatlan átvételében szándékos következetlenséggel jártam el.

A földrajzi neveket többnyire ma ismert formájukban írtam át (például Worms, nem pedig középfelnémet „Wormez” és Passau, nem „Pazzouwe”), némelykor lefordítottam (például Bécs, nem „Wiene” és Esztergom, nem „Gran”). Egyszer-egyszer metrikai okból köztes alakot választottam: Rüdiger székhelye nem a mai „Pöchlarn”, nem is a régi „Bechelaren”, hanem Pöchelarn néven szerepel. A két nagy folyó természetesen Rajna és Duna, nem „Rin” vagy „Rhein” és nem „Tuonowe”, sem „Donau”.

A személynevek esetében még nagyobb a tarkaság. Egy részük a középfelnémet normalizált íráshoz képest változatlanul maradt: Gunther, Hagen, Brünhild (amúgy a kéziratokban „Prunhilt”, „Praunhilde” és hasonló) és még sok név. A Siegfried névalak tudós etimologizálás, átvetem; az eredetiben „Sifrit” volt, mai szabályszerű alakja „Seifrid” volna. A hun király a régi német szövegben „Ertzel”; a magyar olvasónak többet jelent az Attila név. (Szász Károly fordításában, Arany János nyomán, „Etele” olvasható. Viszont Kriemhildből Szász változatában sem lesz „Ildikó”: jó fordítóként tudta, hogy megőrzendő a két női név, Brünhild és Kriemhild közti párhuzam.) Attila öccse a régi német szövegben „Bloedelin”, mai németül éppenséggel „Blödel”. Ennek átvétele rontotta volna a szöveg hatásfokát, ezért inkább a magyar fülnek

ismerős Buda lett belőle. A hun király első, elhunyt felesége az eredeti szövegben „Helche”. A jobb hangzás végett magyarul Helga lett belőle, noha a név eredetére való tekintettel „Erka” vagy akár „Erika” is lehetett volna.

Verselés

A *Nibelung-ének* négysoros strófákból áll. Verssorai úgynevezett „hosszúsorok”, középen sormetszet tagolja őket. A sormetszet előtt – Csokonai szavával – „lejtő”, vagyis egy hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalan szótag van. A szabályos nibelungi hosszúsor első fele, a felvezető sor három és fél ütemből, második fele, a levezető sor három vagy szintén három és fél ütemből áll. A sorvégi rímet első esetben (ha a sor hangsúlyos szótaggal végződik) hímrímnek, második esetben (hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalan szótag olvastán) női rímnek értelmezhetjük. (A rímekről még annyit, hogy egyszer-egyszer előfordul bokorrímes strófa is, továbbá belső rímekre is van példa: ilyenkor a sormetszetenél megtorpanó-kizengő felvezető sorok is rímelnek.)

A negyedik sor többnyire hosszabb az előző háromnál. Igen gyakori, hogy levezető sorában négy vagy négy és fél „Hebung”, azaz hangsúlyos szótag van. Ezt az ismérvet a régebbi német verstan-tudósok szabálytalanságnak tekintették, az újabb verstanokban viszont ez számít szabálynak, és a rövidebb levezető sor a kivétel.

Csak hogy *A Nibelung-ének* verselésére nézve különös hangsúllyal érvényes Füst Milán bölcsessége: „Semmi sincsen egészen úgy.”

A dolog ténylegesen úgy áll, hogy a felvezető és a levezető sorokban *vagy* három, illetve harmadfél ütem van, *vagy* több. Esetleg kevesebb. Ezzel nem igazán tudnak mit kezdeni azok a verstan-tudósok, akik a nibelungi verssort egy elvont metrikai séma elvárásai szerint próbálják értelmezni vagy – mint a XIX. században történt – élő költői gyakorlatba átültetni. Az újnémet nibelungizálás metrikai sémájába az a körülmény sem fér bele, hogy *A Nibelung-ének* „szabályosnak” tekinthető soraiban is csak a Hebungok, a hangsúlyos ütemszótagok száma stabil, a Senkungok, a hangsúlytalan szótagok száma csaknem tetszőleges. Az újkori német költészetben meghonosodott akcentuáló verselés ezt a tüneményt nemigen képes érzékeltetni. A kifogyhatatlan verselői leleményességű August von Platen-Hallermünde vagy talán Adalbert von Chamisso tehetett volna kísérletet erre, de ők nem sok érdeklődést mutattak a Nibelungok iránt.

Így viszont Ludwig Uhland és Emmanuel Geibel honosította meg a „nibelungizált alexandrinus” téve-

sen középkorinak hitt, valójában romantikus versformáját. Ez került át a magyar költészetbe is a *Béla futását*, *Az obsitost* és a *Mátyás király Gömörbent* író Garay Jánostól és a Csaba-töredékeket író Aranytól az *Elégia egy rekettyebokorhoz* író Tóth Árpádig és a *Nem tudhatom...* kezdetű költeményt író Radnóti Miklósig.

Ehhez a metrikai sémához ragaszkodott a mű első magyar fordítója, Szász Károly is, noha tisztában volt vele, hogy az eredeti szöveg verselése nem olyan, mint az ő változatáé. Ráadásul úgy sejtette, hogy a középfelnémet verssorok „darabossága” mögött szerzői szándék állhat. Érdeemes idézni fordítói előszavából: „Fordításomban a versmérték is modernebb az eredetinél.” [Az „is” arra vonatkozik, hogy Szász tudatosan mellőzte az archaizmusokat a szóválasztásban, és magyartásán „nagyon érzik az újdonság”. – M.L.] „Az eredeti mértéke ugyanis – mivel a régi német verselésben csupán a hangsúlyozott szótagok számítanak, míg a hangsúlytalanok tekintetbe nem jönnek – igen változatos, sokszor (természetesen szándékosan) szakgatott és darabos, általában egyenetlen. Ezt az egyenetlenséget könnyű lett volna megtartanom. De inkább arra törekedtem, hogy fordításom a magyarban jól és kellemesen olvasható legyen, s azért tartottam magamat a Nibelung-strófának azon kifejelet s megállapodott szerkezetéhez, melyben azt Uhland s általában az újabb német költők, és utánok nálunk is többen, főleg Garay, használták. Fordításom ezáltal veszített talán külső hűségben, de azt hiszem, nyert kellemben s folyvást olvashatóságban.”

Magam is fontos szempontnak tartom a „folyvást olvashatóságot”, és nem hibának, hanem érdemnek látom a régi szöveg fordítói modernizálását, már amennyiben segíti, nem pedig nehezíti az elmélyült szövegértést.

Kérdés azonban: csakugyan könnyű-e megtartani az eredeti versszöveg egyenetlenségét úgy, hogy a fordítás a középfelnémet eredetihez hasonló művészi hatást keltsen? Milyen poétikai eszközökhöz folyamodik ennek érdekében a fordító?

A középkori német hosszúsorokra jellemző hangsúlyos verselést a magyar hangsúlyos verselés nem tudja érzékeltetni, többek között azért sem, mert a magyarban a szóhangsúly mindig az első szótagra esik. A magyar rímes-időmértékes verselés erre jóval inkább alkalmas, de a műfordítás klasszikusaitól örökölt jambuskényszert érdemes volna feloldani. Akinek van füle, az amúgy is hallja, hogy a középfelnémet Senkungokat nem lehet visszaadni a magyar jambus egyetlen – elvileg rövid – szótagjával.

Verstani szempontjaimat röviden így foglalhatom össze. Egy: megőrizni a rímpárokat és a rímtechnika jellegzetességeit, például a rímpárok ismétlődését. Kettő: megőrizni a hosszúsorok közepén álló sormetszetet, tekintettel arra, hogy a felvezető sorok ki-

zengő ütemre végződnek. Három: a kétszótagos ütemek mellett állhatnak többszótagosak is: daktilus, anapestusz, choriambus és egyéb. Meglepő módon éppen a klasszikus eredetű metrumok tolják el a verszöveget a szabadvers felé.

A versszöveg szándékolt „szakgatottsága” összhangban van azzal a műfajjal, főntebb említett elképzeléssel, amely szerint *A Nibelung-ének* az archaikus hősi elbeszélés felől a modern regény irányába mutat.

Szász Károlyról és más magyar Nibelung-fordítókról

*A Nibelung-ének*et már a XIX. században számos idegen nyelvre lefordították, és természetesen sok – merőben különböző színvonalú – modern német fordítása is készült. Szász Károly először 1868-ban, majd napjainkig újabb és újabb kiadásokban megjelent Nibelung-átültetése a mű legkorábbi teljes fordításai közé tartozik. Szász munkájának értékét nagyban emeli filológiai felkészültsége, konkrétan pedig az a körülmény, hogy ismerte és használta a rendelkezésre álló középelnemet szövegkiadásokat.

Szász Károly (1829-1905) a XIX. század egyik legkiválóbb magyar műfordítója volt. Teljesítménye ezen a téren Arany Jánoséval vetekszik. Imponáló nyelvismerettel bírt. Lefordította Dante *Isteni színjátékát*, Shakespeare és Molière számos drámáját, Goethe, Victor Hugo és Tennyson költeményeit, továbbá nagyszámú Jules Verne-regény magyar átültetését is ő jegyezte. Lírikusként, színpadi szerzőként és tanulmányíróként is jelentőset alkotott. *A világirodalom nagy époszai* című kétkötetes műve széleskörű olvasottságról és áttekinthetőségről tanúskodik, és a mai olvasó érdeklődését is felkeltheti a nagyepikai alkotások iránt.

Pályája kezdetén református lelkész volt különböző alföldi helyeken, 1884-től ő volt a dunamelléki egyházközség püspöke. Idős korában fontos tisztségeket töltött be a Magyar Tudományos Akadémián és a Kisfaludy Társaságban. Munkás élete során tanított is: az 1850-es években egy darabig Arany Jánossal dolgozott együtt a nagykőrösi református gimnáziumban.

Az akkor huszoneves Szászra nyilván nagy hatással volt a negyvenedik éve felé közeledő, óriási szellemi és erkölcsi tekintélynek számító Arany. A hatás kölcsönös lehetett: Szász világirodalmi tájékozottsága egyszerre érződhetett frissnek, naprakésznek és nagy időbeli távlatokat nyitónak. A fiatal kolléga fontos szerepet játszhatott abban, hogy Arany összekapcsolta a magyar őstörténet mondáit a Nibelung-mondakörrel, és ennek lényeges elemeit beépítette (vagy beépítette volna) tervezett Csaba-trilógiájába.

Szász Károly Nibelung-átültetését a későbbi fordító nézőpontjából is felsőfokú dicséret illeti. Szász ötven éven át ez volt – és tudott maradni – a magyar Nibelung-változat. Nyolc-tíz nemzedék ebből (és az „é” betűs époszokról szóló mű Nibelung-fejezetéből) ismerhette meg a nagy középkori elbeszélő művet.

Nem kisebbíti érdemét, hogy az elmúlt másfél évszázad során változott a magyar nyelv, változott a műfordítói gyakorlat a mögötte álló irodalomelméletekkel együtt, változott a költészet és változott a világ. Továbbá a Nibelung-kutatás is produkált egy sor új eredményt, valamint lezáratlan és lezárt kérdéseket, vitákat.

Nem érzem feladatommak, hogy saját fordítói elképzeléseim felől bíráljam Szász Károly koncepcióját. Elég annyit mondanom, hogy kitűzött céljait nagy hatásokkal megvalósította. Nem róható fel neki, hogy a korszak legnagyobb magyar költőjének bővületében úgy fordította *A Nibelung-ének*et, mintha a *Buda halála* előtörténetét írta volna.

A XX. század során többen is nekirugaszkodtak *A Nibelung-ének* fordításának. Gulyás Pál (1899–1944) lefordított az első kalandból tizenegy és a tizenhatodik kalandból hatvanegy strófát. Weöres Sándor (1913–1989) lefordított az első kalandból kilenc strófát. Tellér Gyula (1934) évtizedekkel ezelőtt azzal a szándékkal kezdett *A Nibelung-ének* átültetésébe, hogy lefordítja a teljes művet. Az általa magyarított 10. kaland a wormszi kettős menyegzőről megtalálható a *Klasszikus német költők* című 1977-es gyűjtemény első kötetében.

A Nibelungok utóélete a költeményen túl

A Nibelung-ének saját belső művészi értékén túlmenően is számottevő hatást fejtett ki, főleg Németországban és Ausztriában, de máshol, így Magyarországon is.

A mű hatása százötven-kétszáz évvel ezelőtt nagyban hozzájárult az irodalomtudomány, azon belül a régi germanisztika fellendüléséhez. A korszakhoz értő irodalomtudósok ma is messzire vezető vitákat folytatnak egy sor, részben általam is érintett kérdéssel, a Szerző kilétéről kezdve a műben körvonalazódó hatalmi-politikai tendenciákon át a szóbeliségnek és az írásbeliségnek a műben megmutatkozó kölcsönhatásáig. Magyar tudósok is kivették részüket az értelmezési munkafolyamatból. A teljesség igénye nélkül elég utalnom Szász Károly már említett művére, Gärtner Vilmos értekezésére Konrad mester kilétéről, Heinrich Gusztáv Etzelburgról szóló tanulmányára, Bleyer Jakab, Riedl Friegy, Király György és Ferdinandy Mihály Nibelungokat érintő írásműveire, újabban Simon

V. Péter *A Nibelung-ének magyar vonatkozásai* című tanulmányára, Walkó György *Nibelungok* című monográfiájára és Vizkelety András cikkére Rüdiger aszszonykérői szerepéről.

A mű újkori politikai hatását nagyrészt lefedik a motívumaival való ideológiai célzatú visszaélések, főleg Németországban, kezdve a porosz-francia háborútól az első világháborún át a nemzetiszocialista uralomig. A Bosznia 1909-es osztrák-magyar annektálása után német részről propagált „nibelungi hűség”, azaz „Nibelungentreue” (amely a középkori „triuwe” fogalmát hamisította meg), az első világháború végén Hindenburg és Ludendorff által kolportált „tördőféslegenda”, vagyis „Dolchstosslegende” (utalással egyrészt a Hagen által elkövetett orgyilkosságra, másrészt a hátszobában bomlasztó szocdemekre és zsidókra), Hitler felstilizálása hol Siegfrieddé, hol Dietrichhé, Göring 1943. január 30-án, a sztálingrádi vereség előtti napon tartott hírhedt beszéde („...ismerünk egy hatalmas, heroikus éneket egy semmihez sem hasonlítható harcra, »A Nibelungok harca« nevezetűt. Ők is egy tűzzel és lángokkal teli csarnokban álltak, és a szomjukat a saját vérükkel oltották – de harcoltak és harcoltak a végsőkig!”): mindezek 1945 óta a mulandóság szemétdombján hevernek. Udvariasabban fogalmazva: megannyi történelmi lábjegyzet.

A fentieknél fontosabbnak tartom *A Nibelung-ének* modern művészekre, a képzőművészek mellett az írókra és rendezőkre gyakorolt hatását. Néhány német és magyar példát szeretnék kiemelni, azokat is csak felsorolászerűen.

Friedrich Hebbel (1813–1863) az 1850-es évek elejétől végéig dolgozott *A Nibelungok* („Die Nibelungen”) című drámatrilógiáján, amely 1861-ben jelent meg és jutott el az ősbemutatóig. Hebbel nemcsak eléggé pontosan követi a középkori délnémet műcselekményét, hanem azt igen sikerülten be is illeszti a modern, azaz Shakespeare és Schiller utáni dramaturgia keretei közé. A színpadi műben alkalmazott lélektani motiváció, megítélésem szerint, nem áll távol a régi Szerző ember- és világszemléletétől. Hebbel a germán őstörténet liberális értelmezésére tesz kísérletet. A gondos kompozíció és a színpadilag erős jeleneteknél ezzel is magyarázható műve népszerűsége. A német színházak *A Nibelungokat* manapság is gyakran műsorra tűzik.

Richard Wagner (1813–1883) még több időt, negyedszázadot töltött 1874-ben befejezett zenedráma-tetralógiája, *A Nibelung gyűrűje* („Der Ring des Nibelungen”, röviden a „Ring”) megalkotásával. A zseniális mű méltatása nem fér bele ebbe a rövid szemlélődésbe; elég annyit mondanom, hogy Wagner nagyjából az izlandi kútföket használta, őket is igen szuverén módon. A negyedik, lezáró zenedrá-

mában, az *Istenek alkonyában* („Götterdämmerung”) veszi leginkább hasznát *A Nibelung-ének* első felének, ám itt is olyan mértékben és mélységben átalakítja (vagy összeolvasztja a szintén új formába öntött északi motívumokkal) a cselekményt, hogy teljesen önálló Nibelung-világról beszélhetünk. Wagner heroikus pesszimizmusa és monumentalizmusa egyszerre érződik archaikusnak és jövőbe mutatónak. Az sem mellékes, hogy a *Ring*nek oroszánrésze volt és van a Nibelung-motívumkör napirenden tartásában.

Fritz Lang (1890–1976) kétrészes filmeposza, *A Nibelungok* („Die Nibelungen”, bemutató: 1924) kiemelkedő példája *A Nibelung-ének* művészileg produktív modernné értelmezésének. Lang és a forgatókönyvet író Thea von Harbou festőiségre és a filmben hatásos effektusok kiemelésére törekedtek. Emiatt az eredeti mű cselekményével helyenként igen szabadon bántak, máshol viszont éppen művészi érzékük diktálta, hogy legyenek szigorúan hűségesek hozzá. A monumentális film kompozíciója is – azáltal, hogy kétszer hét énekből áll – visszaül az ismeretlen Szerző művére. Gyakran hangoztatott bíráló észrevétel, hogy a film historizáló dekorativitása a náci ősgermán-kultuszhoz szolgáltatott muníciót. Erre egyrészt az a válasz adható, hogy Lang, a filmből adódó lehetőségeket kihasználva, az avantgárd szubverzivitást olvasztotta össze a radikális archaizmussal. Egyszerre akart hipermodern és a múlt mély kútjába néző lenni, ennek pedig nincs köze semmilyen ideológiához. Másrészt az Attila udvarában zajló öldöklési jelenetek (a *Kriemhild bosszúja* című második rész 5., 6. és 7. éneke) az első világháború borzalmaival juttatják a néző eszébe, és az embertelenség elleni tiltakozásként foghatók fel. Lang egyébként a nemzetiszocialista hatalomátvétel után távozott Németországból.

Hogy egy kortárs német szerzőt is említsek: Ulrike Draesner (1962) a *Nibelungen. Heimsuchung* című 2016-os munkájában igen radikális újraértelmezését adja *A Nibelung-ének*nek. (A cím lefordíthatatlan szójáték, a „Heimsuchung” egyaránt jelenthet sorscsapást és családlátogatást.) Draesner műve a régi elbeszélés motívumaihoz kapcsolódó költemények füzéréből áll. Ingadozik a műfajok között: hol epikainak, hol inkább lírainak érződik, néhol meg olyan, mint ha egy antik tragédia töredékeit olvasnánk. Ingadozik a nyelvek között is: végletekig lecsupaszított, nominális modern németesége időnként átfordul a régi Szerző által használt középfelnémetbe, a „várvarjak” kórusa viszont angolul beszél, ami viccesnek hat a borzalmas tragédiák közepette. A régi Szerző által megírt nagy tűzvész a kortárs írónőnél a német városok világháborús lebombázását és Hirosima pusztulását idézi fel. A mű vége felé Kriemhild két fia, a Siegfriedtől született ifjabb Gunther és az Attilától született Ortlieb

egyszerre válnak egy számítógépes játék résztvevőivé és figuráivá; mi sem természetesebb, hogy a képernyőn kölcsönösen kioltják egymást.

Arany János (1817–1882) Hebbel és Wagner kortársa volt. Csaba-trilógiája, ha elkészült volna, egyszerre lett volna *A Nibelung-ének* modern műeposzi folytatása és hun-magyar súlyponttal felszerelt tagadása. Az olvasót ma is lenyűgözik az elkészült szövegek részletszépségei, magával ragadja az a költői élelenség, amellyel Arany a trilógia elkészült első részében, a *Buda halálában* a középkori magyar kútfőkből összeszedett szórványos, töredékes vagy éppen semmitmondó adatokat is meg tudja tölteni. Ugyanakkor meghökkentő – bár a szabadságharc leverése után némileg érthető – az a bornírt, már-már rasszista németellenesség, amelynek szemléltető eszköze az alatomos „szász Detre” (*A Nibelung-ének*beli Dietrich) mellett a bajkeverő „Krimhild” (Aranynál így, „e” nélkül), „a német Ildikó”. A bajok forrása nem egyszerűen a nemzeti vendégszeretettel visszaélő idegen (ilyen Detre, de ő nem sokat árthat ügyetlen intrikáival), hanem inkább a fejedelmet behálózó *idegen asszony*. Az viszont, hogy a nemzetet a jóra való és közülünkvaló uralkodó német felesége dönti romlásba, már Katona József *Bánk bán*jában is hamis koncepciónak érződik. Sajnálatos, hogy Arany ezt a sablont vette át Katonától, minden kritika vagy változtatás nélkül.

Vajda János (1827–1897) az *Ildikó* című drámai költeményben Aranynál árnyaltabb képet rajzol a bur-

gund királylányról. Igaz, ő nem annyira *A Nibelung-ének*re, inkább a Walthariusról szóló latin költeményre és különböző nyugati kútfőkre támaszkodik. Nála Ildikó így hárítja el a féltékeny Etele szemrehányásait: „A nő tinálatok csak szép gyümölcs, / Mi nem magáért érik, aminek / Csak külseje ad ingert, nálatok / A nő csupán vásárfia, szellemtelen / Vak eszköz, egy szóval: rab, a legaljasabb / Rab mindenrendű rab között. Mi más / A nő hazámban! Ott az ifju hős / Imádja és tiszteli kedvesét. / Ott kéri, eskik a szerelmet, és nem / Erőszakon, pénzen veszik, miként itt.”

Térey János (1970) *A Nibelung-lakópark* című verses drámatetralógiája az újabb magyar irodalom kiemelkedő alkotása, ma már stabil helye van a kánonban. Műve, mítosz- és történelemkezelésre nézve, az izlandista-wagneriánus vonulathoz tartozik, de szövegből kimutatható, hogy Térey *A Nibelung-ének*et is jól ismeri. Ugyanakkor ő is a radikális motívumátértelmezők közé tartozik. Wagner zenedrámái tétjeit és a (Wagnertől függetlenül is tanulmányozott) régi izlandi források örökségét a későújkorai fogyasztói társadalom katasztrofista víziójává alakítja. Találóa írta Holmi-beli recenziójában Bodor Béla: „Ahogy Wagner Beethoventól veszi át az érzelmi telítettséget és Racine-től figurái méretarányát, úgy Térey Wagnertől tanulja a minimális cselekvés maximális relevanciájának elvét.”

Az utóélet, amelynek része az új magyar fordítás elkészülte és megjelenése, nyilván a jövőben is folytatódni fog. ■ ■ ■

Márton László (Budapest, 1959): író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014), *Faust I-II.* (műfordítás, 2015), *Hamis tanú* (2016), *Walter von der Vogelweide: Összes versei* (műfordítás, 2017), *Két obeliszk* (2018).

ESZTER könyve

2016

A San Simeone Piccolo kupolája nem zöld, hanem sűrke volt a jégszöszös ég alatt. A hideg átbújt a kabáton, át a vastag gyapjúkardigánon, át a blúzon, és mint a nyálka ért el a bőrig. A sirályok alacsonyan röptültek a híd körül, a lépésnyi kávémérés kétasztalos teraszáról úgy tűnt, hogy súrolja a hasuk a vaporetók tetejét.

Sűrke volt a Canal Grande vize is, hófelhős és sűrke az ég, sűrke a szemközi palotásor, amelyben egy-egy vörös falú palazzo világított, és talán néhány sárga is. Ahogy átértem a hídon, az addigi jeges szitalás abbamaradt, és szállingózni kezdett a hó, olyan apró szemekben, mintha lisztet szórnanak.

A San Roccónál megálltam egy kicsit. Nyáron jártam itt utoljára, eső előtt volt, délután. Belemorgott az ég a harang utolsó hangjaiba, akkor kezdett rá a hegedűs. Vivaldit játszott. Mi mást.

Úgy nézett ki, mint egy nyugdíjas cseh könyvelő. Állt a San Rocco előtt. Nem is tér az, inkább csak ahogy összefutnak a rugák, a callék és a caleták, valami teresedés, és leültem a kőpadra, hogy hallgassam. Sohasem hallottam senkit így játszani. Hogy esett-e közben, nem tudom, nem emlékszem, de nem jött arra senki, ketten voltunk a templom oldalán, és amikor befejezte, felálltam, hogy pénzt adjak neki. Mielőtt még a táskám felé nyúltam volna, pedig csak egy pillanat volt, megrázta a fejét. Nem volt tekintete. Nem nézett sem rám, sem a hátam mögött a falra, sem máshová. Azt hittem, talán vak, de ahhoz túl határozottan mozgott, és ahogy elrakta a hangszert, a felemelt fél térdén kipattintva a tokot, amely addig a lábánál hevert, megértettem, hogy ez ennyi volt. Sem pénz, sem mondatok.

Csak annyit szerettem volna tudni, hogy velencei-e.

Most a hó kavargott a San Rocco csavaros homlokzata előtt. A San Polo felé mentem tovább, és arra gondoltam, hogy nem tudom, hogyan jegyzem meg az arcokat. Ha le kellene rajzolnom a hegedűst, nem tudnám, de ha szembejönne, felismerném.

A szobában vizesnek tűnt a lepedő és a paplan a hidegtől. Látszott a lehelet. Az öntöttvas radiátort este hat előtt hiába tekertem a maximumra, nem fűtött. A recepció s pimaszul vigyorgott, és közölte, hogy nem tudják megoldani. Olyan sötét és szutykos volt a pult meg a mögötte lévő zezgugos szoba, hogy el tudtam volna képzelni, hogy voltaképp a férfi háta mögött nyílik az utca, amely egybefolyik a szállodával.

A San Polo gyomrában voltam. A sötétség fenekén. Meglepett, hogy a szoba egy kisebb csatornára és egy kis hídra nyílik, amely alatt türkizkéken locsog a víz. Remegtem a hidegtől, de végül a híd látványa miatt nem kértem másik szobát. Pedig amíg ott laktam, kétszer ment csak át valaki, egyszer egy férfi, felhajtott gallérú fekete felöltőben, egyszer egy Mikulás-ruhás alak, futva.

Velencét, ahol annyiszor voltam már, anyával, Dorkkal, és az utóbbi időben egyedül is, már ugyanannyira ismertem, mint Pestet vagy Pécsét. De a megérkezés köznapi unalmát, mint amikor az ember leszáll a Margit-híd budai hídfőjénél életében kétezeredszer is, most először éltem át.

Elindultam az orrom után. Először kimentem a hidacskához, és báméskodtam egy kicsit. Egy lélek sem járt a csatorna egyik oldalán sem. A szálloda melletti étterem teraszán a székek az asztalnak borítva álltak a hóesésben, a bejáratnál piros tömbgyertyák lobogtak üvegedényekben. Aztán a tér felé indultam, visszafelé. A jégpálya deszkapalánkjának puffanó testek hangját előbb meghallottam, minthogy megláttam volna a bódésorral körülrakott pályát. Narancssárga egyen korcsolyában, az épp hogy bekapcsolt reflektorok fényében korcsolyáztak a velenceiek, főleg kamaszok. Vettem az egyik bódében egy zaletit, azt rágcsáltam, amíg figyeltem a zölden sötétülő eget a pálya felett.

Ráértem. Volt pénzem. Eladtam tíz képet. Épp azt csináltam, amit akarok. Valami ilyesmi a szabadság.

Dorkára gondoltam, az életre, ami egykor előttünk lévőnek tűnt, aztán vállat vontam.

A mi életünk nem sikerült. „De legalább” nélkül nem sikerült. Sem a kiállítások, sem az eladott képek után a számlámra érkező pénz, sem az, hogy immár akár minden hónapban elrepülhettem Velencébe vagy Barcelonába vagy Lisszabonba, amely időközben szintén otthonná vált, mint ahogy Dorkának otthonná vált Párizs, nem volt elég a de legalábbhoz.

A szabadság legfeljebb. Az majdnem.

Kedden napsütésre ébredtem. Behajtottam este a spalettákat, a köztük maradt résen mégis bebújt a nap. Előző nap, ahogy hazáértem, áthúztam az ágyat a régi, bordás vasradiátor elé a sarokból. Így voltaképp az ajtóban feküdtem, de nem bántam. Reggelre döngmeleg lett a szobában. Kinyitottam az ablakot. A mocskos recepcióról feljött a kávé illata.

A csapból enyhén rozsdás víz folyt, rozsdavéres víz örvénylett a lefolyóban, és vagy egy óra múlva, amikor a Cannaregio szélén álltam, az arcommal a nap felé fordulva, mélyre szívva a tenger illatát, úgy tűnt, a nem sikerülés súlytalan a tengerhez és a városhoz képest,

és súlytalan magamhoz képest is, vagy én vagyok súlytalan a nem sikerült életemhez képest. Nem volt fontos az egész.

Gyalog cikcakkoltam át a Ca Rezzonicóig, és vettem egy jegyet. Az első teremben még találkoztam egy észak-olasz nyugdíjasokból álló kis csoporttal, az ébenfekete figurákat bámulták, lenyűgözve. Az egyik nő rám mosolygott azzal a mosollyal, amelyet egy pillanat alatt el lehet tüntetni, ha alkalmatlan.

Aztán egyedül maradtam a palotában. Ahogy a teremsor közepén az egyik megfeketült tükörbe belehajoltam, úgy láttam, mintha cikkant volna valami a hátam mögött. Megpördültem, de a terem üres volt, csak egy kínai porcelánfigura vigyorgott a fal mellé tett kis asztalon.

Talán a fekete tükör miatt volt, talán, mert időközben kint újra beborult, talán csak valami illat csapott meg, de hirtelen láttam az anyámat, ahogy áll a tükör előtt és figyeli az arcát, aztán, mintha meg akarná nézni, hogy hogy nézne ki, ha kínai lenne, széthúzza a két kezével a két szemét.

Vasárnap lehetett, hét közben nem volt ilyesmire ideje.

1956

A fogát mosta a konyhai csapnál, és ahogy a víz lefolyt a csuklóján, bele a pizsamafelső ujjába, kirázta a hideg. Egy csepp végigarszolt a könyökéig, ahol eltűnt. Nem lehetett tovább követni.

Megpróbálta lefelé fordítani a kezét, a fekete-fehér konyhapadló felé, hátha visszafolyik. A szemetesvödör türkizzöld tetején a bádog kilátszott a lepattogzott festék alól.

A csengő először kicsit szólt, mintha félt volna, aki megnyomta, aztán egy közepeset. Előrecsoszogott a konyha közepéig, hogy halljon valamit, ott még egyszer kirázta a hideg, de akkor a félelemtől, és nem a mandzsettájába folyt hideg víztől.

Katonák – gondolta, és beállt a szekrény takarásába, hogy ne vegyék majd észre, ha betörök az ajtót. De csak hisztérikus női hadarást hallott, aztán zokogást, majd az apja hangját, aki egyenletesen beszélt, mégis, ismerte, hallotta, hogy túl nagyok a szünetek a mondatok között, hallotta a csendeken, hogy baj van, igazán nagy baj, és ahogy kirobbant onnan a szekrény takarásából, feltépve a konyha ajtaját, kilépett az előszobába, ahol Lola a szekrénynek támaszkodva sírt, a vállát rángatva, és ő megbűvölten meredt erre a rángatózó vállra, és a rángatózó karra, amely a sötétzöld kabátban úgy hullámozott a fehér szekrényajtó előtt, mint egy kígyó, aztán Júliára nézett, aki a bejárati ajtónak dőlt neki háttal, a kezében a sapkájával, azt gyűrögette és forgatta, és ő is a váll hullámozását figyelte, majd hirtelen odakapta a tekintetét, ahol ő állt, és hangtalanul, némán, csak neki azt suttogetta, hogy „apám”.

Karácsony előtt voltak négy nappal. Lehetetlennek tűnt, hogy Mihályt épp most lövik le, amikor vége van. Elvitték – gondolta, de Júlia mintha hessegetett volna valamit a kezével, a föld felé mutató kezével, amiről eszébe jutott, hogy talán neki is víz ment a mandzsettájába fogmosásnál, végül megértette, hogy Mihály eltűnt vagy elment.

Júlia nem sírt. Unatkozni látszott.

Az apja terelte be őket a konyhába, ő ültette le Lolát a hokedlire, ő töltött neki egy pohár jeges vizet a falicsapból, fehér, csorba bögrébe, abba, amiből reggel ő maga issza a tejet, aztán, ahogy az anyja a kombinéra kanyarított kockás köntösben belépett a konyhába, hunyorogva, az apja azt mondta, hogy Mihály átment a határon.

Az anyja megkapaszkodott a kredenc szélében.

– Egyedül? – kérdezte olyan halkán, hogy csak akkor kelljen hallani a kérdését, ha nem alkalmatlan.

Gyáva hangosan kérdezni. Mihály meg bátor. Ez a nő elviselhetetlen – gondolta ő, és nézte Lolát, ahogy belelovalja magát a hisztériába. Sikoltozva sírt, érthetetlen mondatfoslányok folytak belőle a szeméből és az orrából folyó könnyel és takonnyal együtt. Júlia most a csapnál állt, az egyik lábát áttekerve a másikon, mintha balett-órán lenne, és ko-

Megálultak és megszorítottak (Ülő, vízson)

molyan nézte az anyját, majd megint egymásra néztek, ők ketten, és ő megfogadta, hogy soha nem hagyja magára az unokahúgát.

Később Júlia azt mondta, arra gondolt, most, hogy az apja elhagyta, tulajdonképpen árva lett, és amíg ő is elmegy, nem feltétlenül az apja után, hanem az anyja elől, ez a konyha lesz az egyetlen menedéke.

Az ő apja, akinek eszébe sem jutott, hogy elmenjen, soha, épp ebben a pillanatban mondta, hogy akkor Júliának is apja lesz haláláig, ha már Mihály itt hagyta a lányát, az egyetlen lányát, aztán elhallgatott. Nem mondta, hogy Lolának mije lesz.

– Meg kellene pofozni – súgta oda Júlia, amikor egy pillanatra hátra maradtak. A felnőttek valahol a hall közepén jártak. Ők ketten lelassítottak.

– Miatta ment el. Nem az oroszok miatt – mondta ki Júlia.

– És te? – kérdezte tőle az anyám. Muszáj volt megkérdezni. Ha nem kérdezi meg, az olyasmi, mint a hazugság. Ki kellett mondania Júliának, hogy nemcsak az anyját hagyták itt, de őt is.

Júlia megrázta a fejét. Aztán még egyszer.

– Még előtte megkérdezte, mit szólnék, ha örökre elmenne. Hogy nem lenne-e jobb mindenkinek. Azt mondtam, hogy csak neki lenne jobb – suttozta.

– Hogy tudjad gyűlölni? – kérdezett vissza. Már az ajtóban voltak. Be kellett lépni.

Nem kellett kimondania a mondat első vagy második felét. Úgysem volt rá válasz.

Mihály azért tűnt el így, hogy Júlia dönthesse el, hogy gyűlöli-e érte.

A körtér a kiegészített tankkal, a szétlőtt házak, Márti előreeső copfja, a Márti néni, ahogy ül a pincében a hokedlin, és remeg, a tompa morajlás két hónappal azelőtt a város felől, a rádió folyamatos sustorgása, Márti, ahogy a padlásfeljáróban novemberben azt mondta, az apját felismerték a sorban, amikor kenyérért állt lent a sarkon, ávós, ezt kiabálta a férfi előtte, de nem lett semmi, a hegy nem Pest, hogy lincseljenek, az éhség, a kukoricakása íze, a folyosón felsorakozó fiúosztályok, a negyede hiányzott, most már örökké hiányozni fog, és Júlia könnytelen arca, a keze a kilincsen, mintha azt mondaná, hogy most már be kell menni, az óra a könyvespolcon, ahogy elüti a tízet, mélyen kezd, minden ütést mélyen kezd, és a második ütése mindig magasabb, tíz mély és tíz vékony hang, tíz férfi és tíz női hang, a vér a vécépapíron, a nyúlós, sötétvörös vér, véres volt az egyik betört kirakat körül minden, amikor az apja levitte őket megnézni, véres volt az utca és a cserepek, véres volt belül a kirakat, rászáradt a vér, és azóta belőle is folyt a vér minden hónapban, a külső vécé hideg, a spájz szaga beérzik, keveredik a vécészaggal a szalonna- és mazsolaszag, pedig nem volt szalonna decemberig, csak a szaga volt, mindez, meg a vizes mandzsetta fogmosásnál, ahogy borogatásként a csuklójára tapad, és Lola hisztérikus sírása bentről összeállt a tíz óraütes alatt valami fémes fekete, kemény érzéssé, amelynek nem volt neve.

Jobb híján átölelte Júliát. Végül is ő volt a nagyobb. Júlia mereven, mintha csak ki kelene bírnia, úgy állt az ölelésben.

Amikor elengedte, akkor ölelte vissza, bal kézzel. A másik keze lefelé lógott.

Csak tíz év múlva mondta el, hogy nem tudta behajlítani a könyökét.

Kiment a körtérre kenyérért, elkapták, rángatták, nem tudta, ki, a könyökét fogták, tiszta erőből rúgott, aztán kitepte magát, rohant végig az utcán, nem emlékezett, hogy löttek-e rá. Otthon vette észre, hogy feldagadt az alkarja, magának rakta rá a vizes konyharuhát, reggelre lejjebb ment, estére megint bedagadt, egy hónapig naponta reggelre le, estére fel.

– Nem tudom, ki volt. Csak a szemére emlékszem. Kék szeme volt. Kijöttem a térre, és elkaptam, itt – mutatta a könyöke felett.

– Ő nem vette észre. Feküdt a kanapén, és sírt. Hagytam sírni – mondta, és hozzátette, hogy az anyja azt nem fogja kibírni, hogy nincs kit kínoznia.

– Engem nem tud. Ha elkezd, elmegyek.

Nyár vége volt már, amikor Júlia felugrott egyszer, felszaladt a városi házakból, ott laktak lent, az anyja a nappaliban, ő a kis szobában, amit minden éjjel magára zárt, amióta az apja eltűnt, lélekszakadva szaladt, végigfutott a kerten, fel a lépcsőn, aztán lerogyott a konyhában a székre, ugyanarra, mint amelyiken az anyja ült decemberben. Egy nápolyi képeslapot szorongatott, a Vezúv és a tenger volt rajta, elnyomva, mintha kétszer rajzolódna ki a hegy és kétszer a tenger vonala. „Nem lehetett máshogy” – ennyi állt rajta, sem aláírás, sem cím, de Júliának címezték, és nem az anyjának.

– Ha reggel nem megyek uszodába, nem én találom meg, hanem ő, amikor vásárolni megy. Nem adta volna ide – lihegte Júlia, aztán visszavette a lapot, és elhelyezte az asztalon, pontosan a terítő kockáihoz simítva a lap élét, a képpel lefelé, az írással felfelé.

– Lehetett volna máshogy. Ha magával visz – mondta keserű, józan hangon, ugyanolyan józan hangon, mint ahogy később egy-egy férfiről beszélt, mint ahogy később bárkiről vagy bármiről beszélt.

– Mártiék is elmentek azután – válaszolta hirtelen, mintha egy alsó szomszéd, egy ávós alsó szomszéd és a családja annyit érne, mint Mihály, vagy egy apa, mintha az ő fájdalma Márti miatt annyit érne, mint Júlia fájdalma az apja miatt. De Júlia most is józan volt. Felnevetett.

– Az ávós Amerikában – mondta gúnyosan, aztán megrántotta a vállát, épp úgy, épp azzal a kigyómozgással, ahogy Lola szokta.

Egy pillanatra undorítótnak tűnt ez a hullámzó mozdulat, Márti emléke mögött leg- alábbis, aki nem tehetett róla, hogy kinek a lánya, mint ahogy Júlia sem tehetett róla, hogy kinek a lánya, de nem mondta ki, egyáltalán nem mondta ki a mondatot, mert Júlia, még mielőtt megszólalhatott volna, bocsánatot kért.

– Nem Mártira mondtam. Bocsánat.

Olyan szikáran és nyugodtan hangzott a mondat, olyan normálisan, hogy nem lehetett tovább beszélni az egészről. Sem Nápolyról, sem Mihályról, sem Mártiról, sem Amerikáról, hovatovább semmiről az uszodán kívül.

Júliával mégsem volt semmi olyan, mint Mártival.

A fehér tüllfüggönnyt hintáztatta a szél, himbálta, aztán egy-egy szélroham nekicsapta az asztalon a felhalmozott gyümölcsnek, előző nap verte le az eső, zöldek voltak még, a napra rakták érni.

A barack, a szél, Júlia komoly arca, amely a szorosra húzott copf miatt most még komolyabbnak látszott és a nap miatt még feketébbnek, a saját karján a fekete szőrszálak, ahogy az asztalon könyököl, a kockákon a képeslap, sarkosan, ahol a kocka vége, ott a lap vége, a vakáció utolsó hetének első napja, az öccse kiabálása a kertből, a kutyát szolongatta, tizedszer is, hol mélyebb, hol magasabb hangon, Riki, Riki, Riiiki, Ríiki, aztán a trappolás hangja, ahogy elrohantak az ablak alatt ketten, a hátsó kert felé, a barackfák felé, amelyek az utóbbi években már rendesen teremtek megint, a nagyanyja minden évben felírta, hogy hány kiló barack jött le melyik fáról, így mondta, hogy jött le, és még decemberben is mondogatta, hogy mennyi jött le a kis fáról vagy a fősó fáról.

A nagyanyja meghalt. A Nagyfranc is meghalt. Az egyik januárban, a másik májusban. Az anyja le se vette a feketét. Nézte a Nagyfranc helyét a konyhaasztalnál, a Júlia melletti széket, ahol most újsághalom emelkedett. A befőttnek kell majd. A nagyanya nélkül nehéz lesz eltenni. De el kell tenni.

Az apád eltűnt, de él. Nagyfranc meghalt. Nagyanya meghalt. És nekem Márti is meghalt – gondolta, de nem mondta ki.

A nap elérte az asztalon az utolsó barackokat.

Élet (papír, lavírozott tus, 1993)

A délutánok voltak a legrosszabbak. A várakozás ötig, minden hétköznap.

Egy idő óta nem arra gondolt, hogy éjjel jönnek megint, hanem, hogy délben a munkahelyéről viszik el az apját, mint ahogy a másik Júliáét.

Nem barátkozott senkivel, amióta Márti elment. Nem lehetett. Nem lett volna semmi ugyanolyan; hogy más legyen, azt meg nem akarta. Pedig nem biztos, hogy Márti a barátnője volt. Csak úgy volt. Egyértelműen.

Másfél év telt már el, az apját elvitték, aztán kiengedték, Mihály nekik is feladott egy lapot, írt egy üres lapot, mondta az apja, amikor felhozta, és levágta az asztalra, egyetlen betű nem volt rajta, semmi, csak a nápolyi postabélyegző a bélyegen, a másik oldalán Vezúv, és a tenger.

Nápoly ezután évekig ezt jelentette: a vulkánt és a mélykék tengert, a haragot és a tehetetlenséget, hiszen így nem lehet elmenni, de mi lett volna jobb, ha Mihály itt marad.

Több mint tíz évvel később Júliával mentek le Nápolyig, egymás mellett álltak az öböl partján, szemben a kék ködbe burkolózó hegygel, amely akkor csendes volt és szinte átetsző. Csalódást érzett. Nagyobbnak képzelte, és félelmetesebbnek.

– Fel akarsz menni? Fel lehet. Most nem köpköd – mondta Júlia, de ő nemet intett.

Aztán a kezében tartott képeslapra meredt. Útközben akarták feladni, de nála maradt, amíg végigsétáltak a parton a zsalugáterrel védett ablakú nagy házak árnyékában, azzal legyezte magát. A Vezúv volt rajta, és a tenger.

Júlia is rápillantott a lapra, aztán megfordultak, és elindultak felfelé. Most a hátukat sütötte a nap, a csontjaikig átmelegítve a lapockájukat. Az úttest tele volt szórva a sárgadinnye héjával és csikkel, és ahogy a gyümölcs maradék leve csermelyként elindult egyegy, már rohadásnak induló héjdarab alól, a csermelyek fekete-sáros bűzös patakokká váltak a csikkek között. Az egyik kukából, amely félig kidőlt, halfejek és -gerincek szóródtak szét, és Júlia megfogta a könyökét, hogy figyelmeztesse, ne lépjen bele a rakásba, amely mellett már ott toporgott egy megtermett sirály.

Rádobta a lapot a halfejekre, úgy, felbélyegezve, megcímezve.

Júlia megszorította a karját. A hajójegy-pénztárakig nem szóltak egy szót sem.

A kompállomáson a padok támláján sihederek ültek, nyitott ingnyakkal, a talpukkal az ülésen. A középső, a brillantinos hajú indította az első füttyöt, fülrepesztő, magas hang trillázott ki az összecücsörített száján, napoletano dialektusban kiabált valamit, nem lehetett érteni.

Stronzo – sziszegte vissza Júlia, és folyini kezdett a könny az arcán, mintha tizenöt éve gyűjtötte volna a könnyeket, azóta, amióta tizenkét éves korában állt a hall ajtajában, és tudomásul vette, hogy az apja elment, most patakozottak a könnyei a hófehér dupla galériáig, amely felitta őket, és a középső siheder leugrott a padról, megnyikordult a cipője, ahogy földet ért, aztán óvatosan Júlia karjára tette a kezét.

– Signorina – hadarta, majd dadogni kezdett, volt abban bocsánatkérés, vigasztalás, nyugtatgatás, ijedtség, szomorúság és együttérzés, a csettegő és pattogó hangok összeolvadtak a tenger lassú mormogásával, aztán belerondított az egészbe egy hajókiért.

Júlia lassan kihúzta a kezét. A fiú, lehetett vagy tizenöt éves, kicsit ferde szemmel, mint-ha maláj lenne vagy cigány, megkérdezte még egyszer, mi a baj. Júlia megrázta a fejét.

Gyalogoltak az Umberto I-n egy szó nélkül egy ideig, aztán Júlia megindult a Piazza Dante felé, és leült egy presszó teraszán. Megint józan volt. A szemét eltakarta a napszemüveg.

Amikor Mihály lapja megjött a Vezúvval és a tengerrel, és ott feküdt a kockás terítőn, épp, mint az előző, amelyet Júliának küldött azzal az egy mondattal, a nagyanyja sírján már kihajtott a tulipán.

Előző nap voltak a temetőben, a nagyanyja születésnapján. Eszébe jutott, hogy a halottakhoz felesleges kimenni a születésnapjukon. Halottak. A haláluk napján kellene. Másnap jött Mihály lapja.

Elisabeth – ennyi állt a sírkövön és az évszámok, a második évszám, az 1956 aztán megismétlődött egy sorral lejjebb, csak a nagyapja, Öregfranc neve Ferencnek volt kivéve, magyarul.

Mindenki nézte, honnan jött a tulipán, a kő alól bújt elő, ahogy a fagy elmúlt, fehér virág, piros cirmokkal. Nem akarta letépni, csak megérinteni, de az anyja elütötte a kezét.

Március volt, 1958 márciusa, amikor a lap érkezett és kibújt a sírból a tulipán és ez a másik Júlia dagadt szemmel jött reggel iskolába, olyan volt, mintha kínai lenne, annyira ki volt sírva a szeme.

– Begyulladt – mondta Klárinak, aki mindent akart tudni, és a padja szélére ült, hogy kikérdezze.

A másik Júlia hangja rekedt volt és fáradt.

Hazudik – gondolta magában, mindenki ezt gondolta, és mindenki tudta, hogy mindenki ezt gondolja. Hallgatta, ahogy Klári valami cseppekről beszél, penicillines cseppekről és szovjet gyógyszerekről.

Te hülye picca – mondta magában, aztán kinézett az ablakon. A fákon zöld szösz volt már.

A húszperces szünetben ment oda hozzá, amikor látta, hogy a másik Júlia az ajtó árnyékában megáll. Sem elbújni, sem látszani nem akart.

– Mi történt? – kérdezte tőle és kívülről hallotta a saját, teljesen józan hangját, amely úgy csengett, mint az ő Júliájukáé, amikor az apjáról vagy a világ dolgairól beszélt.

– Elvitték apámat – válaszolta ez a Júlia. Utána elhallgatott. Vártak, hogy sír-e megint, és egyszerre néztek körül, hogy hová állhatna be, ha sírna.

Nem sírt. Jobban tette. Nem volt hová beállnia.

– A munkahelyéről. Tegnap dél körül. Előtte elvitték otthonról is. Aztán elengedték. És most megint elvitték.

A mondatok pattogtak a kosárpálya betonján.

– Te nem fogod megmondani a többinek – tette hozzá, aztán hátat fordított és bement. Tilos volt bemenni a tízperc vége előtt, de ő bement.

Borka lassan előrement a kosárpálya közepéig, és a félig leeresztett labdát, amely ott, a palánk tövében rohadt egész télen, és amelyre épp rálátott az ablakból, ha nem a zöld szöszös fákat bámulta, úgy, ahogy volt, sárosan és vizesen felemelte, aztán felnézett a hálótól megfosztott üres gyűrűre, és pontosan, hajszálpontosan bedobta a közepébe. A labda letotyant a kosár alá.

- Szép – szólalt meg a háta mögött Klári hangja, nyafogósan és gúnyosan. Megpördült.
- Csináld utánam – válaszolta neki, és bement.

Amikor kilépett a kapun, akkor kezdődött a félelem, a köldöke felett kétujjnyival, először liktetett, aztán szorított, végül futni kezdett felfelé az utcájukon, mintha attól, hogy hamarabb ér haza, hamarabb jönne az apja is a szerkesztőségből. Három körül könyökölt ki az ablakba, mosogatás után, és nekinyomta a térdét a jéghideg falnak. Erősen nyomta, ha fájdalmat okoz magának, hamarabb jön az apja, gondolta, de soha nem jött korábban, sem később, mint háromnegyed ötkor.

Ahogy feltűnt az utca végén, azokkal a furcsa, szögletes, ugrálós lépéseivel, lóbálva a túl hosszú kezében a táskát, vagy a táskát és hozzáfogva egy lapot, vagy a táskát és valami virágot, vagy egy csomó retket, elhúzódott, behúzódott egészen az íróasztalig, és felnézett az órára, megnézte, mennyi van hátra másnap délig, aztán lepillantott a vázákra, amelyekből az apja eltüntette a papírvirágokat, miután elvitték és hazajött, és figyelte, ahogy a félelem összehúzódik benne, mintha pihenni menne másnap délig.

Megígértem neki, hogy nem félek – gondolta, ahogy kibattyogott az előszobába, mint ha csak épp arra járna, de félt.

Július volt már, amikor az apja egy szombat délután a vállára tette a kezét. A díványon feküdt, arccal a falnak fordulva, valamit olvasott, a *Thibault család*ot talán. Néha felnézett a falvédő gyékényére. Olyan meleg volt, hogy izzadt a gyékény, lehetett érezni a szagát.

- Elég sok idő telt el. Lassan minden máshogyan lesz. Fordul egy kicsit a szél.

Ahogy lassan felkönyökölt, és felnézett az apja zöld szemébe, amelynek élénk zöldje ennyi év után is meglepte, annyit mondott neki, hogy hónapok óta minden délután az ablakban várja háromtól ötig. Azt nem mondta hozzá, hogy félt.

– Ha ott vársz, nem történhet meg? – kérdezte az apja és lassan leereszkedett az ágy szélére. Láta, hogy remeg a kezében az épp csak megsodort cigaretta.

Hirtelen nevetségesnek tűnt maga előtt, ahogy ott áll, a térdét a falnak feszítve, a hasába nyomódó ablakpárkánnyal, az üvegnek nyomódó orral, és utálatosnak tűnt az utca látványa szemben a nagy jegenyével, a sarkon a balra dőlő villanyoszloppal, a szemközti ház kertjének aljában a berozsdált kerítéssel, amit benőtt a gaz, a nagy kátyúval a keresztveződésben, ami, ha eső esett, megtelt vízzel, utálatosnak tünnek az ecsetnyomok az ablak fájának festésében, ezek az egyenletes, alig kivehető fehérre kent fehér vonalkák, és elviselhetetlenek a függöny arcának nyomódó csipkéje, amely egy idő után szúrt és égette a bőrt.

Elviselhetetlenek tűnt a félelem.

Akkortól nem félt tovább.

Gyűlölöm őket – gondolta.

Péntek Orsolya: író, festőművész. Kötetei: *Az őszön egy rőtbarna komondor borongol keresztül* (vers, 2002, Fekete Zongora), *Az Andalúz lányai* (regény, 2014, Kalligram), *Dorka könyve* (regény, 2017, Kalligram). Az *Eszter könyve* című regénye szintén a kiadónknál jelenik meg.

Csönded szélén

Úgy állok a csönded szélén,
mint akit megmart a fagy.
Akit már elhagyott az Isten.
Mint aki a hurrikán szemében
csak egy pillanatra megálló
légtüres térben, leszakadás előtti
másodpercben a megtörő sziklaszirten
térdepel és ölében hordja a kint, akit
bőre alól, gyomrának mélyéből
úgy feszít a hajnali sötétben
előkúszó gondolat, mint
minden, amiből csak egy darab
van, amiből majd csak a rossz,
édeskés, zavart szájíz marad.
Mint akit az élet kézen fog,
símogat kicsit, puhán vezet,
aztán rálegyint, megfordul és elhagy.

Karibi zenész

Legalul, a lényem legalsó rétegében, a friss húsba
volt beleállítva, beleszúrva egy tábla, az állt rajta, hogy:

Nincsen benned helye az örömnnek.

Nem volt a mondatnak tragikuma, egyszerű tényközlés
volt csupán. Amolyan végső, kifeszített igazság, aminek
már nem lehet mögé kerülni. Tényleg, póre megállapítás
volt, amiből azonban nemcsak az következett, hogy
kár is volna az életet kis tétekkel játszani, hanem az is,
annak a következtetésnek a szükségszerűsége, hogy
én nem vagyok és nem leszek már alkalmas a könnyűségre.
Hogy nekem sohasem lesz úgy az élet, mint ahogyan
az van, mondjuk, egy kubai salsa-táncosnak. Hogy én
már sohasem leszek karibi zenész. Mindig próbálom
majd azt érezni, hogy de, igen, néha sikerül is, aztán,
néhány ütemmel később, megint a helyére kerül minden.

Az én szívem

Az én szívem külön sziget.
Mindenki csak annyit fizet,
amit tényleg ott volt rajta.

Meddig tart vajon a partja?
Véletlen vagy így akarta,
símogatta, majd megmarta.

Az én szívem kincseskamra.
Benne halmokba van rakva,
amit összehordott mára,

ezt is, azt is vékaszámra.
Ugyanazt a táncot járja,
beleng egyet, úgy csinálja.

Az én szívem forró gúnya.
Ottan benne összebújva
szakítások, szép szerelmek.

A melegben áttelelnék,
jobb helyen nem is lehetnek.
Fálnak dőlnek, vérereknek.

Az én szívemben van játék.
Sok halott és sok ajándék
hegyén-hátán odahányva.

Kis cetlin már pitvartájra
ki van írva: nyitva. zárva.
Minden játék egy rovátka.

Semmiből lettem

Semmiből lettem.
Hátamban hézagok.
Akár a vízből kifelé
sandító cölöposzlopok,
azokon ugrálok, szökdécserek,
botlok arrébb, felettem
Nap és Hold és csillagok
potyognak kifordított, felfelé
tartott tenyerembe, a karomat
úgy tolom bele az égbe,
mint az órán jelentkező kisdiák,
mikor kikéredzkezik.

■ **Mesterházy Balázs** (1974): gyöngyi kollégista. Világba belevetett, kétlakóságban lakozó, ideiglenes tartózkodó. Könyvei: *Szélen balzsam* (versek, 2006), *Soha nem látott bálnák hangja* (versek, 2017), *Gesztenye placc* (novellaregény, 2018).

Farakás

Farakás

A tortával kezdődött az egész. Illetve talán az volt az utolsó dolog, mert hiába a türelem, az alázat, senki sem várhatja tőlem, hogy mindent lenyeljek. Jött Kálmán születésnapja, és mivel együtt nyaraltunk a sógornómékkal, Eszterrel és Andrással, evidens volt, hogy valahol a környéken szerezzük be a tortát. András felajánlotta, hogy reggel beszalad a közeli nagyvárosba, ahol állítólag van valami menő cukrászda. Először persze rögtön rávágtam, hogy rendben, de aztán egyre inkább azt éreztem, hogy valami nem oké. Dühös lettem, miért történik ez velem. Bárhogy igyekszem, mások mindig rám kényszerítik az akarataikat. Úgy döntöttem, ezúttal nem hagyom magam.

Egyébként is elegendő volt András játékaiból. Évek óta nyeltem, hogy megjegyzéseket tesz a külsőmre. Minden családi összejövetelen megragadta az alkalmat, hogy belém rúgjon. Hol arra hívta fel a figyelmet, mennyire meghíztam, hol az öltözékem nem tetszett neki, máskor pedig ostobának nevezett, mert meg mertem kérdezni, mégis mit csinál egy business coach, merthogy neki ez a foglalkozása. Nem tudom, ez miért olyan evidens, manapság mindenki tanácsadó, nem is értem, van-e valaki ebben az országban, aki értelmes munkát végez.

Kálmán persze próbálta védeni az öccsét, azt mondta, a szíve a helyén van, csak a nyelve éles, mindig segít, ha szükségünk van valamire. Nemrég nekünk adott egy hatalmas étkezőasztalt, máskor számítógépet kaptunk tőlük. Arról nem beszélve, hogy Zsuzsikát is nagyon szereti, mindig hoz neki ajándékot.

– Többet érne, ha néha játszana vele – jegyeztem meg, mert Andrásék mindig valami műanyag vackot hoztak a gyerekeknek.

De Kálmán erre azt mondta, a gesztus a lényeg. Jó, én is tudom, nem volt könnyű a gyerekkoruk, a szüleiktől nem kaptak jó mintákat, de akkor is. Miért kell nekem ezt eltűrni öt éve minden családi ünnepen?

András a nyaralás alatt se fogta vissza magát. Azzal jött, hogy hasonlítok az egyik rokonunkra, Marika nénire, aki konkrétan úgy fest, mint egy mosónő. Amikor megsértődtem, persze azzal mentegetődzött, hogy félreértem, ő arra célzott, amikor Marika még fiatal volt és jól nézett ki. Hát tudod, kinek mesélje ezt be. Amikor pedig fürdeni indultunk a tóhoz, a hasamra tett megjegyzést. Igazán nem tehetek róla, hogy a szülés után már nem vagyok olyan karcsú, mint az ő drágalátos felesége, az Esztike, aki állandóan edzésre jár és a karrierjével van elfoglalva. Író akar lenni, és folyton irodalmi esteken lebzsel, nagy embe-

rekhez dörgölőzik, és imád a nők egyenjogúságáról beszélni. Fogalmam sincs, neki miért olyan fontos ez a téma, Andrástól mindent megkap, jól élnek, nincsenek anyagi gondjaik, kedvére írogathat, naphosszat hódolhat a hobbijának. Nem értem, ki az, aki őt elnyomja.

Egyébként olvastam néhány írását, nem olyan nagy szám, amit csinál. Olyan egyszerű a nyelvezete, ilyen mondatokat én is tudnék írni. A történetei meg egy kicsit durvák, nincs bennük semmi szépség, szeretet. Folyton arról ír, hogy a család intézménye mennyire kiüresedett. Hogy az emberek szerepet játszanak, hazudnak. Nem tudom, én úgy érzem, még vannak őszinte kapcsolatok, csak az ilyesmire ugyebár időt, energiát kell szánni.

Míndegy, ő tudja, biztos ilyesmivel lehet ezekben a körökben feltűnést kelteni. Csak azt nem értem, miért kell az ilyennek gyerek. Ráadásul most várja a másodikat! A negyedik hónapban van, de még nem látszik rajta semmi, mert továbbra is edzeni jár, ami szerintem nem normális. Ilyenkor egy nőnek az lenne a dolga, hogy ráhangolódjon arra a kis életre, nem küzdeni ellene, mintha ott sem volna.

És azt el sem tudod képzelni, hogy beszél az a nő a négyéves fiával, Ákoskával. Minden felkapja a vizet, folyton ingerült, ideges. Na, ennyit arról, ha valaki túl sokat akar. Mert lehet, hogy ő azt hazudja magának, hogy jár neki a szabadság, de attól még a gyerek szenved, ha az anyjának folyton más dolga van. Ezt kéne a nőknek megérteni. A saját önzésükkel más életet tesznek tönkre holmi divathullám miatt.

Én viszont megfogadtam, nem állok be a sorba, nem fogom hagyni, hogy a belőlem fakadó élet tönkremenjen, mert persze, valaha én is vágytam rá, hogy legyek valaki, de nem bármi áron. Mit tegyünk, ha a természetnek az a rendje, hogy egy gyereknek elsősorban az anyjára van szüksége? Ezen képtelenség változtatni.

Szóval sajnáltam szegény Ákoskát, amikor Eszter felkapta a vizet, hogy túl sokat eszik és kövér lesz. Jó, nem mondta ki ezeket a szavakat, de érződött rajta az undor és a megvetés. Most tényleg, mindenkinek olyan karcsúnak kell lenni, mint neki? Én viszont szép halkán elmagyaráztam a kicsinek, hogy ne egyen többet, mert fájni fog a pocija, aztán meg is simogattam. És mit tesz Isten, rögtön megértette! Ilyen egyszerű az egész, nyugalom, kedvesség, szeretet kell a gyerekeknek. Láttam, hogy Eszter csak úgy lesett, milyen varázslatokra vagyok képes. De persze tudom, ez is érzék kérdése. Van, akinek van, és van, akinek nincs. Ez is a természet adománya egy jó anya számára.

És akkor ott van még az a másik dolog, hogy az ő gyereke sokat nézheti a tévét. Szünetben napi egy órát enged neki, én viszont igyekszem az enyémmek inkább tartalmas programokat keresni. Ne úgy nőjön már fel, hogy folyton lóg az elektrocomin. Különbösen is, ha együtt vagyunk, szerintem senkinek nem kellene a tévé előtt punnyadni. De az egyik nap Eszti ke csak kierőszakolta, hogy a gyerekek nézhessék a tévét. Jó, legyen, ahogy akarja, de amikor megláttam, hogy a hétéves lányomnak beteszi a *Tóm és Jerryt*, akkor eldurant az agyam. Annál a mesénél kevés durvábbat tudok elképzelni. Semmi más, csak agresszió, és úgy van beállítva, mintha mindez rendkívül mulatságos volna. Az én gyereke csak ne tanulja el ezt a mintát! Hidd el, az ilyenektől lesz a világban az a sok gátlástalan ember. Nem tehettem mást, azonnal közbe kellett lépnem. Magamhoz ragadtam a távirányítót, és kikapcsoltam a mesét. Ákoska persze rögtön visítani kezdett, Eszter pedig csak állt értetlenül.

– Most mit vagy úgy oda, Anna, ennyitől nem lesz semmi bajuk.

– Ez nem rólam szól, az ő érdekükben teszem – válaszoltam erre felháborodva, és kisé kihúztam magam.

Nem tudom, egyáltalán honnan vette a bátorságot, hogy a gyerek előtt minősítse a döntésem...

De hát én vagyok a hülye, hogy ezzel próbálok érvelni. Egy önző embert miért érdekelné ilyesmi? Azzal jött, ha nekem nem tetszik a műsor, vigyem el én a Zsuzsit. Mintha ez olyan könnyű volna! Mindannyian tudjuk, ilyenkor nem lehet egy gyerekkel bírni. Ő meg arra kényszerít, hogy harcoljak a saját lányommal? Úgyhogy ragaszkodtam hozzá, hogy a tévé maradjon kikapcsolva. Mégiscsak együtt vagyunk, alkalmazkodjon ő a közösséghez! Persze megsértődött, de hogy őszinte legyek, ez már annyira nem érdekelt. Nem értem, miért mindig nekem kellene megértőnek lennem.

Aztán jött Kálmán születésnapja, és akkor már tényleg nem bírtam tovább cérnával. Andrással ők akarták intézni a tortát, holott mégiscsak az én férjem születésnapjáról volt szó. Persze úgy tettek, mintha az én vállamról akarnák levenni a terhet, de én úgy éreztem, ha nem vigyázok, egykettőre háttérbe szorítanak.

András kora reggel felkelt, hogy elinduljon a cukrászdába. Már az ajtóban volt, amikor elkaptam.

– Ha nem haragszol, szeretném én eldönteni, hogy milyen tortát kapjon a férjem – mondtam neki.

– Jó, jó, te mondtad, hogy ez neked segítség – tette fel a kezét András megadóan.

Éreztem, hogy megint kezd bennem felmenni a pumpa, de igyekeztem visszafogni magam.

– Miért, lehet veled vitatkozni? – kérdeztem kényszeredett mosollyal.

– Néma gyereknek... – jegyezte meg, és gúnyosan rám kacsintott.

Na, hát ez annyira jellemző. Nem elég, hogy erőszakos, de még sérteget is. Hol a hahammal jön, hol azzal, hogy kezdek őszülni, hol meg úgy kezel, mint egy gyereket.

– Hülye barom – bukott ki önkéntelenül belőlem, azzal ott hagytam.

Erre csak tátogott, én pedig nem bírtam ki, hogy el ne mosolyodjak, amiért végre megkapta a magáét.

De nem tudta elviselni, hogy most az egyszere nem az övé lett az utolsó szó.

Este a kertben sütögettünk, és Kálmán születésnapját ünnepeltük. András is odajött a tűzhöz, hogy grillkolbászokat pakoljon a rácsra. Megkértem, hogy várjon, mert nem akartam, hogy a kolbász zsírja rácsöpögjön a sajtokra és a zöldségekre, amelyeket épp sütöttem. Mintha meg sem hallotta volna. Csak rakta tovább a kolbászokat. Nagy levegőt vettem, és megismételtem a kérésemet.

– A rácson már korábban is volt kolbász, ez nem osztozik, nem soroz – vont a vállát.

– Engem akkor is zavar – jelentettem ki, de ő csak röhögött.

Rászegyeztem a tekintetemet, egy darabig mozdulatlanul figyeltem, mit csinál, aztán fogtam a vackait, és a földre hajigáltam őket. Rám kiabált, hogy mit képelek. De gondolhatod, én sem fogtam vissza magam. Még szerencse, hogy Kálmán közbelépett. Elém állt, és megkérte Andrást, hogy fejezze be. András csak hóbörgött, de a bátyjával szemben semmit sem mert tenni.

Ekkor azonban megjelent a színen Eszterke. Azzal jött, hogy szeretne velem beszélni, mert neki napok óta gombóc van a gyomrában a sok fészko miatt. Fogalmam sem volt, miről beszél, hacsak nem az a baja, hogy nem mindig az van, amit ők akarnak. Nem elég, hogy Ákoskát minden nap mi vittük le a tóhoz fürdeni? András azt mondta, hogy fáj a füle, Eszter meg a terhességére hivatkozott, ezért a gyerek minden délelőtt velünk volt. Úristen, ha én ezt a nyafogást megengedném magamnak...

– Jól van, beszéljünk – egyeztem bele, és vacsora után, az ünnepség kellős közepén elvonultunk a kert másik végébe.

Teljesen elképedtem. Azzal jött, hogy durva, amit csinálok, és a ma este volt a csúcs. Állítólag már a konyhában is kiborítottam. A vacsora előkészítése közben azt kérte, ne vágjak fel túl sok sajtot és zöldséget, mert akkor nem fog elfogyni a hús, amit ő már korábban kivett a mélyhűtőből.

– Persze, hogy rám haragudjon mindenki, hogy nem ehett annyi sajtot és a zöldséget, amennyit akar – háborogtam.

– Én csak azt kértem, hogy ne vágj fel túl sokat, a húst is mindenki szereti – válaszolta Eszter.

Inkább nem vitatkoztam.

– Sajnálom, nem tudtam, hogy ennyire a szívedre veszed – mondtam neki, és meglapogattam a vállát.

De ez sem volt elég, sorolni kezdte a többi sérelmét. Szerinte ráerőltettem az akaratom a gyerekek tévézése ügyében, igazságtalanul szúrtam le Andrást a torta miatt, és durva volt, ahogy a férjét elzavartam a grillrácstól. Azt hittem, nem jól hallok. Még hogy én vagyok a gonosz? Én, aki egész nap azon fáradozom, hogy jó legyen az egész családnak.

– Inkább hagyjuk, ki az önző... – válaszoltam neki ingerülten.

– Mire célsz? – kérdezte.

– Csak rá kell nézni Ákoskára, folyton bög, ha elmész mellőle. Sosem gondolkodtál rajta, miért?

– Miért? – nézett idegesen a szemembe.

– Meg kell értened, a gyerekek mások, mint mi. Ők azt akarják, hogy folyton együtt lehessenek az anyjukkal, te viszont csak a saját fejed után mész – válaszoltam neki, és annyira jó érzés volt végre kimondani az igazságot.

– Ezt csak egy hónapja csinálja. Korábban nem zavarta, ha néha elmentem otthonról – mondta.

– Nyilván mostanra sérült annyira... – folytattam volna, de ekkor felpattant, és toporzékolni kezdett, hogy mégis mit képzelek magamról, folyton csak másokat hibáztatok, ahelyett, hogy észrevenném, mennyire rátelepszem mindenkire.

– Még hogy én? – hebegtem.

– Pontosan! – bólogatott vörös fejjel.

– Sajnálom, ha nem tudod elviselni az igazságot – vontam meg a vállam, miközben nem akartam elhinni, hogy még neki áll feljebb.

De ettől még dühösebb lett, és olyan képtelenségeket mondott, hogy hiába próbálom úgy beállítani, mintha én lennék elnyomva a családban, valójában én irányítok.

– Micsoda képtelenség – jegyeztem meg. – Pont én, akinek mindig az a fontos, hogy másnak jó legyen?

Felnevetett. Majd azzal jött, hogyha már itt tartunk, jó lenne, ha észrevenném, mit művelek a gyerekekkel.

– Mármint én?

– Igen, igen – bólogatott hevesen.

Ekkor feltűnt, hogy elkenődött a száján a rúzs. Úgy festett, mint egy vámpír. Na, ez is annyira jellemző. Ez a csaj képtelen smink nélkül létezni, és még a nyaralás alatt is gondosan megválogatja, mit vesz fel. Fogalmam sincs, kinek akar tetszeni és miért kell folyton az orrunk alá dörgölnie, hogy ő itt a legjobb nő.

Közben valami olyasmit magyarázott, hogy nem hagyom levegőhöz jutni a gyereket, állandóan a nyomában vagyok, óvni akarom, aggodalmaskodom, Zsuzsika nélkül egy tapodtat sem mer menni, és ezzel teljesen meg fogom fojtani.

– Vedd tudomásul, ez a sunyi erőszak a világon a legrombolóbb! – jelentette ki, de ezt már én sem hagytam szó nélkül.

– Még hogy én erőszakos? – ordítottam most már én is. – Ez a gyerek mindent megkap, érted? Járhat táncra, balettra, megveszünk neki minden készségfejlesztő játékot, amit csak szeretne. Persze vannak szabályok, de hol ne lennének. Neked fogalmad sincs, milyen az, amikor egy gyerek tényleg el van nyomva, de én tudnék mesélni. Engem mindentől tiltottak, sehova sem járhattam az iskolán kívül, csak a tanulás volt, semmi más. A barátaim sosem jöhettek át játszani, én sem mehettem sehova. Zsuzsit bárhova elviszem, csak szeretném tudni, biztonságban van-e. Nem hinném, hogy ez olyan nagy baj lenne – hadartam lihegve.

Ekkor valaki óvatosan megérintette a vállam. Hevesen megfordultam. Kálmán volt az, majdnem hanyatt vágódott a lendületemtől.

– A gyerekek – jegyezte meg óvatosan.

– Mi van velük? – mordultam rá.

– Nincsenek sehol.

– Hogy lehet az? – kérdeztem, és arrébb löktem a férjem.

– Nagyon belemerültünk a politikába – szabadkozott.

– Nem hiszem el, hogy egy percre sem lehet rátok bízni őket – mondtam, aztán kiabálni kezdtem Zsuzsi és Ákos nevét.

Nem válaszolt senki. Rémulten kapkodtam ide-oda a fejem. Eszter is szólongatta őket.

– Gyerekek, hol vagytok?

Néma csönd volt. Beszaladtam a házba, hogy körülnézzek. Kálmán kifutott az utcára, András a bokrokat vizsgálta át, Eszter a tűz környékét.

Teljesen úrrá lett rajtam a pánik. Végigkutattam a nappalit, a fürdőt, a hálókat és a konyhát, miközben folyton a gyerekek nevét kiabáltam. Elképzeltem, hogy este az üres ágy mellé fekszem le, hogy nem lesz kit fürdetni, etetni, hogy hiába szólunk a rendőrségnek,

ők sem találják meg, és hogy nem bírom majd elviselni a játékok és a kis ruhák látványát a szekrényében. Mi lesz akkor velem? Mihez kezdek az életemmel?

– Megvannak! – kiáltott hirtelen Eszter.

A hangja jókedvűen csengett, én viszont éreztem, hogy kezd előnteni a mérég. Nagyon elverem ezt a kölyköt, hajtogattam magamban.

Remegve léptem ki a házból, és a tűzrakó hely felé siettem.

– Nézd, ott vannak a farakások alatt – mutatta Eszter nevetve.

– Agyoncsapom!

Eszter finoman a vállamra tette a kezét.

– Hagyd őket! – kérte, de én odarohantam hozzájuk.

– Hogy tehetted ezt velem? – kiáltottam, és kiharagsoltam Zsuzsikát a farakás alól.

– Anya, kérlek, ne! – szólalt meg a gyerek, miközben szégyenkezve kikászálódott az odúból.

– Nem hallottátok, hogy mindenki benneteket keres?

– Csak bújócskázunk – válaszolta félig pityeregve.

– Soha többet ne merészelj így rám ijeszteni, megértetted? – fenyegettem meg szikrázó szemmel. – Büntetésből egész este el sem mozdulhatsz mellőlem! ■ ■ ■

■ **Hidas Judit:** Budapesten született 1976-ban. Első prózakötete 2013-ban jelent meg *Hotel Havanna* címmel, amellyel 2014-ben ő képviselte Magyarországot az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján. További könyvei: *Anyátlan nemzedék* (2015, társszerző: C. Molnár Emma), *Seb* (Kalligram, 2016).

IVAN WERNISCH

foto: Irena Kozáková

A szigeten

Na ostrově

Szulák és leguánok,
szekercék és régi férfiak csontjai közt

Ezekből a férfiakból az egyik állítólag
király volt innen jó messze

Ez a szulák földje
Ez a leguánok földje

a leguánok földje ott kezdődik,
ahová a szula már kinyújtott nyakkal sem ér el a csőrével

Koporsók tűnnek

Rakve jdou

Cuppog, cuppog és csikorog
Koporsók tűnnek, koporsók tűnnek
gyorsan a földbe,
még ki se világosodik

A woëvre-i sík fölött
zöld sziporkák villannak el
Előbb hunynak ki, mintsem földet érnének

A garniszálló üvegajtaja zökkenve leng a pántján
A gramofonon zökkenve forog egy lejárt lemez

A kordé

Vozík

*Mein Tractament ist Käs und Brot
Und was mir sonst bescheret Gott;
Alles tut mir belieben.*

*Wann ich nur Lebensmittel hab,
Brot, Wasser und ein Pfeif Tabak,
So lass ich mich begnügen.*

(Aus dem 30-jährigen Krieg)

Erőltetett menetben értünk Rissons-sur-Matzig,
a Lassigny faluval szemközti mélyedésekig, Plemont hegye alá
Ott teljes volt a nyugalom
Az ember el se hitte volna, hogy háború van, és az ellenségtől
500 méter választja el

Máshol mindenütt elszenesedett csonkok, véres sár,
felfordult világ
itt meg – ősz
Szerencsénk volt

Szerencsénk van
Erre jenkik jártak előttünk
Maradt utánuk kabát, lópokróc, alumíniumkanál és -csajka,
ezt mind föl tudtuk volna használni

100 lépésre a szakaszom erdei pozíciójától egy szikla mögött van az ambulancia
de kantinnak is szolgál
Ott üldögélnek a sebesültszállítók, távírárszok és telefonosok, futárok,
egy biciklis és egy trombitás

A túloldalon nyugalom
Itt-ott kivillan az árkokból
egy-egy sisakcsúcs
Vagy csak úgy tűnik

És az – vigyázat, ott egy géppuskát álcáznak
Meg egy kicsit odébb – az alacsony kertfal mögött – egy másikat

Csupa alma- és szilvafa
A templomtorony körül csókák köröznek

Egy nap, kettő, három,
aztán még egy,
a nap perzsel, a fehér köveken gyíkok futkosnak

Negyedik éjjel körbejárom az órségeket,

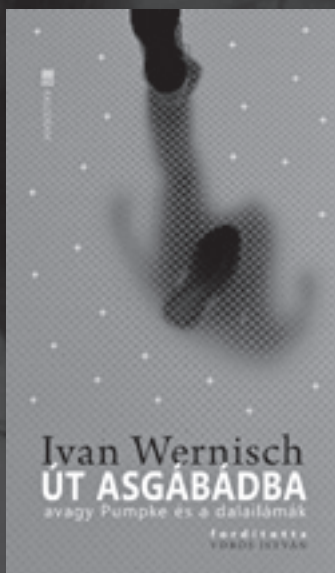
egyszer csak nyikorgás és csattogás

Várjatok,
nem lőni! Ez nem történhet ilyen egyszerűen

A tőlük ide vezető úton egy öszvér
vontatta kordé tűnik föl
A torlasznál megáll
Egy német tiszthelyettes ül benne

Előrebillent fejjel, arc nélkül, a nyakában vaskereszt,
rothadásszagot áraszt, alighanem
napok óta halott

Fordította Vörös István

Ivan Wernisch: 1942-ben született Prágában, 2018 Franz Kafka-díjat kapott. Az egyik legjelentősebb kortárs cseh költő. Több mint 30 kötete jelenet meg, az első 1961-ben, legutóbb 2018-ban. A husáki normalizáció időszakában publikációs tilalom alatt állt. Hangjának szemtelensége Petrivel, elmélyült különlegesség-keresése Tolna Ottóval rokonítja. Több kötetnyi válogatást állított össze a cseh költészet rejtett értékeiből, ami viszont Weöres Sándor hasonló törekvéseire emlékeztet. Ez a könyve több kiadást élt meg az ezredfordulón. *Út Asgábádba* című verseskötete Vörös István fordításában jelenik meg a Kalligramnál 2019 tavaszán.

Vörös István (1964): József Attila-, Füst Milán-, Déry-, Hubert Burda-, Vilenica Kristály és Premia Bohemica díjas. Több mint 20 kötete jelent meg eddig, több mint 20 színházi bemutatója volt, több mint 20 nyelvre fordítottak írásaiból. Fontosabb fordításkötetei, szerkesztései: *Akhilleusz és a teknőc* (25 cseh és morva költő, társford., társszerk. Tóth László, 1996), Miroslav Holub: *Interferon, avagy a színházról* (Tóth Lászlóval, 1998), Vladimír Holan: *A létezés művészete* (2000), Valdimír Holan: *Falak* (Társford., társszerk. Tóth László, 2006), *Husadik századi cseh dekameron* (szerk., 2006), Petr Hruška: *Mondom neked* (2016).

FOTÓ: KLAUS PICHLER

Kettő

Mansour aggódik, nem lesz elég a papír. A kövérkés ujjain hosszan számolja az íveket, de én megnyugtatom, mert a megérezéseim azt súgják, van elég, és a megérezéseim ilyesmiben csalhatatlanok. Simán meglesz, mondom. De Mansour merev marad, még egyszer megszámlolja az íveket, és miközben ezzel foglalkozik, én gúnyosan grimaszolva (mert végül úgyis igazam lesz!) állok mellette, csipog a telefonom, jelezi, hogy üzenetem érkezett, és anélkül, hogy megnézném, tudom, hogy ez is egy a vak üzenetek közül, melyeket naponta, néha óránként megkapok: SMS-ek szöveg nélkül, hogy úgy mondjam, üres üzenetek. Három-négy hete az első néhány ilyen alkalommal logikus módon ki akartam találni, hogy ki küldi, de amikor a küldő számot felhívtam, egy női hang tudomásomra hozta, hogy ezen a számon előfizető nem kapcsolható. Időközben feladtam, hogy megértsem a dolog jelentését, hogy ki az a férfi vagy nő, aki megállíthatatlanul küldi nekem a szöveg nélküli üzeneteket, és az ujjaim már betanult mozdulattal törlik is az új SMS-t. Éppen ezt csinálom most is, miközben Mansour már harmadjára számolja újra az íveket, de nem lesz se több, se kevesebb, nem mondom, csak gondolom: Hé, Öreg, elég lesz, és ő erre: Majd meglátjuk, amikor elvégeztük a munkát. Előre kellene bocsátanom, amit Mansour egy szóval se említett, vagyis hogy miért akar teljes sötétséget, de biztos megvan rá az oka, ez volt az első gondolatom, amikor telefonon hívott, hogy segítsek, és még mindig ezt gondolom. Már elég régóta ismerjük egymást, már megcsináltunk néhány melót együtt, és a trükkjeink mindig jól kiegészítették egymást. Először is végigmegyünk Mansour lakásának minden ablakán és ajtaján, mondhatni, minden nyílásán. Mansour leméri a rozsdás mérőszalagjával a kereteket, én meg feljegyzem a bediktált centiméteradatokat egy régi családi album hátoldalára, amiről ő azt gondolja, már nem fog kelleni. Ezután következik a méretre vágás. A vágógépnél csak egyikünk tud dolgozni, ezért kérem Mansourt, tegyen be valami zenét, amíg a papírt a megfelelő méretre szabom. Átmegy a nappaliba, hogy áthozza a régi laptopját (iBook). Néhány másodperccel később újra csipog a mobilom. Még egy üzenet. Ismét üres. Törölöm, és bejelölöm egy ceruzával az első keskeny ablak méreteit a papíron, és a vonalzó alá, a gépbe tolom. Mansour közben már összedugta a számítógépet a hangszóróval, a Play ikon fölé viszi az egeret, és rákattint a touchpaden, amire megszólal az amerikai zene, a zene Mansour hazájából, és mindketten, anélkül hogy megerőltetnénk magunkat, ritmusra bólogatunk. Aztán Mansour megkérdezi, én is kérek-e kávé, és akkor egy kicsit határozottabban bólintok, erre ő átmegy a konyhába. Amikor már az ívek felét levágtam, tartok egy szünetet, megiszom a Mansour által idekészített, kihűlt kávé, és rágyújtok. Most már lassan elkezdheted, mondom Mansournak, miközben visszatérek a fekete papírívekhez, ő pedig sebbenzinnel beitatott ronggyal dör-

göli le a kereteket. Nagyjából ugyanakkora leszünk készen. Nem tudom magamba fojtani: Látod? Pont elég lett. Most következik a munka lényegi része. Mindegyik ívet gondosan bejelöltem, a folyosói ablakkal kezdünk. A ragasztószalagot pontosan a szükséges méretre vágjuk, majd Mansour a papírt az üveg felé tartja, egy pillantással ellenőrzöm a távolságot, hogy egyenes-e, és óvatosan odaragasztom az első mérethelyes csíkot a papír felső részére. Mansour rányomja az ujját, én meg a csíkot a jobb oldalra ragasztom. Az alsó és bal oldali szakasz Mansour feladata. Ugyanígy dolgozunk ablakról ablakra, a hálószobában, a fürdőszobában, a WC-ben, a nappaliban, csak a konyhának nincs ablaka. Ehhez szól a zene Mansour iTunes listájáról. Kellemes és a munka szempontjából valamennyire előnyös, hogy hasonló a zenei ízlésünk. Két óra elteltével minden ablakot besötétítünk. A szükséges kisebb korrekciókat pengével végezzük, majd egy kanállal a ragasztószalag buborékjait is kisimítjuk. Amikor megnézem az asztalon a mobilomon az időt, látom, egy órája újabb SMS-t kaptam. Ellenőrzöm, hogy üres-e, és törölöm, majd visszateszem a mobilt az asztalra. Nem rossz, mondja Mansour. Mindketten leizzadunk, ma meleg van, és a munka ideje alatt az ablakokat is csak néha tudjuk kinyitni. Most kipróbáljuk, hogy jó lett-e, mondja Mansour, és lekapcsol minden lámpát a lakásban. Csak a cigarettánk izzó vége marad. Felkelek, és a sötétben óvatosan a bejárathoz megyek. A sötétség érzete fél perc alatt elmúlik. Istenbasszameg, mondja Mansour. A fekete papír ugyan beárnyékolja a lakást, de az ablakkereteknél, a felfüggesztéseknél betolakszik a fény, és a bejárati ajtó se zár hermetikusan, a padló feletti résen beengedi a fényt. Mansour bekapcsolja a mennyezetvilágítást a nappaliban. Nem annyira rossz, mondom, egy ilyen régi építésű lakásban. Nekem teljes sötétségre van szükségem, vág vissza Mansour, teljes sötétség, érted? A nappaliban tanácskozunk, mit tehetünk. Kapcsold ki a zenét, mondom, és Mansour kattint egyet az iBookján. Gittet vagy esetleg tömítőhabot javaslok. De akkor soha többé nem tudod kinyitni az ajtókat és ablakokat. Nem, mondja Mansour, oroszosan csináljuk. Feláll, és elkezd a réseket ragasztószalaggal beragasztani. Rendben, mondom. Veszek én is egy gurigát, és átmelegyek a hálószobába. A bejárati ajtót duplán betömítjük, a ragasztószalagon kívül hozzárögzítünk egy csíkot egy ősrégi szőnyegből az ajtóra és a felfüggesztésekre. A padló réseire akadályként alufóliát fektetünk. Most teszteljük újra, mondja Mansour. Kapcsold le főbiztosítékot, javaslok, akkor az elosztók se világítanak. Jó ötlet, mondja Mansour és lenyomja a főbiztosíték kapcsolóját. Hallgatva várunk fél percet, akkor lassan végigmegyünk a lakáson. Finoman ráteszem a kezem Mansour vállára, nehogy valaminek nekimenjek, végül is ő jobban ismeri a járást. Minden egyes ablakot és a bejárati ajtót is ellenőrizzük. Megállapítja, hogy jó munkát végeztünk. Tényleg töksötét van. Rendes munka, rendes munka, mormolja Mansour. Becsületbeli ügy, akarom mondani, amikor csipog a nappaliban az asztalon a mobilom, és a kijelzője gyenge, kék fénnel világít. Odamegyek, és rányomok a YES-re, látom, hogy ismét egy üres üzenet, egy olyan számról, amelyen előfizető nem kapcsolható, akkor Mansour megkérdezi, ki írogat nekem állandóan SMS-eket, aztán teljesen kikapcsolom a telefont, egy pillanat alatt újra teljesen sötét lesz, és azt mondom: fogalmam sincs. Néhány másodperc csend után Mansour elkezd suttnogni: Ember, elképesztő, tényleg teljesen sötét van, és én se tudok mást mondani, csak elkezek, mint egy örült, röhögni. ■ ■ ■

Henry Kissingerrel egy taxin osztozunk

A Penn Station hátsó részében, Manhattanben állok, és a feltartott karommal próbálok leinteni egy taxit. Egy hajléktalan egy perccel ezelőtt szólított le, hogy kell-e nekem taxi, és most tőlem három méterre balra áll, hogy megállítson egyet. Megpróbálok egy egydolláros bankjegyet a nadrágzsebemben lévő begöngyölt kötegből kihúzni, abban a reményben, hogy elsőre eltalálom, mert a vastag köteget mégse akarom a szeme láttára előhúzni. A hajléktalan még egy kicsit balra, a sarokra megy, ahol egy taxi áll, a dollárköteget a zsebemben hagyom, és beszálok. Csak odabent veszem észre, hogy a sofőr mögött egy idős férfi ül, és az első reakcióm, hogy elnézést kérjek, és kiszálljak, de a sofőr ekkor a gázra lép, és így arra kényszerít, hogy gyorsan becsukjam a kocsiját, hogy ne hogy nekivágódjon a mellettünk állónak.

Where do you wanna go? – kérdezi a sofőr. Vetek egy pillantást a mellettem ülő öregemberre, aki viszont egyáltalán nem szentel nekem figyelmet, hanem csak néz ki az ablakon, szóval mivel különben más magyarázatom nincs, talán az utolsó fuvarja lehet mára, a sofőr talán már hazafele tart, és engem csak kivételesen vett fel, és talán az idős ember az apja vagy a nagybácsija lehet, akit hazavisz. Ilyesmi jár a fejemben, és anélkül, hogy továbbgondolnám, mert aki a kormány mögött ül, nyilvánvalóan tudja, hogy két embert visz az autójában, és tudja, mit csinál, azt mondtam: the 2nd Avenue and 112th Street, please, és a sofőr elindítja a taxiórát, és én letekerem az ablakot, megkérdezem, hogy rágyújthatok-e, megpróbálhatja, mondja a sofőr, egy elhízott pacák mexikói akcentussal, úgy érti, hogy őt nem zavarná, azonban figyeljek rá, hogy a zsaruk ne vegyék észre, és udvariasságból az idős emberhez fordulok, aki még mindig elfordulva ül, és bámul kifelé az ablakon, azt mondom: Excuse me. Do you mind, if I smoke? – amikor felém fordul, és annyit mond „No”, akkor látom meg, hogy ez az ember Henry Kissinger, felismerem a barázdált arcát, a jellegzetes orrát, a szemölcsét a jobb szemöldök felett, a vastag keretes szemüvegét, és annyira meglepődöm, hogy csak annyit tudok mondani, „Fine”, amire arccal ismét az ablak felé fordul, és végül rágyújtok egy cigarettára. Miközben dohányzom, többször az utastársam felé sandítok, és teljesen meg vagyok győződve, hogy tényleg ő az, nincs kétség, különben egy tökéletes hasonmás lenne, de hogy a fenébe lehet: mit keres Henry Kissinger egy taxiban Uptown felé, és miért nincs neki sofőrös limuzinja? Kezdem azt hinni, hogy nem vagyok magamnál, de egy pillantás balra elég, hogy biztos lehessenek: Henry Kissinger mellett ülök. Összekulcsolja a kezeit a lábain, egy szürke Fresco öltönyt és Zephir inget visel. A férfiparfümének könnyed illata, talán valami Acqua di Parma vagy Halston, lengi be, és keveredik egy tipikus öregember szagával, és az orra egy kicsit fényes az izzadságtól, mert nem éppen egy hűvös nap a mai.

Szóval Henry Kissinger mellett ülök egy és ugyanazon taxiban, úgy gondolom. Nem kellene talán a soha többet nem adódó alkalmat megragadnom, és valamit kérdeznem tőle? Megkísérelni, hogy beszédbe egyedjek vele? Gondolkodom, mit kérdezhetnék tőle. Rögtön provokálhatnám nagyon speciális kérdéssel. Igaz az, Kissinger úr, hogy a CIA...? Vagy: Kissinger úr, igaz az, hogy a World Trade Center összeomlása...? Vagy: Van-e valami abban a híresztelésben, Kissinger úr, hogy...?

Talán mégis izgalmasabb lenne, gondolom magamban, egy teljesen profán kéréssel fordulni hozzá, vagy egy általános dolgot megkérdezni. Kissinger úr, megmagyarázná nekem a világot? Valójában mi történik, ki, kivel és hogyan, és miért így és nem máshogy, és van valami trükk? Sejttem mindenesetre, hogy a válasz ilyen általános kérdésre szétfezítené a taxiút kereteit, mert a sűrű forgalom ellenére már a 81. utca magasságában járunk, ahol a sofőr elfordul a Central parknál, ezenkívül fogalmam sincs, hogy Henry Kissinger végül mikor száll ki.

Talán egy nagyon személyes kérdés lenne az igazi, mondjuk: Kissinger úr, megenged nekem egy kérdést, milyen parfümöt használ? Ez és a válasza nem egy anekdota lenne, amit az életem során újra és újra nagy alkalmakon mondanék el a megfelelő társaságban, és a hallgatóim garantáltan hitetlenül pislognának rám.

Kidobom a már filterig égett cigarettát az ablakon, és – esküszöm, hogy igaz – abban a pillanatban a nyitott tetőablakon beesik valami az ölembe, az első pillanatban megjajdek, de utána látom, hogy tenyérnyi nagy szitakötő, és hogy már nem él, mert mozdulatlanul fekszik a hátán, és újra megnyugtatom magam, és lassan megérintem egy ujjal, tényleg halott, és már majdnem hangosan kimondom: Look, a dragonfly came through the window, de aztán ez valahogy nevetségesnek tűnik számomra, hogy ilyen mondjak, valahogy azt érzem, hogy senki se hinne nekem, mert azért az mégis hihetetlen, hogy valaki New Yorkban egy taxival a Central Parknál utazik, és hirtelen egy halott szitakötő landol az ölemben, szóval befogom a számat, és hagyom a szitakötőt ott, ahol van.

Közben a Central Parkot is magunk mögött hagytuk, a sofőr kifordul a 3. sugárútról, és már csak néhány perc választ el a célotól. Ha még akarok valamit kérdezni Henry Kissingertől, akkor egy kicsit sietnem kell, gondolom. Ránézek, még mindig balra fordított fejjel néz ki az ablakon, egyszerűen képtelen vagyok bármit is mondani. Mintha leblokkolna a tekintete.

Henry Kissinger itt ül, ebben a taxiban, a sofőr mögött, néz ki az ablakon, és úgy gondolom, hogy ez az öregember talán egész nap taxizik New Yorkban, miközben a világ azt hiszi, hogy a Fehér Házban vagy valahol máshol van, és megérint ez a gondolat, a következő lámpánál látom, hogy csak egy blokkra vagyok az úticélotól, eldöntöm, hogy nem kérdezek semmit, hagyom az ablakon kibámulni, de akkor hirtelen támad egy ötletem, és veszem a halott szitakötőt, és óvatosan, nehogy észrevegye, ráteszem a lábára, a szép Fresco anyagból készült zakó ujjai közé. És tényleg sikerül, semmit se vesz észre, csak néz ki tovább az ablakon, és akkor befordul a taxi a 112. utcára, megáll a 2. sugárút sarkán, a sofőr benyomja a taxiórát, hozzám fordul, mondja az árat, egy húszdolláros bankót adok neki, még egyszer ránézek Henry Kissingerre, és egyszerre ő is rám néz, gondolkodom, hogyan búcsúzhatnék el, és akkor eszembe jut, hogy tud németül, így azt mondom: Auf

Wiedersehen, Herr Kissinger, ő bólint, és goodbye-jal válaszol, és már ki is szálltam, és becsuktam magam mögött az ajtót, a sofőr újra gázt ad, az autó most már nem különbözik bármelyik másik sárga taxitól Manhattanben ezen a szeptemberi késő délutánon a 2. sugárúton. ■■■

Irány

Egy nap elért engem is. Vettem egy iratmegsemmisítőt, és ledaráltam az évek óta felhalmozott levelezésemet, személyes feljegyzéseimet. Aztán elkezdtem rendet rakni a lakásban, kipakoltam a fiókjaimat, kidobtam mindent, amire nem volt szükségem, és a többit ergonomikusan rendszereztem. A könyveket, hanglemezeket, DVD-ket és számítógépes játékokat alfabetikus sorrendbe raktam. Amelyik egy kicsit is ciki volt, azt megsemmisítettem. A szekrény sorok látható részein lévő kacatokat kidobtam. Még a papírpénzt is növekvő sorba raktam a pénztárcámban. A háztartásomban minden megjavítható dolgot megjavítottam, kicseréltem a villanykörtéket, a tönkrement zsalut a hálószobában helyrehoztam. Alapvető élelmiszerekből és tisztítószeremből készletet halmoztam fel, hogy amikor kifogy valami, még legyen tartalék. Kiszortíroztam a ruháimat. Csak a szükséges darabokat tartottam meg. A síruhát és a fürdőruhát a ruhagyűjtőbe vittem. Felhangoltattam a zongorát. Vettem egy új számítógépet, a régi merevlemezét egy hónapig egy vödör vízben tartottam, mielőtt a szerszámokkal szétszedtem, és remélhetőleg teljesen használhatatlanná tettem. Beszereztem a legújabb gépeket, hogy egyszerűsítsem a mindennapi tennivalókat, mindet meghosszabbított garanciával vagy extra biztosítással, és intézkedtem afelől, minden távirányítóhoz legyen otthon tartalék elem. Először csak azokat a fotókat, amelyeken előnytelenül nézek ki, majd végül a többit is, betettem az iratmegsemmisítőbe. Biztonsági zárat tettem a bejárati ajtóra, és az egész lakásba riasztót szereltem fel. Gáz- és vízvezeték-szerelőt, valamint kéményseprőt hívtam a lakásba, hogy nézzék át a kazánomat és fűtési rendszeremet. Egy takarítónő egy egész napig még a lakás legeldugottabb részéből is kitakarította a port. Vettem egy fűrógépet és egy szerszámkészletet, hogy szükség esetén magam is meg tudjam javítani, ha valami elromlik. Az összes tárgyat, amelyet a mindennapokban használok, úgy helyeztem el, hogy kéznél legyen. Elmentem a fodrászhoz, a fogorvoshoz, és csináltattam egy teljes vérképet. Teljesen egészséges vagyok. Beszereztem néhány súlyzót, egy szobabiciklit és egy súlyemelő padot, hogy lehetőség szerint javítsak a kondíciómon. A bársekre nyembe és a boros polcomra úgy vásároltam, hogy azzal minden igényt ki tudjak elégíteni. Még akkor is meg tudjam kínálni a vendégeimet, ha egy Bénédictinét vagy egy 1968-as Château Mouton Rothschildet kérnek. A fagyasztóba majdnem egyévnyi felporciózott ételt tettem el. Ami a gyógyszereket illeti, azokat is beszereztem. A különböző orvosságokat szépen tisztán, műanyag zacskókba rendszerezve a fürdőszobaszekrényembe pakoltam, szinte bármilyen betegségre fel voltam készülve. Beszereltem a leggyorsabb internetet, majd egy irodai telefonrendszert is, most már bármelyik szobából tudok telefonálni és internetezni. Az iratgyűjtők vízszintesen állnak a laptopom íróasztalán. Egy nagy összeggel feltöltöttem a SIM-kártyámat, így hónapokig telefonálhatok vele, akár külföldre is. Beszedési megbízásaim vannak gázra, villanyra és az albérletre is. Vettem egy szobanövényt és egy automatikus öntözőrendszert, hogy ne kelljen vele foglalkoznom. Beszereztem egy akváriumot automatikus etetőrendszerrel. Nem csinál piszkot, és szépen néz ki.

Valójában már azzal a gondolattal játszottam, hogy végzek magammal, de amióta ebben a tökéletes lakásban lakom, felhagytam vele. Azt hiszem, hogy most már szívesen megházasodnék, és vállalnék gyereket is. ■ ■ ■

Szamádhi

Egy reggelinél kezdődött, amikor a feleségemnek arról panaszkodtam, hogy a szupermarketben vásárolt tojásnak nincs íze, az egész csak szemfényvesztés, amit ráadásul biotermékként árulnak. És a reggeli tojásnak tényleg nem volt íze. Rághattam volna egy tejdoboz kartoncsomagolását is, ugyanolyan lett volna, ezért elkezdtem sózni. A feleségem gyanúsán figyelt engem, és megkóstolta a tojást, mielőtt megszólalt volna: a tojást piacon vette, és a sárgája színén is látszik, hogy boldog tyúk tojhatta, és különben is, tette hozzá nagyon finom, nem érti, miért panaszkodom már megint. Morogtam valamit a már régóta tartó piaci csalásokról, és még egyszer megsóztam a tojást, erre a feleségem megkérdezte, nem lesz-e sok, de mivel a tojást megkóstolva még mindig nem éreztem semmit, még egy kis sót hintettem rá, és kijelentettem, hogy ez a só gyakorlatilag sótlan. A feleségem erre az egyik ujját a sóba dugta, és megkóstolta. Viccelsz? – kérdezte, ez egy teljesen normális só. Nem érzek egyáltalán semmit, ismételt meg, majd megittam a kávémat, amely a színétől eltekintve sima víznek tűnt, és a szaga is olyan volt. De már nem mondtam semmit. Ránéztem az órára, láttam, hogy még időben vagyok. A sajtókonferencia tízre volt meghirdetve, nyolcra kellett az irodában lennem, és még csak fél nyolc volt. A mosogatóba raktam a tányéromat és a csészémet, az aktatáskába a szükséges iratokat, megkötöttem a nyakkendőmet, felvettem a cipőt, és egy csókkal elbúcsúztam a feleségemtől. Amikor éppen becsuktam volna az ajtót, úgy hallottam, mintha mondott volna valamit, de nem értettem, így újra kinyitottam az ajtót, és bekérdeztem: Tesék? – de a feleségem, úgy tűnt, nem hallotta, és mivel másodjára se válaszolt, ezért anynyiban hagytam a dolgot, és elindultam. Az út a lakásunktól a pártközpontig húsz perc-re volt gyalog. Élveztem a sétát a kerület utcácskáin, ahol felnőttem, és ahova később visszaköltöztem. Egy kissé álmoskás kerület, de sármos módon, kicsi üzletekkel és a környéken lakókkal, akiknek semmi se volt sürgős, és bármikor volt idejük csevegni. Tudtam, mi vár rám: megérkezem az irodába, ahol majd rendelék egy kávé és egy narancslevet, rágyújtok egy cigarettára, végigpörgetem az újságokat, hogy a lehetséges lényeges híreket ki-

szűrjem. Ez körülbelül fél óráig tart, ezután az elektronikus lapokat és az e-mailjeimet ellenőrzöm, majd a napirendemet és a miniszter asszonyét tanulmányozom. Ezután meggyőződöm arról, hogy a sajtókonferencia-terem háttere rendben van-e, és hogy ott vannak-e a sajtódossziék. Fél tízkor lenne az előzetes megbeszélés a miniszter asszony szobájában. A sajtókonferencia közben lehetőségem van fél órát lazítani kicsit, csak az előadók mellett kell ülnöm, és a szövegüket részletesen ismerem. A kérdéseknél újra koncentrálnom kell, mert legtöbbször itt csúsznak be hibák. Majd a lekonferáláskor az újságírók esetleges utólagos kérdéseire kell választ adnom, ha valamit nem értettek. Ezután jön az utólagos belső megbeszélés. Tizenegykor egy további munkamegbeszélés következik, majd néhány apróság elintézése, fél egykor a rövid ebéd a kantinban, és fél ötig a sajtóviasszajelzések és más pártok reakcióinak olvasása, majd egy végtelennek tűnő oda-vissza telefonálás következik. Majd még a kabinetmegbeszélés holnap. Ma nem lesz esti program. Láttam magam előtt a teljes holnapi programot, és elégedett voltam, milyen jól elő van készítve minden, amikor valami különös történt: egy nő jött velem szembe egy babakocsival, ami még nem lenne furcsa, de amikor belenéztem a babakocsiba, akkor láttam ugyan a babát sírni, de nem hallottam. Állva maradtam, feltűnt, milyen nyugodt minden. Az autók hangtalanul haladtak tovább, a járókelők beszéltek a telefonjukon, de csak a szájuk mozgott. Krákoztam, de abból se hallottam semmit, csak a vibráló torkomat éreztem. Azt tettem, mint bárki más ebben az esetben, befogtam az orromat, és próbáltam ennek ellenére a levegőt kifújni, mint a nyomáskiegyenlítéskor a repülőn, hogy a hallójárataim felszabadítsam, de ezután is úgy éreztem, mintha viasz lenne az fülemben. Nem jutott el hozzám semmilyen zaj, és ezt nem lehetett a környezetemre fogni. Érthető módon kissé nyugtalan lettem, és gondolkodtam, hogy mit is tehetnék. Nem szoktam pánikba vagy félelembe esni, sokszor még természetellenes szituációkban is nyugodt tudok maradni, mert az egészséges emberi észben, a különös jelenségek tudományos megmagyarázhatóságában hiszek, anélkül hogy a tudomány egy mindenható és mindentudó istenre vonatkozna. Tehát csak valami halláskárosodásról lehet szó. Még sose éltem át ilyet, de egyszer olvastam róla. El kellene mennem egy orvoshoz, gondoltam. De először a sajtótájékoztatóra való előkészületeket kell befejeznem, és talán addigra ez a sükettség el is múlik. Az enyhe nyugtalanságom megmaradt, mert amikor a központba érkeztem, még mindig süket voltam. A portást, mint ahogy mindig, egy barátságos intéssel és mosollyal köszöntöttem. Megnyomott egy gombot, amire az automatikus duplaajtó kinyílt, felmentem a lépcsőn a kicsi ünnepi terembe, amiben normális esetben a sajtókonferenciákat tartjuk. Mint várható volt, még senki sem ült bent. Továbbmentem az irodámba, ami közvetlenül a miniszter asszony előszobájának bejárata mellett volt, köszöntöttem a titkárnőt, beültem a székbe az íróasztalomnál, és bekapcsoltam a PC-met, és akkor egy pillanatra becsuktam a szememet, és megmasszíroztam az ujjaimmal a halántékomat. Ki kell találnom valamit. Ott ülve szinte úgy éreztem magam, mintha aludnék, hogy felébredjek, megdörzsöltem a szemhéjamat, és kinyitottam a szememet. Elképzeltetik, mennyire összeomlottam, amikor nem történt semmi. Úgy éreztem, kinyitottam a szemem, és nem láttam semmit. Ekkor nagyon megrémültem. Erősen kalapáló szívvel nyitottam és csuktam a szememet, de nem változott semmi. Megnyomtam a hüvelykujjammal a szemgolyómat, vadul megdörzsöltem, de sötét maradt. Egy pillanatra kétségbe vontam az ép eszemet. Talán csak otthon fekszem, és álmodok. Ez nem lehet igaz. Mi ez az egész? Mi történt? – Így jöttek sorra a gondolatok, végtelenítve pörögtek a fejemben. A totális összezavarodásom ellenére is egyértelmű volt, hogy segítségre van szükségem. Reméltem, hogy legalább a beszélőszerveim még működnek, és kiáltottam, először feltételezhetően halkán és szégyenlősen, végül olyan hangosan ordítottam segítségért, ahogy csak tudtam. Az egész testemben remegtem, mintha levegőt se kapnék. Hiperventillálsz, maradj nyugodtan, lélegezz nyugodtan, mondtam magamnak, még mindig valamiféle önkontroll segítségével. Akkor megéreztem egy kezet a vállamon. Utánakaptam, és a szőrzetéből arra gondoltam, hogy férfié lehet. Talán a kabinetfőnök volt. Se nem láttam, se nem hallottam, így a jó szerencsére bízva magam, ebbe a sükettségbe beszéltem, megpróbáltam az állapotomat elmondani. Közben magamhoz szorítottam ezt a szőrös kezet, mint az utolsó kapcsolatot a világgal. Később éreztem egy második kezet, amely a homlokomnál megfogott, és a fejemet simogatta. Egyszerre olyan anyaszomorítóan egyedül lettem, hogy

nem tehettem mást, sírni kezdtem. Zokogtam, ahogy már régen nem zokogtam. Legközelebb két kezet éreztem, a hónom alá nyúlt, és kiemelt a székből. Néhány pillanatig remegő térdekkel álltam, majd a finom nyomásból a vállamon tudtam, hogy le kellene feküdjek. És tényleg volt a padlón egy puha takaró, amelyen egy ideig elnyújtozhattam. Így feküdtem ott, egy gyöngéd kéz, talán a miniszter asszonyé, újra és újra megsimogatta az arcomat. Minden izgatottság ellenére, egy leheletnyi biztonságot és jót éreztem. Akkor ájultam el. Amikor újra magamhoz tértem – nem tudom, milyen sokáig voltam eszméletlenül kívül –, a kéz már nem volt ott, hogy az arcomat simogassa. Felemeltem a karomat, ami különös volt, mert nem éreztem, hogy a karom valójában mozogna. Nem éreztem semmi ellenállást, mintha nem létezne semmi. Olyan volt, mintha súlytalanságban lennék, körülöttem semmi inger, mintha felhőkön lennék, nem éreztem a testemet, nem tudtam, mi történt velem. Az egyetlen, ami velem maradt, a tudatom, az agyam, amely, mint egy tengeralattjáró a végtelen mélységben, újra és újra szonár jeleket adott le. Higgycsémnek, hogy egy jó darabig eltartott, amíg megszoktam. Először majdnem megőrültem, de aztán – hamarabb, mint gondoltam volna – elfogadtam a sorsomat. Még mindig nem tudom, hol vagyok, mennyi az idő, és a múlt is valami különös módon eltávolodott, hogy már nem tudtam, milyen ember vagyok, hogy mit jelentett számomra a feleségem és viszont, szóval teljes tehetetlenség állapotában, izolációban találtam magam, csak ez a jelenség tart életben, ez a jel, ami az örökkévalóság óta én vagyok, és közben nincs semmi reményem arra, hogy rájöjjenek, van-e rajtam kívül valaki, egy jó lélek, aki a jeleimet fogja tudni. ■ ■ ■

Fordította Lesi Zoltán

■ **Xaver Bayer** (1977): Hermann Lenz- és Reinhard-Priessnitz-díjas osztrák író. *Az átlátszó kezek* című novelláskötetében, mely magyar fordításban a Könyvfesztiválra jelenik meg a Kalligramnál, mesterien ragadja meg a hétköznapi életben rejlő, nyugtalanító abszurditást.

■ **Lesi Zoltán** (Gyula, 1982): programozó, költő, műfordító, a FISZ és a Kalligram Horizontok világirodalmi sorozatának szerkesztője. *In Frauenkleidung* című verseskötete az Edition Mosaik kiadónál jelenik meg.

A csonkultsággról

Nagyamamám, Csonka Erzsébet, élt: 1937–2011.

Hogyan lehetett egyszerre Csonka és Erzsébet is? Csonkultságairól, ha Árpád-házi Szent Erzsébet életét nézem, árnyaltabb képet kapok. A lélek aprózódásának befelé emésztő és befelé kitarulkozó bőkezűségét látom eltemetve a nem szeplőtelen arcon,

és a hegekhez hajolva egy, a lélekdarabok megnyilvánulásaiból kibomló, azt megsemmisítő rózsza illatát várom, hogy megakadályozza élete elgondolását.

Táplálék

A büdös Cirex poloska legkiszolgáltatottabb állapotunkban mászik belénk, és okozza a lélek lassú változását, ami számára a test elesége, felborítva ezzel a lélek rendjét, de közben édeskés szagot áraszt, hogy fajtársai figyelmét kívánja el, és ami még a kiszolgáltatott állapot megszűnte után sem tisztul ki a mirigyek váladékából. Átítatja az agy huzatának egy redőjét, melyben egy másik Cirexszel szaporodásba kezd, ez számára megint csak testi táplálék, de közben emberi vér önti el neuronközpontját.

Szarvasbogarak

Egy nőstény szarvasbogár repült a bal lábam belső combjába, szemből, az ágyék alá, pontosan oda, ahová dédnagyapám is golyót kapott Don felé, még a Kárpátokon innen, és mint sebesültet, hazaküldtek. Később ez a golyó a feleségemben kezdett növekedni, és mint az élet folytonosságát, most a nekivágódás után a szarvasbogár lábait egyenként akasztom ki a nadragomból: a mutatóujjamba kapaszkodnak, hegyes szortásukban a pulzusom, ami ahhoz, hogy elrepüljön, nem elég. Hiába várom, a szárnyfedők kinyitása, és a nagy hártvás szárnyak kitergetése túl intim lenne. Leteszem a fűbe, de ahogy megmozdulok, lepottyan. Már épp engedett a lábak szortításán.

A fügefánál

A mell, a bordák, a has, a csipő, és a comb a legelterjedtebb. Ritkább, bár jellemző, a fej, a nyak, a felkar, az ágyék és a belső combok találata. Egy kortárs festményen a nyílvessző az álló farkat lövi át a hashoz. A test mögött, ami egy csonkított fügefához van kötözve, jeltelen a háttér. A kötel szortításában feldagadnak, kivörösödnek a kéz- és lábfejek, és a két lekötözött pont közé feszült meztelen test szemgolyói, ahogy a valóságban is lehetett, a nyíllövés fájdalomtától és gyönyörétől fel vannak akadva, nem a kivégzést, befele nézve látják, a fark és a nyílvessző eltérő izgalomban a test a halál angyalainak azt a külső, belső szortítását éli át, amit, még nem tudja, nemsokára újra megízlel.

Makáry Sebestyén (Budapest, 1992): balta és fejsze való a kezébe, favágással keresi a zsebpénzét. A növények, a természet iránti érdeklődése már korábban megmutatkozott, de a biológia szakról kirúgták. A Szerdai Salon irodalmi alkotókör tagja, az ELTE magyar–történelem tanárszakos hallgatója. Vácon lakik, a Naszályt, a Börzsönyt és a Dunát járja, az ablakából a DOM-ra látni.

Gömör

Idefent kettévágott karsztvidék
mélyén egymásba érnek
a mészkőben futó járatok.

A denevérek és a szalamandrák
nem ismerik a határ fogalmát:
e jótékony vakságban változatlan
egész az ökoszisztéma.

Összekötnek a repedések.

Odalent százezer évig is eltart
egy ujjnyi területfoglalás.
Csak az ember érintése vethet véget
az összetartozás illúziójának.

Kivilágított cseppkövek nyújtóznak
rendületlenül
elfeketedett sztalogmitok felé:
már sohasem fogadhatják
félbemaradt ölelésüket.

Mesterséges fényben
új jelentést kapnak az ősi alakzatok.

Split

(Búcsú az ismeretlen Oliver Dragojevićről)

Élettel telik meg a dioklészi palota,
popsztárját siratja Dalmácia népe:
fehér ruhás rajongók sorfala előtt
vonul a gyászmenet, a promenádon
hangszórók harsogják örökzöldjeit,
koporsója elé virágot szórnak
a megtört szívű horvát asszonyok.

Bálványával hal most minden; egy percre
csak a drónok zümmögése hallható.
Aztán felzúgnak Szent Domnius harangjai
– császári pompával búcsúzik Spalató –
kereken tizenöt percig tart az útra bocsátás,
csónakon tér vissza szülő-szigetére.

Sírján egykor katedrális emelnek majd,
még meg sem született istenek templomát,
dalai pedig zsoldárrá nemesülnek:

egy szükségszerűen elbukó birodalom
aranylemezzel égetett visszhangjává.

Tusnád

Felriadsz, vécére mész,
arcot mosol – rosszat álmodtál,
jól esne egy pohár víz,
a konyhában szembe találsz
magad közülük eggyel,
éppen a hűtőt rámolja ki,
hívod a rendőrséget,
benne lesztek az esti hírekben,
csodájára járnak a szomszédok,
a hatóságok tehetetlenek,
a fővárosban meg ebből is
morális kérdést kreálnak,
kilőhető-e csak úgy egy másik
két lábon ágaskodó lény? –
a politika persze hajthatatlan,
biztonságunknál nincsen fontosabb,
csak egy állat, ha kell, akár erővel is –
és te velük értesz egyet,

*menjenek csak szépen vissza,
igazán felfoghatnák,
hogyan ez már nem az a hely,
ahol egykor ők, háborítatlanul,
és hogy ki foglalt el kitől mit,
nem számít már,
most mi lakunk itt, évszázadok óta
viszonylagos békességben,
húzzák meg magukat,
ahogy eddig,
mert mi lesz akkor,
ha már nem elég a hűtő,
majd az ágyunkban henyélnék? –
rendben, a tudósok tényleg
megmondták előre, hogy
ekkora populációnak ekkora
a természetes élettéré,
de annyi év telt el azóta,
tudomásul vehetnék végre
az emberek,
hogyan ez itt egy és oszthatatlan
territórium: a miénk, és mi
nem közösködünk –*

ez már a medvék bolygója.

■ **Kiss Dávid:** 1988-ban született Sopronban. Szülővárosában, a Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceumban érettségizett, majd a Budapesti Corvinus Egyetemen diplomázott politológus szakon. Verseit 2015 óta rendszeresen publikálja. A József Attila Kör és a Fiatal Írók Szövetsége tagja. Az utolsó hazaérkezés és a soron következő elindulás között Budapesten él.

A háború ellentéte nem a szerelem, hanem a béke

A Berséva egyetemen Heller Ágnessel, akivel együtt vették át az egyetem díszdoktorátusát 2008-ban.

Fotók: Kőbányai János

Halála hírére vettem elő ezt a régi, majd három évtizedes interjút. Régi köz-hely, hogy egy-egy írást – ha valamit sikerült a korából hitelesen megragad-nia – nemcsak az az idő határozza meg, amikor papírra vetették, hanem az is, amikor olvassák. A mindig új kontextus-idő vagy kifakítja, s megfosztja ak-tualitásától, vagy éppen ellenkezőleg: a ráhullámozó történelem olyan rész-leteit, vagy hangulatait emeli ki, s ezzel tovább gazdagítja, amelyek a kelet-kezésekor még nem léteztek.

Ilyen volt számomra a gyász munkaként újra elővett Amos Ozzal készült interjúm.

Felidéződtek az elkészítése körülményei a sivatagi wádija mentén épülő, akkor még kisvárosi Aradon, ahol egy jó fél napot töltöttünk az író villájában, s majd a beszélgetést követően körbe autózta velem a városkát, hogy meg-mutassa azokat a részleteit, amelyeket nehéz volt gyalogosan elérni. Azért költözött ide, mert fia asztmában szenvedett, s Arad tiszta és gyógyító klímá-ja (lásd Légy áldott c. interjúregényemet [Bp, 1998.], amelyben a hely gyógy-erejének a felfedezését is elbeszéltem ottani magyar interjúalanyommal, a város egyik alapítójával).

Persze, érdeklődésemnek megfelelően, a „magyar Izrael” lenyomatát szerettem volna felmutatni a már akkor is világhírű író tudatában, akinek a rendszerváltás előtt, s környékén már megjelent három műve magyarul. (Igaz, azok közül csak egy héberből fordítva.) Mintegy folytatva a történetet, amelyet Kardos G. György trilógiájából ismerünk.

Lehet, az igazi mai aktualitást csak én, a tanú érzem az akkori beszélgetésből. Az emberközeli kor levegőjét a most 70 éves (délceg idősorkorba) lépő Izrael életútja felén. A még familiárisan kis (és nem kisszerű) Izrael korát, amikor emberléptékű volt még a gyilkolás is. Éppen az interjúban is érintett Öböl-háború transzkontinentális rakétái – hol van az Irakból röptetett buhera játékszerek bája ma már? – indították el a térség globális fölgyorsulását és vele a globális világ főszereplőjévé avanszálását. S természetes következményeként, az izraeli irodalom központba kerülését is a szintén globálissá bonyolódó irodalmi piacon.

Ami bizony – pl. a folyamatos Nobel-díj közelségbe kerülés esélye – nem hat egészen magára az irodalomra, mert a siker, az elvárás, s a politika sodrába kerülés, az állásfoglalás kényszere kiöli azt a természetességet, ami az akkori sivatagi kisvárosból áradt, s ami évtizeddel az interjú felvétele előtt – más sivatagi elmélyültséget és varázst sugárzó próféták hatására – engem is e tájra vonzott.

2019. január első napjaiban

Gyerekkoromban gyűjtöttem az egzotikus bélyegeket. Magyarországgal bélyegeken keresztül találkoztam először, a magyar koronával és rajta a furcsán megdőlt keresztrel. Kíváncsi voltam erre a keresztre, majd a nyelvre. A lehetetlen nyelvükre. Tehát először a bélyegek üzentek Magyarországról, aztán maguk a magyarok: egy szomszéd magyar család Jeruzsálemben, a negyvenes években. Ők különösen magányosak voltak, mert nem tudtak kommunikálni. A többiek vagy oroszul tudtak, vagy jiddisül és keveset héberül. Mindenki kétnyelvű volt. A magyar zsidók azonban egynyelvűek voltak. Olyan nyelven voltak egynyelvűek, ami semmihez sem hasonlított. Még ha tudtak is németül, különös akcentussal ejtették a szavakat. Kisgyerekként is megértettem, hogy *Magyarországnak nincs családja*. Hasonlóan Izraelhez és a zsidókhoz. Évekkel később, amikor történelmet tanultam, és valamit fölfogtam a magyar jelenségből, ennek két okát is megértettem. Az egyik az, hogy Magyarország a szláv világ gyűrűjébe ékelődött be, hasonlóan, mint Izrael az arab világba. Ez közös vonás. Amikor azt mondják nekem, hogy integrálódjunk kellene a közel-keleti népek, azaz az arabok közé, akkor mindig azt válaszolom: meg tesszük, ha majd ezt akarjuk, de nincs rá szükségünk, nézzék csak meg a magyarokat. Nem kötelező egy kis nép számára, hogy integrálódjék a környezetébe.

S persze él bennem egy bizonyos ambivalencia a magyar–zsidó viszonyt illetően. Pontosán tudom, hogy Magyarország volt az első kelet-európai nemzet, ahol a zsidók emancipálódhattak, és megadták nekik a beilleszkedés lehetőségét a társadalomba. Ugyanakkor azt is pontosan tudom, hogy Magyarország volt az antiszemitizmus egyik legsötétebb bástyája.

Nem ismerem eléggé a magyar és a magyarországi zsidó kultúrát és irodalmat. Csak távoli elképzelésem van arról, hogy a zsidók viszonylag korán és elszántan próbáltak beilleszkedni a magyar költészetbe, prózába, drámába, esszéírásba: azaz az értelmiségi életbe. Fontos szerepet játszottak benne, de minél sikeresebben hatoltak be a magyar intellektuális életbe, annál több ellenérzést és ellentmondást váltottak ki. Azonban ez nemcsak jellegzetesen magyar jelenség, hanem általános. Nem lenne szerencsés, ha neveket említenék, mert igazán nem ismerem őket.

Apám és Patai József, a *Múlt és Jövő* szerkesztője leveleztek egymással. Apám, az Odesszában született Jehuda Klausner összehasonlító irodalmat tanított a Jeruzsálemi Héber Egyetemen, valószínűleg az európai irodalmak történetével foglalko-

zó munkája közben anyagot gyűjtött a magyar irodalomról és különösen a magyar zsidó irodalomról. Ezért került kapcsolatba Pataival. Élénken emlékszem valamire, amit Patai írt az apám munkájáról, de arra már nem, hogy ez pontosan mi volt. Ez még kisgyermekkoromban történt. Emlékszem Patai nevére és a levélváltásra, sőt még a kép is előttem van Patai cikkéről, ami az apám munkájáról szólt.

Abban az időben a Méá Seárim peremén éltünk, ahol igen nagyszámú vallásos magyar zsidó lakott, de nemcsak vallásosak. Laikus zsidók, akik még a második világháború kezdete előtt jöttek el Magyarországról. Jöttek még a háború alatt is. Ezek az emberek nagyon kultúra orientáltak voltak. Szenvedtek attól, hogy Jeruzsálemben nem volt opera vagy balett és olyan színház, amit megértettek volna. Attól is szenvedtek, hogy az intellektuális élet akkori egyetlen formájában – az olvasásban és a nyelvi kommunikációban – nem tudtak részt venni.

A különös magyar humor azonban mégis átütött. A magyar hatás érződik az izraeli humoron. Vagy fél tucat magyart sorolhatnék fel, magyar származású humoristákat, drámaírókat, karikaturistákat, akik meghatározták az izraeli humort. S ezen túl is van valami. Volt egy magyar kör, az *Új Kelet* című napilap szerzőgárdája. Ez jóval jelentősebb volt, mint ma. Több százezer magyar nyelvű izraeli élt itt az ötvenes években. Valószínű, hogy ez volt a legnagyobb anyanyelvi közösség Magyarország határain túl. Ma már legtöbbször héberül beszél, olvas.

Ismerek egy-két kevésbé jelentős szereplőt is, aki magyar származása ellenére részt kért magának az izraeli irodalomból. S mégis nagyon magányosak voltak. A magyarság számomra *asszociálódott a magányossággal*. Lehet, hogy a nyelv miatt. És talán azért is, mert nem voltak igazán kelet-európai zsidók, mint a lengyelek és az oroszok – vagyis a jiddis nép –, sem pedig nyugat-európai zsidók, hanem valahol a kettő között helyezkedtek el magányosan.

Az izraeli kultúra dialektikus viszonyban él a különböző zsidó kultúrákkal. Mindig többes számban kell a zsidó kultúrákról beszélni. A világon sokan próbálják a zsidó kultúrát a *kelet-európai jiddiskeittel* azonosítani. Amikor azt mondják, zsidó, rögtön a beiglire, a sóletre és bizonyos ruházatra, bizonyos ételekre és egy bizonyos nyelvre: a *jiddisre* gondolnak. Sosem szabad elfelejteni, hogy hatalmas zsidó kultúra virágzott Spanyolországban és Észak-Afrikában, amelyeknek semmi közük sem volt a jiddiskeihez. A *ladino* nyelv és irodalom virágzott a Közel-Keleten, Görögországban, a Balkánon, és ezek sem voltak azonosak a jiddisketel. A judaizmus és a jiddiskeit azonosítása teljesen hamis. Természetesen a jiddiskeit szerepe nagyon jelentős, sőt kiemelkedő, de nem az egyedüli. Nos, az izraeli öntudat és a sokféle zsidó kultúra viszonya ezért igencsak dialektikus. *Allandóság a lázadásban*. Vagyis a Palesztinába, majd Izraelbe jött zsidók megkísérelték újjáéleszteni a héber nyelvet azért, hogy újjáéleszenek egy *közös nevezőt* a zsidók között. Egy közös azonosítástudatot. Néhányan, a szélsőségesek, teljesen el akarták vágni magukat a zsidó múlttól. Minden ilyen kísérletet olyanok hajtottak végre, akiknek zsidó kultúrák éltek a génjeikben, a kulturális génjeikben. Ennek következtében, ami létrejött, az dialektikus. Az izraeli kultúra: zsidó és antizsidó, és visszatérés a zsidósághoz. Az attitűdök széles színskáláját találhatjuk meg itt. Különböző és sokféle metszetű zsidósághoz, judaizmushoz, Izraelhez fűződő viszonyrendszert.

A témaválasztás tekintetében a kelet-európai írók többnyire a kibucról, a függetlenségi háborúról és a kelet-európai zsidók helyzetéről írtak. Az izraeli írók leginkább a száműzöttek befogadása és a jeruzsálemi hangulat témáit választották. Sokan közülük mégis a kelet-európai nézőpontot használták. Nagyon gyakran kelet-európai technikát és módszereket. Bizonyos markáns jellemzők, mint az *elidegenedés*, az *irónia*, a *szepticismus*, a *relativitás*, amelyek más nyelveken szóló zsidó irodalmakban nagyon aktuálisak voltak, megjelentek a modern izraeli irodalomban is. S természetesen az izraeli kultúra az elmúlt negyven-ötven évben új esztétikai ér-

téket is teremtett. Ez egy új irodalom. Ha nem lenne ennyire fiatal, tehát ha a réginek lenne a folytatása, akkor száz éven belül amúgy is megváltozott volna. Vannak változások. Itt új dolgokat írnak meg, *teremtnek* és fejeznek ki, amelyeket Kelet-Európában nem lehetett volna kifejezni, megteremteni és megírni. Meggyőződésem: ha a zsidó Kelet-Európa még létezne, akkor az ott művelt irodalom is hatalmas változásokon ment volna keresztül. Tegyük fel, hogy Hitler, illetve Hitler és Sztálin nem ölte volna meg a zsidó kultúrát. Akkor az 1991-ben nem lehetett volna ugyanaz, mint ötven évvel vagy száz évvel ezelőtt volt. No persze, ezt a fejlődési irányt sosem tudhatjuk meg.

Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Oroszországban, Litvániában száz évvel ezelőtt, amennyire én tudom, nem volt tévé vagy mozi. A zsidók túlnyomó többsége szegény volt. Nem volt más kultúra, mint az olvasás. A nagyvárosokban talán volt operaház vagy galéria, múzeum, balett vagy szimfonikus zenekar, de ez csak a kisebbség számára volt elérhető. A zsidók többsége számára az írás és az olvasás volt az egyetlen kulturális kommunikáció. Itt, Izraelben viszont az irodalom csupán az egyik művészeti ág a sok közül. És mint ilyen, nem lehet annyira meghatározó, mint a zsidó Kelet-Európában volt, száz vagy kétszáz évvel ezelőtt. Ugyanakkor UNESCO-olvasási statisztikák szerint az izraeliek az egy főre eső könyvvásárlás tekintetében a világon a másodikok, s csak Izland előzi meg őket. Az olvasás mennyisége szempontjából pedig az egyik első helyen állnak a világon. *Szépirodalomról van szó.* Ez azért érdekes, mert itt a nyelv nem mindenkinek természetes. A héber sokak számára tanult nyelv. Legalábbis a lakosság felének. Mégis, az olvasási statisztikák ebben az országban egyedülállóak.

A prózaírók az egész világon politikusok, még akkor is, ha nincsenek ennek tudatában. Ha az ember regényt vagy novellát ír, és megpróbálja teljesen kizárni az aktuális eseményeket az írásból, akkor ez is politikai kinyilatkoztatás lesz. Nem szűk értelemben vett politika, nem pártpolitika. A valósághoz való bármilyen viszony rendelkezik a politika dimenzióival, mert a valóság maga is egy politikai dimenzió. Ha szereplőkről ír, ezeknek a szereplőknek van politikumuk, véleményük, persze nem feltétlenül ugyanaz, mint az írójuké, de van véleményük. Izraelben természetesen érvényesül az a szláv–zsidó hagyomány, hogy a költők és az írók a próféták utódai. Persze ez nem így van a francia vagy az angol irodalomban. Nyugaton az írókat előkelő szórakoztatóknak tartják, még Shakespeare-t is. Izraelben, Oroszországban, Lengyelországban, s úgy tudom, Magyarországon is, az írókat a próféták utódainak tekintik, akik tudják a választ a „merre tovább?” kérdésre. Ha nem tudják a választ, megkövezik őket a piactéren.

Természetesen a választ nem tudják szállítani, mert nem próféták. De ez az elvárás él velük szemben. Talán Izrael az egyetlen ország, ahol a miniszterelnökök írókat és költőket hívnak meg saját otthonukban, és megkérdezik őket, hogy hol tévesztettek utat? Merre tovább? Nagy csodálattal fogadják a választ, s persze majd teljesen figyelmen kívül hagyják. De mégis megteszik ezt a gesztust. Ez egy rítus. Annak a szertartásos elismerése, hogy az irodalmat egyesek útmutatásnak vélik. De ennek az író nem tud megfelelni, csak néhány kivételes forradalmi pillanatban.

Jómagam harminc éve foglalkozom politikával. Nem mint politikus, inkább mint gerilla. Ha nagyon dühös leszek, írok egy cikket vagy egy esszét, vagy mondok egy beszédet, vagy adok egy interjút. Elmondom, amit el kell mondanom, és utána visszamegyek az erdőbe. Rajtaütéses támadás. Sohasem akartam tisztséget betölteni, egy pártnak, mozgalomnak sem voltam a jelöltje, sohasem akartam bevonulni a knesszetbe, bár sokszor felkértek erre. Nem az én dolgom a pártapparátusban vagy értekezleteken üldögdélni. Nem is hiszem, hogy különösen hasznosan csinálnám. Mégis: harminc éve „benne vagyok”, meghívtak szinte minden izraeli miniszterelnök otthonába, személyesen ismertem meg azokat az embereket, akiknek a képmásai a bankjegyeken szerepelnek. Ben Gurion, Eshkol, Golda Méir és a többiek. Mégsem hiszem, hogy sok befolyásom lett volna valaha rájuk. Két-ezer évvel ezelőtt a prófétáknak sem volt túl nagy befolyásuk. Nagy butaság len-

ne azt képzelnem, hogy majd én vagy egy hozzám hasonló író jobb munkát végezne, mint a próféták.

Jitzhak Samir is meghívott egy hosszú beszélgetésre. Találkoztunk, és nem értettünk egyet. Mégis, fontosnak találta, hogy kezdeményezzen egy találkozást, és meghallgassa a véleményemet. Hogy miért, ezt tőle kell megkérdezni, hogy miért akart egy politikai ellenfelével – egy olyan ellenzékivel, mint én – beszélgetni. Íróként minden ilyen beszélgetést roppant izgalmasnak találok, mert a vezetők, a politikusok gondolatmenetét érdemes kiismerni.

Nem intellektuális ihletért mentem el. Engem nemcsak az értelmiségiek érdekelnek, hanem általában az emberek, akiknek hatalmuk van, ugyanis, ha tetszik, ha nem, befolyásolják az életemet. Nagyon termékeny kapcsolatom volt Eshkol miniszterelnökkel, akit nagyon szerettem és tiszteltem; az egyik legjelentősebb vezető volt, akivel valaha is találkoztam. Egyszer találkoztam Ben Gurionnal is, ami természetesen nagy élmény volt, nem intellektuálisan, hanem a képzelet számára.

Az íráshoz a környezet nem kívül van, hanem az ember fején belül. És ha az író rendelkezik elég akarat erővel, és kész keményen dolgozni, akkor egy regényt még a koncentrációs táborban is meg lehet írni. Ugyanis voltak írók, akik írtak is regényt a koncentrációs táborokban. Nos, én nem vagyok koncentrációs táborban. Csak el kell döntenem, hogy két időpont között elzárom magam a külvilágtól, és írok. Egy embernek a másikra gyakorolt hatása a világ legnagyobb misztériuma. Nem tudom, vagyok-e egyáltalán valamilyen hatással az emberekre. Nem tudom lemérni. Ha találkozunk így egy kávé mellett, mondjuk száz év múlva, talán akkor, a mára visszatekintve meg tudom mondani, voltak-e olyan gondolataim, amelyek rendelkeztek valami hatással, vagy sem, és ha voltak, az könyveimen vagy politikai tevékenységemen keresztül következett be. Úgy körülbelül 2030-ban kellene újra beszélgetnünk. Addig nem adhatok erre még megközelítő választ sem.

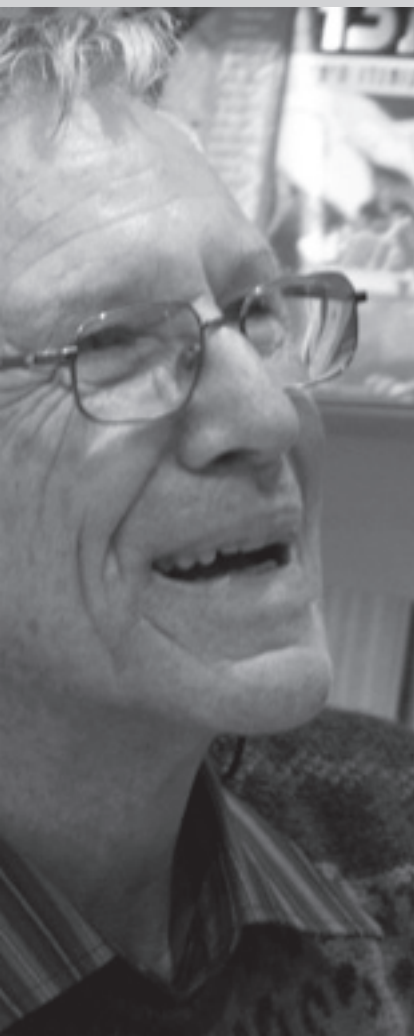

A kibuc még mindig él az emlékeimben. És minden előző életem a fejemben van. Az író nem fotográfus. Nem kell a helyszínen lennie, hogy azt a helyszínt leírja. Nem is fényképezek, nem is készítek portrékat a való életből, és nem is festek tájat, ahogy néhány festő kiül a tájba, és úgy dolgozik. Fél életemet a sivatagban éltem le. Amikor Jeruzsálemben felnőttem, a sivatag még két kilométerre kezdődött a város szélétől. Úgyhogy bensőséges kapcsolatom van a sivataggal. Még mindig nagyon fontos és inspiráló számomra, de nem új. Arad új, választott lakhelyem, de túl korai lenne róla bármit is mondanom, hiszen csak öt éve élek itt. Az ember ne beszéljen egy helyről öt év után. Beszéljen vagy öt nap után, vagy húsz év múltán. Budapesten töltöttem öt napot, ezért tudok róla beszélni. Ha öt évig éltem volna ott, befognám a számat. Azt mondanám, én még új vagyok itt.

Arad kisváros, olyan, mint egy kibuc: az emberek ismerik egymást. Néha találkozunk és kávézunk, és itt is akadnak barátaim. Nincs különösebb szerepem a közösség életében. Próbálok törvénytisztelő állampolgár lenni.

A palesztin irodalmat csak fordításból ismerem, mert nem tudom eredetiben olvasni. Amit olvastam, annak a legnagyobb része direkt vagy kifinomult propaganda. Akadnak persze kivételek, mint például Emil Habibi, aki egy palesztin–izraeli–keresztény arab, ha ezt a kombinációt egyáltalán fel lehet fogni. Nem muzulmán, hanem keresztény; palesztin izraeli, évekig tagja volt a knesszetnek. Az írásaiban van ironia, szkepticizmus és komplexitás. Ő nagyon érdekes példa. Olyan palesztin irodalmat művel, amelyet sok zsidó tulajdonság szó át. A legtöbb palesztin mű, amelyet olvastam, az igazság nagyon egyszerű manifesztációja: mi vagyunk a jók, mi vagyunk az áldozatok. Teljesen érthető, de nem túl érdekes.

Nagy örömmel látom, hogy az orosz zsidók Izraelbe jönnek. Örülök mint izraeli, mint zsidó, mint cionista. Tudom, hogy nagy nehézségeik lesznek, akár a régebbi izraelieknek, akár a bevándorlóknak. Ez mindenkinek nagyon nehéz időszak lesz. Mégis, ez hosszú távon óriási áldás. Nekik is, nekünk is. És teljes szívemből remélem, hogy azok a hibák, amelyeket a bevándorlók befogadása folyamán a múltban elkövettek, nem ismétlődnek meg. A keleti zsidókat nagyon lekezelően fogadták be az ötvenes években. Most az oroszokat fogadják be. És amennyire én látom, az oroszok jelentős intellektuális erőt képviselnek. Ez jó változás.

Az Öböl-háború kulturális vonatkozásairól túl korai lenne beszélni. Azt csak nagyobb idő távlatából lehet, noha ez nem az izraeliek háborúja volt. Ez arabok közötti háború volt. *De éppen ezért az események még világosabban mutatták meg, hogy az arabok sosem viselik el a zsidók jelenlétét ebben a térségben, az új hazájukban.*

A Közel-Keleten az a szó, hogy *soha*, azt jelenti, hogy valamennyi idő, fél év és harminc év között. Elég idős vagyok ahhoz, hogy emlékezzem arra, hogy az egyiptomiak ki is nyilatkozták, hogy *soha, soha*, míg a világ világ, nem kötnek békét a cionista állammal. Még azt a szót sem voltak hajlandók kimondani, hogy Izrael. Most béke van Egyiptom és Izrael között. *Nem szeretet, hanem béke.* A szeretet szentimentális dolog, az értelmiségiek általában hajlamosak arra, hogy a szeretet és a béke fogalmát összekeverjék. A hippimozgalom jelszava az volt, hogy *Make love, not war* (Szeretkezz, ne háborúzz). Mintha a szerelem volna a háború ellentéte. Nem az: *a háború ellentéte a béke.* Nem hiszem, hogy meg kellene várnunk, amíg az arabok megszeretnek bennünket, és akkor kellene békét kötnünk velük. Ez a dolog nem így működik. Nincs szükség a népek közötti szeretetre. Ebben nem hiszek. Nagyon keresztény koncepció, igen szentimentális. És nem is működik. A népek közötti korrektségre van szükség, tisztességes viszonyra. Ennyi elég. És jó szerződésekre. Mint a szomszédoknál egy házban. Köszönnek a lépcsőházukban, és megpróbálnak nem zajt csapni, amikor a másik aludni akar. Szeretetre nincs szükség. Izraelnek és az arab világnak nem együtt, hanem egymás mellett kell élnie. Biztos, hogy az arabok nem szeretik Izraelt, s az izraeliek sem az arab világot. De el akarunk jutni egy ponthoz, ahol politikai szerződés jön létre.

Tévedés azt gondolni, hogy először kellene az érzelmeknek megváltozniuk, és aztán jöhet a szerződés. A sorrend fordított. Először az ügyvédek megcsinálják a szerződést. Azután lehet, hogy megváltoznak az érzelmek. ■ ■ ■

1992, Arad (Izrael)

Kőbányai János (1951, Budapest): író, szociográfus, szerkesztő, s legújabban történész. (A jeruzsálemi Héber Egyetemen szerzett Ph.D fokozatot) A Múlt és Jövő kiadó vezetője. Legutóbbi kötetei: *Izrael az új népvándorlás korában. Naplók, riportok, esszék, interjúk, 1984–2018* (Múlt és Jövő, Bp., 2018), *Vonzások és (szín)választások a Magyarországvillamoson. Egy új korszak delelőjén* (Múlt és Jövő, Bp., 2018).

SZIMBÓLUMOK

(ELSŐ RÉSZ)

HÁBORÚJA

Gondolta volna az ember harminc évvel ez előtt, a rendszerváltás táján, hogy műalkotások szenvedélyeket lesznek képesek még kiváltani Magyarországon? Szobrok!

Mondjuk, az ember kicsivel 1956 után jön világra. Láthatja, amint rock-koncerteken megvadul a közönség. Néhányszor részese lehet a színházrajongók és az elnyomó hatalom összefeszülésének. A hetvenes évek vége felé egy vidéki színház budapesti vendégjátékán a nézőtér előtti sorfalnál kialakult dulakodásban eltörhet a szemüvege – viszont bejuthat a nézőtérre. Ilyen nem lesz többet, gondolja tíz évvel később, mert a diktatúra letűntével már csak szervezési kérdés, hány vendéglőadást tart akármelyik társulat a fővárosban. Ez beigazolódtott, tényleg nem annyira fontos már a színház, hogy szenvedélyesen lökdösődjenek a bejutásért a nézők a biztonságiakkal vagy a rendőrökkel. A hetvenes években Kaposváron, Szolnokon és Kecskeméten jó színházak működtek, de a hiteles művészet iránti érdeklődés nagyrészt az elnyomás következményeképpen jött létre. Annak idején a Szovjetunióban, ahol a baj is és a művészet presztízse is nagyobb volt, nem kevesen álltak be este a sorba a színházi jegypénztáraknál, hogy délelőtt sorra kerülhessenek. De a rockkoncert meg a színházi előadás „a pillanat művésze”, szemben a köztéri szoborral, ami tartósan a helyén marad, ha az ember nem látja kedden, se baj, szerdán is ott lesz, és viszont, ha az ember nem akar a társaságában időzni, hát nem nézi, széles ívben elkerüli. Vagyis elsöre úgy tűnik, a zene és a dráma válthat ki szenvedélyt az emberekből, a köztéri szobrászat nem.

Ha az ember mondjuk ezerkilencszázhatvanban születik, akkor egész gyerek- és fiatal felnőttkora a kommunista diktatúra idejére esik, de arról már szépen lemarad, hogy élőben lásson Sztálin-szobrot. Leninek, Marx-és-Engelsek állnak még, rendszerint viszonylag visszafogott, néha igényes kivitelűek. A szobrászok nemegyszer éppen a korábban istenként bemutatott figurák emberközeli tételére törekedtek. Ha valami eredetiséget, szépséget felfedezhetett az ember a nyilvános térben álló plasztikákon, az egy-egy kis nem várt örömet adott neki. Méltányolható így utólag ez a lanyha békesség, és biztos, hogy már akkor is sokan hálásak voltak érte a negyvenes-ötvenes éveket átélők – vagy inkább elszenvedők – közül. Az úgynevezett személyi kultusz plasztikai manifesztációinak egy részét ledöntötték a forradalomban, másokat maga a hatalom, a hatalmat gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt vont vissza a közteterekről. A hatalom, vagy ahogy magát egy idő után nevezni szerette, „a politika” nemcsak az eszmei mondanivaló tekintetében volt kímérten óvatos, hanem „szakmai” értelemben is. A kultúrát irányító politikusok ügyeltek rá, hogy hozzáértők kontrollálják a műalkotások kiállítását és megrendelését, aminek persze előfeltétele volt, hogy a képzőművészet irányító és képző szervezeteiben se dolgozhattak rendszerellenes művészek. Bár a keretek lazábbak voltak, mint az ötvenes években, az apparatcsikok és a bizalmi helyzetbe hozott művészek közösen őrködtek, nehogy lábra kapjon az „ön-célú formai sokszínűség”. Vagyis minden szabad volt, még egy kis avantgárd is, de sohasem következetesen

és radikálisan. Három évtized múltán kétségtelennek tűnik: a politikusok és a velük szövetséges művészek egyaránt azt gondolták, hogy a társadalom érdekében gyakorolják a hatalmat, amikor közösen tiltanak, túrnek és támogatnak, és talán nem téved az ember, ha feltételezi, hogy nagy többségük hitt ebben, azzal együtt, hogy ugyanakkor néminemüképp cinikusak is voltak. Az ember nem tud több szoborállításával kapcsolatos csetepatét felidézni a rendszerváltás előtti időszakból, csupán azt, amikor az illetékes zsűri egy amatőrként szobrászkodó ipari munkás alkotását nem engedte kihelyezni a gyár előtti köztérre, a munkástársak kisebb felzúdulását kiváltva.

Hinni kéne ahhoz a társadalomban, hogy jogosnak tételezzük fel, ha egy testület a társadalom nevében egyes művek elkészültét megakadályozza, másokét viszont elősegíti, rendelkezve a társadalom egésze által termelt javaknak a művészet valamely területe számára biztosított része fölött. Ehhez persze a szakmában is hinni kellene. Konkrétan a szobrászat esetében nyilván léteznek bizonyos tanítható és tanulható technikák, létezhet ellenőrizhető és számon kérhető mesterségbeli tudás, sőt egyes egyének születésüktől fogva lehetnek tehetségesebbek másoknál, ám annak eldöntése, hogy melyek a kiemelkedően jó művek és melyek az elfogadhatók, melyek érvényesek, és melyek nem, rég nem szakmai kérdések. Hiszen rengeteg technikai eljárást meg lehet tanulni mindabból, amivel a régi korok szobrászai dolgoztak, semmi akadály sincs, hogy valaki a huszadik-huszonegyedik században pont olyan jól faragjon márványt, mint a tizenhatodikban Michelangelo. Csakhogy ami kedvére való volt a reneszánsz kori megrendelőnek, nem biztos, hogy megfelel egy huszadik századi magyar gyár munkásainak vagy egy huszonegyedik századi városi vezetőnek. Mindez természetesen sokkal egyszerűbb, ha valaki – egy reneszánsz herceg vagy pápa, egy modernkori milliomos – a saját pénzén olyan művet vesz, amilyen neki tetszik, és felállítja az általa birtokolt területen. Igaz, ha távolabbról szemléljük a dolgot, ő is egy adott közösség által közösen megtermelt erőforrásokat használva lép fel, vagyis a magánmegrendelő első lépésben a magáévá teszi a közös tulajdont, a másodikban felhasználja, egy mai állam vagy önkormányzat pedig a választásokon manifesztálódó többség képviselőként teszi azt.

De úgy tűnik, a különböző történelmi korszakokban és helyszíneken nemcsak a művészi alkotások megrendelőinek eredete más és más, hanem az is, hogy a velük egy időben ugyanott élő emberek mekkora hányada érezte úgy, hogy megítélheti a művet, hogy beleszólhat a művész kiválasztásába, vagy hogy hozzászóljon a mű által megjelenített gondolat érvényességének problémájához. Ha egy uralkodó szobrot állított, azt vélhetően mindenki, aki egyáltalán lát-

hatta, szépnek találta és dicsérte. A bíráló felségsértéssel ért fel, illetve a király ellen lázadók az általa állított szobrokat is elpusztították vagy megrongálták. Az uralkodói hatalom kifejezésének, a behódolás kiereszkölésének ókori példái máig fennmaradtak. A *Caesar helytartója* című dráma (1972) konfliktusa például abból bontakozik ki, hogy a császár szobrát be kell vinni a jeruzsálemi templomba. Ennek igénye levezethető a római császár isteni természetéből, ugyanakkor ellenkezik a zsidó vallással, mely csak egyetlen Isten tiszteletét engedi meg, aki ráadásul maga rendelkezik úgy, hogy még az ő képmását sem lehet kifáraggni. Székely János, a drámaíró (1929–1992) remek érzékkel talált erre a történetre, de megírásának idején és helyén a téma aktuális volt: azokban az években Romániában erősebben nehezedett a diktatúra az egyes emberekre általában és az erdélyi magyarokra különösen, mint Magyarországon. És habár a történet szerint a császár szobrát egy templomban akarja felállítani a hatalom, egy kivételesen fontos, szent helyen, hasonló esetek tömegével fordulhattak elő Erdélyben. Átvitt értelemben is, amikor nem valamilyen szobor kihelyezéséről volt szó, hanem bármi más gesztusról, de konkrétan a régóta ott álló magyar emlékművek és szobrok lerombolásáról és kommunista vagy román jelképekre való cserélésükre került sor, vagy akár a városok még szabad tereinek új plasztikákkal való elfoglalásáról.

A szobrok nemcsak annak az istennek, királynak vagy hősnek révén válnak fontossá, akinek a képmásaként faragták, öntötték őket, hanem az általuk lefedett hely által is. A földkerekség minden felülete egyedül, nincs belőle több. Ha valamilyen plasztika el-

foglalja, mindaddig nem kerülhet arra a helyre más, amíg el nem távolítják onnan – most nem számolva természetesen azzal az abszurd lehetőséggel, hogy a szobrokat egymásra vagy akár csak egymás fölé raknák, akár a ládákat.

A szobor vagy emlékmű annak hatalmát hirdeti, aki az adott földdarabot elfoglalta, általa birtokba vette. Nem véletlen, hogy időről időre egyes alkotásokat, melyek korábbi hatalmasságok erejét demonstrálták, újabb hódítók később elhurcolták onnan, így több egyiptomi obeliszket vagy a velencei lószobrokat. Ilyen esetben az áthelyezett mű az új helyszínen nemcsak a hódító dicsőségét hirdeti, hanem azt is jelzi, hogy a föld egyik darabja fölébe kerekedett a másiknak. Az elmozdított alkotások helye ásító hiánnyal jelzi a vereséget, mindaddig, míg a vidék lakói emlékeznek rá, hogy volt ott korábban egy obeliszke, vagy szobor.

Persze nem csupán hódító gesztusként jutnak szobrok a helyükre. Sok ismert és sokak által szeretett szobor kifejezetten békésen tölti be helyét, és valószínűleg úgy is került oda, mint például a Kis Hableány és a Pisilő Kisfiú. Még az egyik országból a másikba juttatott szobor is kifejezhet békés szándékot, mint a Franciaországban készített és New Yorkban felállított Szabadság-szobor. De a köztéri szobrokra mégis inkább a véres áldozatokkal járó események megörökítésének szándéka jellemző, és ezzel összefüggésben sokszor újabb véres események kiindulópontjává szolgálnak. Budapesten 1956-ban a forradalom egyik első helyszíne volt a Bem tábornok szobra előtt a tér, a hetvenes években kezdődő és rendszeressé váló március 15-i megmozdulások pedig Petőfi szobrához kötődtek. 1969-ben Jan Palach a prágai Venceltéren, Csehország védőszentjének szobra előtt gyújtotta fel magát – a rendszerváltás után az ő emlékének is szobrot szenteltek.

Nemcsak az emberi testen, hanem egy országban, azon belül egy városban is vannak érzékenyebb és kevésbé érzékeny pontok. A császár, amikor a jeruzsálemi zsinagógában akarja felállíttatni a szobrát, a legeslegérzékenyebb területet veszi célba. Egy városszéli tér vagy park kevésbé érzékeny a belvárosok tereinél. A hely, ahol már áll valamilyen szobor, különösen, ha ismert és népszerű, igencsak érzékeny helynek számít, amennyiben felmerül az ott álló szobor eltávolítása, lecserelése. Ugyanakkor korunkban, mikor a népesség nagy része nem hívő, és a hívők sem egy közös vallást követnek, a templomok belső tere már kevésbé számít szentnek, mint azok a terek, amelyeken az emberek nap mint nap jönnek-mennek, és amelyeket fontosnak tartanak. Ha a közvetlen lakókörnyezetükbe kerül be valami, ami súlyos múltbeli emléket idéz fel, és aminek erős „üzenete” van, komolyan irritálhatja őket.

Lehet úgy értelmezni az ötvenhatos forradalom és a rendszerváltás közötti időszak egyik legfontosabb, hanem a legfontosabb plasztikai alkotását, Schaár Erzsébet (1908–1975) Utcáját (1974), mint ami éppen erre a jelenségre reflektál. Nem egy valóságos, meglévő utcát foglal el, hanem ábrázol egy utcát, vagy más hasonló utcák mintájára teremt egyet. Nem széles, nem pompás, hanem szűk és otthonos utca ez, kitért ablakú régi házak szegélyezik. A létrejött térben elhelyezett emberek – fejek, kezek – nem elkülönült szobrok, hanem az utca, a közös tér részei. Ráadásul a művész közismert, szoborként már megjelenített arcokat ugyanúgy elhelyezett az installációban, mint „ismeretleneket”, egy szintre hozva, közös időbe és térbe plántálva őket. Schaár Erzsébet utcája az intimitást, a kortárs, városi emberek életének intimitását teremt meg úgy, hogy a mű nézője és befogadója is közeli, bensőséges, nem formális viszonyba kerülhet vele. Szükségszerű, hogy az alkotás nem megrendelésre, hanem belső késztetésre, a művészeti élet perifériáján keletkezett; nem egy művészi egzisztencia megalapozásként, hanem egy tisztességgel végigcsinált élet lezárásaként. Ebben a térben minden közeli és közös, a „nagy emberek” nem határolódnak el a „kicsiktól”, és mindezt Schaár nem profánul, hanem félreérthetetlenül szakrálisan teszi. Az Utca közös tere szent hely.

A rendszerváltás következtében megnyílt a lehetőség, hogy a kommunista diktatúra által felállított szobrok és emlékművek közül eltávolítsák egyrészt a gyöngeműveket, másrészt mindazokat, amelyek a rendszer elnyomó jellegéhez kapcsolódtak, hogy visszaállítsák helyükre az 1945 után eltávolított műveket, feltéve, ha azok megvoltak valahol, illetve a replikájukat helyezték ki a régi helyre. Emellett az is lehető-

vé vált, hogy emléket állítsanak mindazoknak, akiknek 1989 előtt nem lehetett emlékművet állítani, így az 1956-os forradalom hőseinek, a kivégzett áldozatoknak, azoknak a jeles személyiségeknek, akik 1945-től kezdve szembehelyezkedtek a rendszerrel, például az emigrációban meghalt íróknak. És volt még két olyan múltbeli trauma, melyek megörökítésére készültek ugyan emlékművek, de azok vagy el lettek távolítva, vagy rosszul elgondoltak, gyöngének bizonyultak: a Nagy-Magyarország feldarabolását követő országcsonkulásnak, illetve a magyarországi zsidók meghurcolásának és elpusztításának – ahogy hamarosan kialakult súlyos érzelmekkel telített és terhelt, emblematikus megnevezésük, Trianonnak és a Holokausztnak.

Az ötvenhatosoknak azért nem lehetett emlékművük, mert Kádár János rendszere a forradalom eltiprására épült, emlékét csak eltorzítva engedte felidézni, de lehetőleg még úgy sem.

Trianonnak voltak emlékművei 1945 előtt, de ezeket a proletár-internacionalizmus jegyében eltűntették.

A zsidóüldözés áldozatainak is állítottak különféle emlékeket, de ahhoz képest, milyen nagy volt az elhurcoltak és megölték száma, keveset, és általában elhomályosítva azt a tényt, hogy magyar állampolgárok voltak, akiket a származásuk miatt pusztítottak el, a magyar állam közreműködésével. Szovjet példa szerint „a fasizmus áldozataiként” jelölték őket. Vagyis tendenciózusan eltérítették a történetet a lényegtől, attól, hogy az áldozatok pusztulásában saját országuk tettestárs volt, honfitársaik jelentős része a kifosztásuk haszonélvezője. A kommunista narratíva szerint a fasizmus osztálykategóriákkal leírható folyamat, miszerint a rothadó burzsoáziának az elnyomott osztályokkal szembeni kétségbeesett harca következtében jön létre, következképp a burzsoázia elsöprése által a probléma okafojottá vált.

Habár az ember igyekszik semlegesen, általánosan fogalmazni, hogy minél többen tudják ellenkezés nélkül végigkövetni az összefoglalást, félő, hogy ez a törekvés nem vihető teljes sikerre.

Azért nem, mert az eltelt harminc év alatt nem-hogy nem jött létre közmegegyezés mindezen történelmi eseményekről és személyekről, hanem egyre élesebben konfrontálódó emlékező közösségek alakultak ki, csoportok, melyek hitet tesznek egyes események bizonyos fajta megörökítése mellett, és helytelenítve más csoportok emlékállítási törekvéseit, elképzeléseit.

Ki vagy kik miatt alakult így? Történelmietlen kérdés, akárcsak az, hogy alakulhatott volna-e másképp?

Akárhogy is, a populáció minden egyes tagja számára elfogadható emlékművek csak kivételképpen létezhetnek a világon. Biztosan csak olyan országokban jöhet létre ilyen, melyeknek egynél több lakosa nincs. Vagy amelyeknek gyakorlatilag nincs történelmük, so-

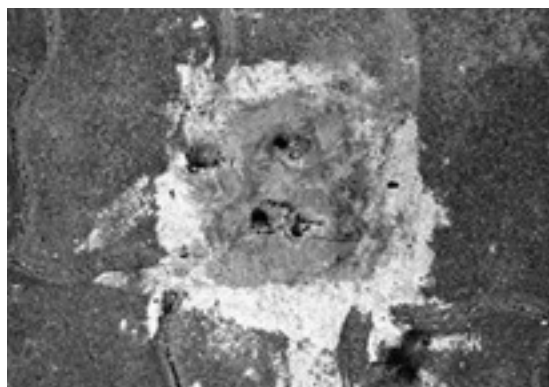
se zajlottak területükön háborúk, forradalmak, polgárháborúk, esetleg ha annyira rég lefolyt eseményeket és szereplőket idéznek meg, melyeknek nincs a jelenig ható érvényük – míg kis-Magyarországon egy római tárgyú emlékmű nem provokálna senkit, Erdélyben még alkalmas rá, hogy provokálja a magyarokat. (A dákoromán kontinuitás elmélete eleve magyarellenes, minden megnyilvánulásával arra szolgál, hogy elvitassa a magyarok jogalapját az Erdélyben való létezéshez. Ebből a szempontból szerencsétlen, amikor a magyarok saját hun eredetüket hirdetik, hiszen a hunok barbárok voltak, annak a civilizált Rómának ellenségei, melyet joggal lehet az egységesülő, progresszív Európa előképének tekinteni.)

Magyarországról nézve a német emlékezetpolitika és a német emlékmű-állítási gyakorlat példaszerű. Ez is egy semlegesen, általánosan fogalmazott mondat, miközben az ember tisztában kell, hogy legyen vele, bizony nem minden Magyarországon élő ember számára példaszerű, ami ott történik, kezdve a berlini Holokauszt-emlékművel, és folytatva a botlatókövekkel. „A németek túlságosan bűnbánóak lettek, lemondtak a nemzeti büszkeségről, fülüket-farkukat behúzza gázulálnak Izraelnek és Amerikának” – a nemzeti érzelmű magyarok szemében nem példaszerű, hanem éppen hogy szánalmas a német emlékezetpolitika és a német emlékmű-állítási gyakorlat. Egy nemzet ne legyen bűnbánó. Egy nemzet ne tegye a kirakatba szegyenét. Egy nemzet emlékezetének felelősei – a történészek, a tanárok, a művészek – legyenek apologetikusak.

Ötven évvel ezelőtt Pilinszky János másképp beszélt erről, mikor egy interjúban Cs. Szabó László aról kérdezte, miféle emlékekkel összefűzve él.

– *Valamennyiünk emlékével, a múlt háború emlékével. Valami rendkívül fontos történet velünk. Egyszerre megérettük, alkalmunk volt megérezni, hogy jövátelhetetlen botrányt hagytunk magunk mögött. S ha a legszebb jövő állna is előttünk, a legszebb jövő is morális sivataggá*

válnék, ha nem éreznénk felelősséget azért, ami történt. A szegényért, a szörnyű szegényért. (Cs. SZABÓ László interjújából, London, 1967 – Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Magvető, 1983. 15. o.)

Mivel Pilinszky a maga idejében ismert volt és nagy tekintélyű, és mert nem kötődött a kommunista rendszerhez, az ember azt hihette, szavai minden gondolkodó magyarhoz eljutottak, és mindnyájuk számára vitathatatlan evidenciát fogalmaznak meg. Ez tévedésnek bizonyult. Mint ahogy tévedett kortársa, Mészöly Miklós is, amikor így írt 1989-ben: *Ma ismét felbátorodva gondolhatjuk, hogy társadalmunk – legalábbis a sorsdöntő gesztusait tekintve – végérvényesen más már, mint ötven éve, mikor a kollektív önterápia, a „belső leszámolás” hiánya olyan tragikusan sodort valamennyiünket bukásba; a még mindig nem kelőképpen ki- és bevallott mocskokba. A mostani március 15. hangulata, fegyelmezett és emelkedett radikalizmusa, a megtisztított szavaknak, fogalmaknak ez a maradó parádéja – erősen hiszem – a lelkiismereti öntisztulás elmaradt gesztusainak megtételéhez is közelebb vitt bennünket.* (MÉSZÖLY Miklós: *A negyedik út*, Életünk könyvek, 1990. 303.–304. o.)

Lehetne a magyar sajátosságokról, néplélekről és egyebekről beszélni, sőt kell is, de ez előtt le kell szögezni, hogy amikor német emlékmű-állítási gyakorlatról, német múltfeldolgozásról beszélünk, akkor elsősorban az egyesítés előtti Német Szövetségi Köztársá-

ságról, illetve annak az egyesített ország gyakorlatába átvitt hagyományáról van szó: az egykori Német Demokratikus Köztársaság emlékezetpolitikája a Magyar Népköztársasáéhoz volt hasonló. Arról pedig, hogy bár Ausztria népe is tevékenyen kivette részét a zsidók megsemmisítéséből és egyéb háborús bűnökből, erős volt a törekvés arra, hogy inkább kiszolgáltatottként, sőt áldozatnak állítsa be magát az emlékező közösség, egyrészt az egykori kancellár, Kurt Waldheim esete, másrészt a kritikus szellemű írók, Thomas Bernhard és Elfriede Jelinek munkái, illetve az általuk kiváltott felzúdulások árulkodnak. Azért érdemes ezt figyelembe venni, mert a hitleri Németország három utódállamában párhuzamosan végbemenő eltérő folyamatok jó lehetőséget adnak arra, hogy meglássuk, egy nagyjából azonos kiinduláspontból induló, majd három különböző területre szeparált népesség az egyes részeket érő eltérő hatások következtében milyen irányba indul a jövőt tekintve, és hogyan tekint vissza a múltra. Nyilván mindenhol megvolt a készség a náci örökség továbbvitelére is meg annak elutasítására is. A Hitler uralma alatt eltöltött tizenkét évet (Ausztria esetében „csak” nyolc, viszont mivel elsősorban nem katonai erő, hanem az erős helyi náci mozgalom kényszerítette ki az Anschlusst, azért a megelőző négy év sem negligálható), annak minden drasztikus jelenségét sokan tolták volna a feledés homályába, és sokan álltak készen a feltétel nélküli beismerésre, de sokat számított, hogy az egyes területekre szovjet vagy angol-szász csapatok nyomultak be 1945-ben, hogy azután mely országok hadserege tartotta azokat ellenőrzése alatt. Nemcsak a tankok és egyéb fegyverek számítanak meg a különböző hadseregek különböző megnyilvánulásai, hanem a kultúra, a kulturális hatások is, melyek közül könnyen lehet, hogy nem a magas kultúra termékei, a Pilinszkyhez hasonló költők versei és nyilatkozatai gyakorolják a legnagyobb hatást, hanem a tömegeknek szánt alkotások.

Ausztria lakóiban így lett erősebb a készség a nyolc birodalmi évvel kapcsolatos felelősség hártására, míg a nyugatnémetekben arra, hogy egyszer és mindenkorra túltegyék magukat mindazon, ami miatt felnőők pusztító háborúkba és sodródtak, és nemcsak mérhetetlen szenvedést okoztak, de nekik is mérhetetlen szenvedést kellett elszenvedniük. Sőt, nemcsak lemondásra, önkorlátozásra lettek hajlandók, hanem részt vállaltak egy biztonságos, együttműködő Európa létrehozásában.

Mikor a rendszerváltás utáni Magyarország emlékműveit és az azokban megnyilvánuló érzéseket, gondolatokat vesszük szemügyre, és óhatatlanul beleütközünk a speciálisan magyar jelenségekbe, nem lenne helyes megelégedni a különböző területeket 1989 előtt ért különböző hatásokról. A nyugatnémetek adigra az európai egyesülési folyamat részeseivé, sőt fő

előmozdítójává váltak, a magyarok csak utóbb csatlakoztak ahhoz. De nem átgondoltan, és nem őszintén. Mikor a csatlakozás mellett döntöttek, csak a jólétre vonatkozó igényüket nyilvánították ki, anélkül, hogy megértették volna, szükséges némi lemondás és önkorlátozás.

Egy különös jelentőségű dokumentum megmutatja, hogy az 1956-os forradalmárok emlékműve már akkor problematikus volt, amikor ők, a valóságos emberek még csak készültek rá, hogy élő emberből történelmi személyiséggé váljanak. Angyal István (1928–1958) közvetlenül kivégzése előtt írt üzenete tanúsítja, hogy utolsó napjaiban ez a kérdés is foglalkoztatta: „Nagy rusztikus kő legyen a névtelen csőcselék emléke, amelyből lettünk, amellyel egyek voltunk és akikkel együtt térünk meg.” Angyal István számára nem az volt akkor és ott a probléma, hogy eljön-e egyszer az a kor, amelyben nem gonosz lázadóként, hanem hősként tekintenek a forradalom és szabadságharc résztvevőire, hanem hogy milyen kivitelezésben nyilvánul meg majd az a hősi emlékezet. Előtte voltak a példák, elsősorban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kultusza. Batthyány Lajost és a honvédtábornokokat megbélyegezve ölték meg, de néhány évtized múltán megdicsőültek, és emlékműveket állítottak tiszteletükre. Angyal István úgy gondolta, az ötvenhatosok esetében szintén be fog következni a fordulat, ám ezeknek a közel egy évszázaddal későbbi hősöknek és mártíroknak másmilyen emlékművet kéne állítani, mint a negyvenhatosoknak. El kéne hagyni az emberábrázolást a hősi pózokkal és a lelkesedést vagy meghatottságot kiváltani próbáló gesztusokkal, szakítani a vezetők és vezetettek, lelkesítők és lelkesedők szokásos szereposztásával. Számára a forradalom napjai különböző eredetű emberek közösséggé válásáról, életre-halálra szóló szövetségéről szóltak.

Történelmi léptekkel mérve ismét igen hamar lehetővé vált, hogy emléket állítsanak az áldozatoknak. Csodálatosan hamar ahhoz képest, mennyire tartósan látszott a kommunista világrend és a Szovjetunió magyarországi katonai jelenléte. Angyal István és társai nem gondoltak rá, hogy így is alakulhat, de a la-

kosság többsége megszokta és elfogadta addigra a kádári rendszert, és ha elégedetlenkedett, nem a politikai berendezkedés, hanem a nyugatihoz képest alacsony életszínvonal miatt. Kádár János elsősorban az életkörülmények fokozatos javításával nyerte meg „az embereket”, és amikor a kedvező folyamat megakadt, vagy visszafordult, csendesesen bár, de nyomban elégedetlenkedni kezdtek. A szobrok nyelvén szólva úgy, hogy egy Lenin kinyújtott tenyerébe zsíros kenyeret tettek. Ez érthető üzenet volt, a maga módján hiteles és emlékezetes. Legendává vált, olyannyira, hogy a nyolcvanas évek végén biztosan többen ismerték a történetet, mint Angyal István nevét. A rendszer-váltáskor Ötvenhatnak nem volt kultusza. Ezt a kultuszt nem kellett elfojtani, mert soha ki sem bontakozott. Két évvel a forradalom eltiprása után egyetlen jeles magyar költő sem írta meg a *Családi kör* modern megfelelőjét, ahogy Arany János 1851-ben megírta a magáét, és a vén hadfiakat sem faggatták ámuló tisztelettel országszerte a családok. A *walesi bárdokhoz* hasonló költemény nem íródott az ezerkilencszázhatvanas évek közepe táján, de igény sem igazán mutatkozott rá. Kádárt gyorsabban szerette meg a lakosság, mint annak idején Ferenc Józsefet. A Magyar Szocialista Munkáspártnak nyolcszázezer tagja volt! Akik hűségesen ápolták a forradalom emlékét, csak töredékét tették ki a népességnek, és mindenekelőtt az különböztette meg őket a többségtől, hogy nem fogadták el sem a hivatalos („ellenforradalom”), sem a közkeletű, összekacsintó elnevezést („ötvenhatos események”).

Ha az ember nyolcvankilencben egy kisvárosban dolgozott, és sokat utazott vonaton, akaratlanul is hallotta, miről beszélnek az emberek. Egyszer egy kupében három-négy tanár tépelődött: „Van most ez az Október 23. ... Nem tudom, hogy lehet azt megünnepelni”, mondta az egyik. „Hát ugyanúgy, ahogy az Április 4-et meg a Nov. 7-et szoktuk!” – vágta rá egy másik. És az embernek semmi kétsége sem lehet afelől, hogy aztán tényleg ugyanúgy oldották meg a feladatot.

Ahogy a forradalom emlékét figyelmen kívül hagyták az emberek, úgy azt a harminc éves figyelmen kívül hagyást is figyelmen kívül hagyták, és elkezdtek úgy tenni, mintha Ötvenhat a történelmük része volna, és egyáltalán, mintha volna történelmük.

De hogyan csinálták?

Nekiálltak kopjafákat faragni.

Az első világháború után Romániához csatolt Erdélyben található a Székelyföld, melynek egyedülállóan szépek a tájai, és népművészete is gazdag. Az ott élő emberek híresek kitarató természetükről és büszkeségükről. A történelem során sok jeles személyiséget adtak az országnak. Félreeső fekvése és kedvezőtlen birtokviszonyai miatt a terület kevésbé tudott bekapcsolódni a kiegyezés utáni gazdasági fejlődésbe, ezért eleve hátrányos helyzetben érte az országrész el-

csatolása. Romlatlanságnak is nevezhető elmaradottsága ugyanakkor vonzóvá tette, mint a hagyományos értékeket áldozatok árán is őrző szakrális földet. Ennek alapjául szolgált, hogy a legendák szerint a székelyek ősapja Attila legkisebbik fia, Csaba királyfi. Valami módon az egész magyarság a hunok származéka, legalábbis a hiedelmek szerint, de a székelyek különösen azok. Az első világháború utáni években politikusok, értelmiségiek, önjelölt nemzetmentők kétségbeesetten és dühösen keresték a magyarázatot a katasztrófára, és javasoltak megoldásokat a kilábalásra. Mint ismeretes, sokan hibáztatták a kiegyezés utáni évtizedek liberalizmusát, a nemzeti hagyományoktól való elfordulást és legfőképpen a zsidók emancipációját. Erdély és azon belül különösen a Székelyföld a bűnösnek kikiáltott, megbélyegzett Budapest és általában a nagyvárosok természetes ellentétéként vált felmutathatóvá. Függetlenül attól, hogy az onnan elszármazott emberek mit gondoltak, hogyan politizáltak, ha politizáltak egyáltalán, és attól is függetlenül, hogy a vidék kultúrájának legodaadóbb hívei, kutatói, mint például Bartók Béla, nem váltak ennek a mitikus nemzetfelfogásnak a híveivé, ellenkezőleg, közéleti értelemben progresszívnek számítottak. Viszont az nem véletlen, hogy a székely hagyományok egyik elemét, mely napjainkban a nemzeti elkötelezettségük egyik legszentebb ügyévé vált, amivel lépten-nyomon találkozunk az országban, és már az iskolai oktatásba is bekerült, a rovásírást a magyar nációk egyik vezére, Szálasi Ferenc (1897–1946) kezdte a közéletben propagálni, olyannyira, hogy egyik pártjának logójába is belevette. Szálasi saját származását tekintve nem volt székely, de a nemzetiszocializmus a lényege szerint tradicionalista, és nem létezhet ősi kellékek nélkül.

A rovásírás ugyanúgy a fához és a fa hagyományos szerszámokkal való megmunkálásához kötődik, mint a székelykapu és a kopjafa. Temetéskor a koporsót vitték két faragott farúdon, és azokat a hant két vé-

gébe tűzték emlékjelként. Hasonló szokások elvéve előfordultak ugyan más tájakon is, de a köztudatban a kopjafaállítás a Székelyföldhöz kötődik. Ezek után azt hihetnénk, hogy az ezerkilencszáznyolcvanas években a kis-magyarországi népesség Erdély és a Székelyföld bűvöletében élt. Ezzel szemben a valóság az volt, hogy a népességnek csak egy kicsi, de lelkes része tartotta számon az elcsatolt területeken élő magyarokat, és ezek jellemzően a Kádár-rendszer ellenzékéből kerültek ki. Amikor az egyre elviselhetetlenebb elnyomás miatt mind több magyar települt át Romániából, az érkezőket sok esetben fogadta közöny vagy enyhe rosszindulat, és nem volt ritka, hogy *lerománozták* őket. És ez nem az értelmiségre (és azon belül a zsidó származásúakra) volt jellemző – hiszen leginkább ebből a rétegből kerültek ki a táncházmozgalom résztvevői, az Erdélybe gyógyszer, könyveket csempésző önkéntesek –, hanem az átlagemberekre. Vagyis a lakosság nagy része hasonlóképpen feledkezett meg az elcsatolt területeken élő magyarokról, mint Ötvenhatról. Abban tehát, hogy mihelyt lehetett valamiféle emléket állítani a forradalomnak és szabadságharcnak, az éppen kopjafaállítás formájában történt, volt egy jókora (ön)csalás: a jelkép, amivel tisztelegni próbált a múltbeli eseménynek, ugyanúgy nem volt általánosan ismert és tisztelt a lakosság körében, mint maga az esemény.

Ezeket a kopjafákat magánkezdeményezésre, magánpénzből készítették nem hivatásos művészek. Bár szigorúan véve nem népművészek voltak, hiszen nem a Székelyföldön tanulták és gyakorolták mesterségüket, az ottani népművészettől megihletve dolgoztak. A felhasznált anyag olcsóbb volt a bronznál és a márványnál, a kivitelezéshez szükséges idő jelentéktelen. Forradalmi jellegű gesztus volt egy forradalom nélküli politikai fordulat idején. Azzal, hogy a kopjafák kijelölték és elfoglalták a föld egy-egy darabját a budapesti Széna téren és a Köztemető 301-es parcellájában, kész helyzet teremtdött, aminek megváltoztatása már sérelemmel járt volna. Évek múltán a Mammut bevásárlóközpont építetői nem is merték vállalni a művek elmozdítását, olyan építészeti megoldást választottak, hogy a kopjafák a helyükön maradhassanak. Hasonlóképpen a temetői kopjafákhoz, melyek a rendszerváltás lázas hónapjai után nemcsak a helyükön maradhattak, hanem további darabokkal gyarapodhattak. Nem hiányzik mellőlük a székely népművészet másik fontos darabja, a székelykapu sem. Ezekhez képest némileg megkésve sikerült felállítani egy olyan emlékművet, amely már Angyal István kérésének ismeretében, azt tekintetbe véve és egy kortárs művész, Jovánovics György által átgondolva készült el. Jóllehet a nemzeti elkötelezettségű közösség ezt a művet nem kedveli, mindaddig a helyén maradhatott, és ennek az is oka lehetett, hogy a temetőben kevésbé szűkös a hely, mint

a város belső területein: végül is elfér a sok kopjafa és a székelykapu mellett.

A székelykapu és a kopjafa a maga helyén – vagyis ott, ahol hagyományra kialakult és évszázadokon át fennmaradt – művészet, míg máshol, egy modern nagyvárosban, giccs.

Szintén áll még egy másik ötvenhatos emlékmű a budapesti Városliget szélén, annak ellenére, hogy nemzeti szellemű politikusok, közszereplők ismételtén kifejezték vele kapcsolatos ellenérzéseiket és kezdeményezték lebontását. Az absztrakt, a hagyományos emlékművekre nem emlékeztető alkotás mindannak tagadása, amit számukra egy fontos történelmi esemény jelent. *Vaskefének* csúfolják. Figyelemre méltó adalék, hogy a forradalom és szabadságharc egykori résztvevője, a halálra ítélt, majd enyhítéssel is még hosszú évekig börtönben tartott Wittner Mária is elfogadhatatlannak tartja, hogy ilyen emlékműve legyen a forradalomnak. Ezek a viták kínosak ugyan, de ha tekintetbe vesszük, hogy a rendszerváltás előtt nem létezett olyan, a lakosság nagy részét kitevő emlékező közösség, amely tiszteletben tartotta volna Ötvenhatot, és ugyanakkor nyitottan, toleránsan tekintett volna a kortárs művészetre, szükségszerűek.

Utolsó üzenete alapján feltételezhető, hogy ha Angyal István is kegyelmet kap, mint Wittner Mária, és megéri a rendszerváltás utáni éveket, neki nem lett volna kifogása a városligeti ötvenhatos emlékmű ellen. Az, hogy olyan különböző eredetű egyének, mint Angyal és Wittner egy ideig közösen tudtak küzdeni valami-

ért, erőforrás lehetett volna, a társadalom kohéziójához járulhatott volna hozzá. Nem így történt. Lehet, hogy szükségszerűen, de mindenképpen egyes emberek, politikusok és újságírók, művészek egyes döntéseinek eredményeképpen. Valamint azért, mert 1989 után nem következett be a remélt gazdasági fellendülés, nem emelkedett a tömegek életszínvonala. A (nyugat) német múltfeldolgozás sikerének egyik feltétele a gazdasági fellendülés lehetett: a bűnök megvallásáért, az önkorlátozásért kapott cserébe valamilyen a lakosság. Az önként vállalt szégyent ellensúlyozta a gazdasági csoda miatti jogos büszkeség. Csak hát a két kiinduló helyzet nem azonos, Magyarország nem egy egyértelműen elvesztett háború nullpontjáról indult a rendszerváltáskor, és a lakosság nem volt, nem lehetett tudatában, hogy gazdaságának állapota nem jobb annál, mint amilyenben egy katonai, politikai és gazdasági versengésben alulmaradt tömb egyik tagjává lehetett.

Akiknek Angyal István búcsúlevele iránymutató szöveg, és akiknek nincs kifogásuk a forradalom mártírjainak „hivatalos” köztemetői és városligeti emlékművei ellen, azoknak nem idegen az Időkerék sem. Hasonlóan Jovánovics művéhez, ebben az esetben is egy a képzőművészek körén kívül álló gondolkodótól származott az alapötlet. Herner János irodalomtörténész vetette fel, mikor a rendszerváltás még csak érlelődött, hogy magának az időnek, a nagy történelmi és társadalmi változásokat hozó időnek kéne emlékművet állítani. A mű végül egy építész, Janáky István (1938–2012) által megtervezve valósult meg, de igazából eleve torzóként, hiszen nem készült el a sín-pályára, melyen a hatalmas kerék a maga kimért tempójában évtizedek alatt végiggördült volna. Szándéka szerint a mű nemcsak általában az idő múlását, hanem a dolgok változékonyságát, a társadalmi viszonyok állandó átalakulását tette volna élményszerűvé, abból a feltételezésből kiindulva, hogy erre a társadalom nyitott lesz, és örömet okoz majd neki az Időkerék látványa, a kerék megfordításának és továbbgördítésének rítusa.

Ami Janákyt illeti, ő nem csak az Időkerék miatt került kereszttűzbe. A sevillai világkiállítás (1992) magyar pavilonjának megtervezésére kapott megbízást. A koncepciót annak nyilvánosságra kerülése után a nemzeti elkötelezettségű művészek megtámadták. A terveket baloldali-liberális kormány rendelte meg, a kivitelezést nemzeti-jobboldali kormány állította le, hogy a pavilon Makovecz Imre tervei szerint épülhessen meg. A nemzeti oldalhoz tartozó művészek, újságírók és politikusok hajlamosak rá, hogy egy-egy épület vagy emlékmű sorsát a magyarság fennmaradásáért vívott vég nélküli háború sorsdöntő csatateréként interpretálják. Távolabbról nézve egy világkiállítás korlátozott ideig létező pavilonja, ha nem is jelentékte-

len ügy, de semmiképp sem olyasmi, ami miatt mindenképpen véres harcokat kell vívni, hiszen mindig lesznek új világiállítások, és azokon meg lehet jeleni másféle pavilonokkal – de vannak művészek, újságírók és politikusok, akik egyszerűen nem tudnak megenni vére menő küzdelmek nélkül. Janáky István – tudomásom szerint – nem viszonzta a tüzet, paszszív elszenvedője volt a küzdelemnek. A maga módján ő is centrális alakja a kortárs művészetnek, kapcsolódik más hasonló szellemű alkotókhoz. Így például az ő tervei szerint készült el Pécsen a Schaár Erzsébet Utcáját befogadó épület (1986).

A művészek attitűdje, szerepfelfogása sokféle lehet, mint ahogy tehetségük és képzettségük sem azonos szintű. De Magyarországon eleve behatároltak a lehetőségeik, mivel az ország viszonylag kis mérete, tökeszegénysége és hagyományai miatt csak elenyészően kevesen képesek az állam erőforrásaitól függetlenül dolgozni. Már Bibó István feltárta, milyen erősen meghatározza a magyar közéletet az, hogy rendkívül kevesen vannak azok, akinek boldogulása, jóléte és gondolkodása az államtól független. Egyrészt a helyzet azóta semennyit sem javult, másrészt a művészetet illetően több vonatkozásban rosszabb is a helyzet, mint a gazdasági szereplőkében. Nem elég, hogy legtöbb esetben maguk a művészek nem rendelkeznek semmilyen tőkével, potenciális közönségük vásárlóereje sem számottevő. Elenyészően kevés magánember engedheti meg magának, hogy szobrot vásároljon egy kortárs alkotótól, de akik megengedhetnék maguknak, azok közül se sokan költik ilyesmire a pénzüket. Úgyhogy a szobrászok negyvenöt után a párt és az állam, nyolcvankilenc után pedig a pártok és az állam, esetenként az önkormányzatok megrendelésére készíthetnek szobrokat. Ami az önkormányzatokat illeti, úgy tűnik, magabiztosabban hoznak esztétikai döntéseket, mint elődeik, a tanácsok. Attól, hogy nyolcvankilenc után igazi választások útján foglalhatják el helyüket a polgármesterek, úgy léphetnek fel, mint akik a helyi lakosság többségének véleményét, ízlését képviselhetik, nem egy esetben a szakmai zsűriük ellenében is. Most tényleg, miért a szakmai bizottságba delegált buda-

pesti színészek, rendezők vagy kritikusok döntsék el, ki igazgathat színházat Veszprémben? (Ez nem tetszőleges példa, hanem egy valóságos skandalum volt, az első egy hosszú sorban.) Az ember tényleg nehezen találna érvet arra, hogy miért is kéne „felülről” megmondani, milyen előadásokat nézhet egy-egy vidéki város színházba járó közönsége. Feltételezhető, hogy a politikailag aktívak és a művészetkedvelők halmaza, vagyis azok, akik részt vesznek a választásokon, és akik színházba járnak, nagyjából azonos; ha a helyi színházbarátok egy része úgy látja, hogy az önkormányzat rosszul döntött a színház vezetésére kiírt pályázaton, aktivizálhatja magát, és agitálhat a következő választások előtt, hogy válasszanak másmilyen tanácsadókat az önkormányzatba, másmilyen polgármestert, olyat, amelyik jobb gazdája a színháznak. Ha így érvel az ember, tanúbizonyságot tesz róla, hogy tiszteletben tartja a demokrácia játékszabályait; ha fejet hajt a többség akaratának megnyilvánulása előtt, a belőle következő társulatokat, műsorpolitikákat is el kell fogadnia. De az a helyzet, hogy nemigen kínálkoznak rá példák, hogy egy városi vagy kerületi vezetést elfogadhatatlan művészi döntései miatt váltott volna le a település. Az viszont sok példával igazolható, hogy a művészek számára lét vagy nem lét kérdését jelenti, hogy sikerül-e személyes jó viszonyt kialakítaniuk az önkormányzatok befolyásos képviselőivel, magával a polgármesterrel. Ez még csak a barátkozás, a simulékonyság, az alakoskodás szintje, de ismeretesek a családi és politikai kapcsolatok útján kibontakozó művészi karrierok. A legszembetűnőbb példa egy szobrászé, Kligl Sándoré (1945–), akinek plasztikai hovatöbbé belepik az országot.

„Kligl Sándor felesége az a Lengyel Györgyi, aki a Nemzeti Kulturális Alap tevékenységét felügyelő Emberi Erőforrások Minisztériumában közigazgatási államtitkáráként dolgozik. Kligl tagja az NKA pályázatairól döntő kollégiumnak, amely 5 millió forintos támogatást szavazott meg a botrányosan rossz pécsi Weöres Sándor-szoborra, erre az összesen 18,4 millió forintból elkészült alkotásra. Hogy elkerülje a törvény szerinti összeférhetetlenséget, nem maga pályázott az alkotás elkészítésére, hanem Pécs önkormányzata.”

A művészeknek nemcsak politikai irányultságuk és aktivitásuk, műveltségük, alkotói merészségük, invenciójuk különbözik, hanem a tehetségük is. E tekintetben Kligl Sándor szélsőséges eset, minden bizonnyal ő a legkevésbé tehetséges a napjainkban alkotó, rendszeresen megbízást kapó szobrászok közül. Aki valamelyest járatos a képzőművészetben, és rászán egy félórát, akármelyik „művéről” megállapíthatja, hogy kontármunka. Ugyanakkor a hozzá hasonlóan nemzeti elkötelezettségű alkotók közül Melocco Miklósnak még a legvitathatóbb szobrain is látszik, hogy tehetséges, nagy tudású ember hozta őket létre.

Létezett, és talán ma is létezik még egy olyan szerepfelfogás a szobrászok között, miszerint a mindenkor megrendelő megjelöli a témát és a kereteket, a helyszínt, és fizet, a művész pedig legjobb tudása szerint kivitelez, „formába önt”, neki nem kell, hogy legyen véleménye a politikáról, vagy ha van, az nem kell, hogy meglátsszon az általa megmunkált anyagon. Nem sima elvtelesség munkál ebben, hanem valamiféle éthosz, szakmai hagyomány. Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975), ha sorban egymás után kiszolgálta is a Horthy-rendszert, a szovjet megszállókat és a proletárdiktatúrát, azzal aligha vádolható, hogy kezdeményezőként elősegítette volna bármelyik diktatúra létrejöttét. Fiatalabb pályatársa, Varga Imre (1923–) hasonlóan tehetséges és képzett, mértékletesen újtó, ráadásul valamiképpen minden egyes munkájában a körülményekhez képest a lehető legkevésbé „vonalas” – ám csakis az adott keretek közt. Tőlük ennyi odaállás elég volt, hogy a szakma csúcsára jussanak, és tartósan ott maradjanak. Somogyi József (1916–1993) náluk nagyobb részt vállalt a közéletből, de ő is inkább hasznos támogatóként, mint kezdeményezőként. Abban, hogy idős korában a megalakuló Magyar Művészeti Akadémiába (1992) alapító tagként belép, és vezetőségi tagságot vállal, azt az ijedelmet látom, hogy az új korszakban életműve elsüllyed; az alapító tagok legtöbbször tarthatott ettől a rendszerváltás, a korábbi feltételek megváltozása miatt. Nagy Imrének és mártírtársainak temetését az ifjabbik Rajk László (1949–) által tervezett térben bonyolították le, és a megelőző évtizedek művészi gyakorlatával félreérthetetlenül szakító installáció egyszerre ígért új korszakot társadalmi és esztétikai értelemben. Rajk László kevésbé kivégzett édesapja révén, sokkal inkább saját jogán vált addigra hiteles közéleti szereplővé. Kisgyerekként megfosztották a szüleitől és a nevéitől, csak édesanyja emberfeletti elszántsága révén sikerült újra találkozniuk. A forradalom leverése után Nagy Imrével és társaival együtt hurcolták őket a romániai Snagovba. Fiatal felnőttként a demokratikus ellenzék egyik legfontosabb és legismertebb tagja volt. Az első Nagy Imre-émlékművet ő készítette Párizsban. Utólag világos, hogy sokakra hatott riasztóan rendszerváltás-kori felemelkedése. 2005-ben még megbízást kaphatott egy ötvenhatos emlékmű tervezésére Veszprémben, de az elkészült művet három évvel később a helyi önkormányzat elbontatta.

A rendszerváltás idején sok művész nemcsak vetélytársainak ellenlábasként, hanem politikai szereplőként, a változások kezdeményezőjeként, a folyamatok irányítójaként is feltűnt, olyan intenzitással és hatással, hogy egyesek szerepe csakugyan meghatározónak látszik. Rajk László, Darvas Iván, Fodor Tamás, Kon-

rád György egyfelől, Csúrka István, Csoóri Sándor, Lezsák Sándor, Makovecz Imre másfelől. Részük volt benne, hogy úgy alakult az ország utóbbi harminc éve, ahogy alakult. A legutóbbi hónapokban fellángolt kultúrharc az újdonság erejével hatott, talán brutalitása, végső aránytalansága miatt, de le kell szögezni, hogy a két tábor között sohasem állt fenn béke.

Művész sokféle van, mindegyikük arra törekszik, hogy szuverén egyéniség legyen, a körülmények folytán gyakorlatilag mégsem tud senki független maradni. Ha magát annak véli is, mások könnyedén besorolják valamelyik táborba. De ez csak kevesek problémája, a legtöbben természetes adottságként fogadják el a „táborok” létét, és aszerint működnek. Természetes állapotnak tűnik, hogy egy-egy nagy tekintélyű művészt nemcsak az általa létrehozott jól sikerült alkotásokért tisztelnek, hanem rangbeli előjáróként. Ők viszont hajlamosak rá, hogy a szakmájukban kialakult viszonyokat az egész nemzetre kivetítsék, és követendő példaként állítsák fel – így példalózott a rendszerváltást követően Csete György építész (1937–2016) azzal, hogy az építész irányt szab, az építkezés egyéb résztvevői pedig végrehajtanak, ez a dolgok rendje. Melocco Miklós (1935) mester-volta olyan magától értetődő, hogy minden gesztusából, szavából sugárik: tévedhetetlen. Ennek a tévedhetetlenségnek különös példája volt, hogy egyik készülő emlékművére tévesen vésett fel egy versidézetet: „csecsemők, akikben megnő az értelem.” Mikor szóltak neki, hogy Radnóti ezt másképp írta, azt felelte, hogy tudja, de szerinte így a jó. (Furcsa módon ez megint egy veszprémi eset, 2008-as.)

Jóllehet a politizáló művészek közt voltak és vannak olyanok, akik természetes állampolgári megnyilvánulás gyanánt kötelezték el magukat valamilyen irányzat mellett, azért a többség többé-kevésbé az érvényesülés szükségzerű módjaként csatlakozik ide vagy oda. Be kell zupálni ahhoz, hogy dolgozhasson a művész, különösen olyan tőkeigényes területeken, mint a közterti szobrászat. ■ ■ ■

A szerző köszöni a Marion Dönhoff Stiftung támogatását, mely nélkül ez az írás nem jöhetett volna létre.

(Az esszé második része a *Kalligram* következő számában jelenik meg.)

Zoltán Gábor: Budapesten született 1960-ban. Kötetei: *Vásárlók könyve* (novellák, 1997, JAK–Kijárat), *Értékek könyve* (novellák, 1999, Magvető), *Szólót venni* (regény, 2001, Magvető), *Fekete bársony* (regény, 2008, Jelenkor), *Orgia* (regény, 2016, Kalligram), *Szomszéd* (esszéregény, 2018, Kalligram).

Fotó: Unger Tamás / vool.hu

ÉLETRAJZ és IRODALOM

„E” olvassuk a művet. Utána elolvassuk az életrajzot. Utána újra elolvassuk a művet és többet értünk meg belőle” – állítja John Batchelor, Newcastle egyetemének professzor emeritus-a, aki többek között Joseph Conradról, John Ruskinról és Alfred Tennysonról írt biográfiát.¹ 2007-ben megjelent, a műfaj történetéről áttekintést nyújtó kötetében pedig Nigel Hamilton, a British Institute of Biography alapítója állapította meg, hogy a működőpontú olvasatok több évtizeden át tartó népszerűség dacára „a szerző életben maradt”.² Bár a szoros szövegolvasás művelői nem veszik figyelembe a biográfiai szerzőt, az érintett korszakot és a filológiai hátteret, az irodalomtudomány más területeinek képviselői – például a kritikai kiadások szerkesztői – igyekeznek föl-tárni az egyes művekben előforduló, referencialitással bíró szöveghelyeket, amihez azonban elengedhetetlen az életrajz és a történeti kontextus ismerete.

Azt már Roman Ingarden is elismerte, hogy a művek felépítése, illetve néhány összetevője nem függetleníthető az adott szerző lélektani tulajdonságaitól vagy épp világtapasztalatától, sőt a szövegek részben kifejezésre is juttatják az alkotói személyiséget. Ez az összetettebb viszony azonban meglátása szerint semmit sem változtat azon, hogy „szerző és műve két heterogén tárgyiasság, melyeket már gyökeres különműködésük miatt is teljesen el kell választani egymástól.”³ Ám a vállaltan önéletrajzi műfajoknál az éles elhatárolás nehézségekbe ütközik, hiszen például egy-egy önéletírás vagy napló olvasása a biográfia és a korszak több-kevesebb ismeretét igényli. Mindez azzal a kérdéssel is összefügg, hogy mit tekintünk irodalmi szö-

vegnek, illetve hogy ehhez a halmazhoz soroljuk-e a nem kifejezetten szépirodalmi (és/vagy nem nyilvánosságnak szánt) írásokat. A fölvetés morális összetevővel is bírhat, amennyiben Michel Leiris francia író és etnológus gondolatait tartjuk szem előtt. Picasso és Georges Bataille egykori barátja ugyanis – Z. Varga Zoltán szavait idézve – „az avantgárd azon vágyát fogalmazza meg, hogy az írás kockázattal, veszéllyel, tétellel járó tevékenység legyen, következményekkel járjon, szüntesse meg az irodalom fiktivitásából eredő körülhatároltságot, elkülönültségét. E vágy megvalósulását Leiris, korlátozottan ugyan, de az önéletírásban véli megtalálni.”⁴

Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek közreadása, illetve Kosztolányi Dezső halálos ágyán írt följegyzéseinek kritikai kiadása részben irodalomává avatta ezeket a töredékes, minden szépirodalmi igénytől mentes szövegeket is.⁵ Mindebben nem pusztán a nyilvánosságra hozatal gesztusa, hanem legalább annyira a szerző személye (Babits és Kosztolányi kanonikus pozíciója) is szerepet játszott. Sőt, a műfaj szépirodalmi rangra emelése szintén megtörtént azóta: többek között a Kosztolányi-beszéltőlapon kritikai kiadása is hatott Esterházy Péter *Hasnyálmirigynapló* című utolsó kötetére, melyben párbeszédet folytat nemcsak a nagybeteg író szenvedéstörténetével, hanem a szerkesztői előszóval (ahol épp élet és mű kérdésköre kerül elő) is.⁶

„Az önéletírás nagyon hosszú időn keresztül sokkal nagyobb hírnévnek örvendett, mint az életrajz. Ennek a primer irodalom volta ugyanis fölötte állt az olyan szekunder »Élettörténetnek«, amit valaki más

írt le. [...] Míg az önéletrajz önmagáról szól, az életrajz a másokról” – jegyzi meg Jürgen Schlaeger, a berlini Humboldt Egyetem tanára.⁷ Mindehhez hozzájárul a kanonizált szerző és az életrajzíró státusza közötti különbség is, noha gyakran előfordul, hogy szépíró vállalkozik biográfia készítésére. Henry James például *A skarlát betű* című regény szerzőjéről, Nathaniel Hawthorne-ról közölt életrajzot, Virginia Woolf pedig Roger Fry festőművész és kritikus élettörténetét örökítette meg,⁸ sőt, az angol író esszéket is közreadott az életrajz műfajának esztétikai kérdéseiről.⁹ Az önéletrajzról szóló elméleti irodalom azonban a bizonytalanságot is kiemeli, a visszaemlékezés szubjektív és egyben torzító szerepét hangsúlyozva: ennyiben tehát mindig többé-kevésbé fikatív lesz még a nyíltan önéletrajzi szöveg is. Nietzsche vallomásainak elemzése során Carl Pletsch például arra mutat rá, hogy az életrajz egyfelől egy elmúlt élet adatait föltáró akkurátus munka, másfelől egyike azon fikcióknak, melyek az adott életutat mutatják be. Miután – akárcsak a pszichoanalízisben – a nyelv kiszolgáltatottjai vagyunk, a filológiai meg alapozott rekonstrukció akár fantazmaként is fölfogható.¹⁰

Ennek fényében még inkább megkérdőjeleződik az életrajz irodalomtudományon belüli státusza, hisz egyáltalán nem zárható ki annak fikatív és/vagy szubjektív jellege. Elsősorban emiatt fontos tehát elkülöníteni a regényes életrajzot a tudományos életrajztól, ám a kritikai igényvel megírt biográfiákon belül is léteznek különböző műfaji felfogások. Abban azonban minden életrajz megegyezik – és ennyiben eltér a történetírástól –, hogy egy adott személy élettörténetét beszéli el, annak minden specifikumával együtt. Miután a műfaj jelentős mértékben támaszkodik forrásokra, az életrajzírás inkább tekinthető mesterségnek, mint művészetnek: Woolf például tagadta, hogy a biográfus munkája tisztán művészeti tevékenység lenne.¹¹ *The Art of Biography* (Az életrajz művészete) című esszéjében egyrészt elismeri, hogy az életrajznak még van jövője, másrészt azt is előrejelzi, hogy a műfaj fejlődése szükségszerűen külön fog válni a költészettől és a fikciótól. A fikció természetéről való gondolkodásának ugyanis az életrajz volt korai modellje, s noha később szakított a mintával, ekkor megfogalmazott állításai pályafutása végéig hatottak munkásságára.¹² Nem véletlen az sem, hogy az életrajzírás sokan összefüggésbe hozták a regényírással. „A modern életrajz ugyanolyan modern, mint a regény; s valójában azzal egy időben is jött létre. [...] az életrajzírásnál a tárgy előre meghatározott: a képzelőerőnek mindössze annyi szerepe van, amennyiben alakítja anyagát s formát ad neki. A művészet az elmesélés mikéntjében mutatkozik meg. [...] A biográfus, akárcsak a történész, forrásainak rabszolgája” – jegyzi meg Leon Edel *Literary Biography* (Irodalmi életrajz) című könyvében.¹³

Az életrajzírónak minden esetben egy adott élettörténetet kell vázolni, az eseményeket pedig lehetőleg kronologikusan, de legalábbis átlátható rendszerben bemutatnia. Természetesen annyi alkotói szabadsága még a tudományos igényű biográfia szerzőjének is lehet, hogy részben eltér az időrendtől, és az első fejezetet például a halálos ágyon hátrahagyott végrendelet ismertetésének szenteli, majd visszaemlékezésként beszéli el az élettörténetet. A keretes vagy épp in medias res szerkesztés nem változtat azon, hogy mégis csak az életút állomásait rögzítjük, megfelelő forrásokkal alátámasztva. A biográfus feladata ugyanakkor nem egyszerűsödhet arra sem, hogy az életeseményeket szolgáiban egymás mellé rendelve, legyen filológiai bár mennyire is alapos. Ehelyett egységes dramaturgiai ívet kell följrajzolni, s ezen keresztül az adott karakter markáns portréját élénk tárnia. Mindehhez önmagában nem elég sem a filológiai alaputatás, sem a források kronológiai és/vagy tematikai elrendezése, hanem előzetes értelmező munkára, valamint alkotói koncepcióra is szükség van.

Minden biográfia megírásakor előfordul, hogy egy életpizódhoz nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű forrásanyag, illetve ami hozzáférhető, az sem mindig megbízható. Az életrajzi munkáknak ezek lesznek tehát azon fejezetei, ahol a biográfus nehézségekbe ütközik, s fennáll az esetlegesen fikatív és/vagy spekulatív mondatok/gondolatok beemelésének veszélye. A folyamatos narráció megteremtéséhez nemcsak a „kimaradt képkockákat” kell rekonstruálni, hanem föl kell tárni az események mögötti mozgatórugókat, a különböző emberi és társadalomtörténeti motivációkat. Mindehhez ismét csak egzakt tudományos módszeren kívüli tényezők szükségesek, mint például az empátia, ami a tárgyalt alkotó pszichéjének több-kevesebb ismeretét kívánja meg.

Frederick R. Karl szerint a narráció folyamatosságának biztosításához szükség van a főszereplő lelkivilágának (lehetőségeink szerinti) föltérképezésére is: ki kell tudni következtetni, hogy biográfiánk hőse az adott körülmények között mit és hogyan léphetett, miért hozhatta meg döntéseit. „Az életrajzíróknak muszáj spekulálniuk is ahhoz, hogy a folyamatosság látszatát és a koherenciát megőrizzék. A lehetőségek végtelennek tűnnek, de a valóságban behatároltak” – foglalja össze tapasztalatait a Conrad-, Faulkner-, Kafka- és T. S. Eliot-életrajzot egyaránt jegyző Karl,¹⁴ míg Leon Edel arra is kitér, hogy Henry James életrajzának írásakor – bár emiatt sokan bírálták – nagymértékben támaszkodott a pszichoanalízis eredményeire.¹⁵

A pszichobiográfia ősenek Sigmund Freud Leonardo-életrajzát tekinthetjük, mely munka szövegtörédekekből, illetve képzőművészeti alkotásokból kiindulva elemzi a reneszánsz mester elsősorban szexuális beállítottságát. A bécsi tudós sajátos pszichoanalízise so-

rán megállapított elfojtásokból következett az alkotást inspiráló energiák túlsordulására, a festő életművéből igyekeznek tehát rekonstruálni annak személyiségét, egymásra vetítve életét és művét.¹⁶ Freud még azt a kijelentést is megkockáztatja, hogy a pszichoanalitikus módszer révén a modern kor embere jobban megértheti a reneszánsz polihisztor, mint annak saját kortársai. A pszichobiográfia e korai és meglehetősen szélsőséges példája azonban több buktatóra is felhívja a figyelmet, többek között a Peter Ackyord által megfogalmazott lehetőségre: „Az életrajz tárgya maga az életrajzíró, nem pedig a kiválasztott alany.”¹⁷

Hasonló következtetésre jut George Moraitis és George H. Pollock, akik a *Pszichoanalízis és életrajz* címen megrendezett, 1982-es konferencia kötetének előszavában leszögezik, hogy időnként valóban nehéz kideríteni, kinek a belső világát is fedezzük föl egy-egy életrajz olvastán: a megfigyelőét vagy a megfigyelt személyét. A pszichoanalízis helytelen használata szerencsétlen következtetésekhez juttat, miközben az elvek óvatos és józan alkalmazása hasznos lehet.¹⁸ Anthony Storr pedig konkrétan Freuddal kapcsolatban írja: „nem tudta visszatartani magát attól, hogy ne bocsátkozzon pszichoanalitikus spekulációkba. Tette mindezt azokkal a történelmi személyiségekkel, akik különösen érdekelték őt, köztük Leonardo da Vincivel és Dosztojevszkijel. E spekulációk jelentős része nyilvánvalóan téves volt.”¹⁹

Noha bíráljuk a pszichobiográfiát, a lélektani perspektíva gazdagította a műfajt, s nem utolsósorban ráirányította a figyelmet az életrajzíró személyére és szerepére. Az igazán sikeres könyvek nemcsak számolnak a szerzői jelenléttel, hanem egyenesen építenek rá. Kétségtelen, hogy a pszichologizálás sokszor tényleg visszafordít, ám az is egyfajta vaklás, ha a biográfus, aki pusztán filológiai adatokra támaszkodik, úgy véli, objektív szöveget adott ki a kezéből. Eleve már a kutatási folyamat sem mentesíthető a szubjektivitástól – még ha gyakran tudattalanul cselekszünk is –, hisz nem mindegy, melyik epizód feltárására fektetünk nagyobb hangsúlyt, melyiket hanyagoljuk vagy egyáltalán nem is tárgyaljuk. Az életrajzban tehát – Paula R. Backscheider szavaival élve – „a legláthatatlanabb személy a leghatalmasabb – maga a szerző”.²⁰

Sokan már az előszóban tájékoztatják olvasóikat arról, milyen viszony fűzi őket könyvük hőiséhez. Romics Ignác az alábbi mondatokkal vezeti be Bethlen Istvánról szóló politikai életrajzát: „A történelmi távlat – s több mint fél évszázad már kétségkívül annak tekinthető – ugyan segít a kortársi egyoldalúságok leküzdésében, ám az interpretáció bizonyos fokig elkerülhetetlen szubjektivizmusát nem szünteti meg. [...] csak azt mondhatjuk és csak annyit ígérhetünk, hogy a lehető legteljesebb tényfeltárássra törekedtünk, hogy prekoncepciótól vagy előítéletektől vezérelve egyetlen

fontos adatot és körülményt sem hallgattunk el, hogy interpretációnkban mind az államügyész, mind a védőügyvéd attitűdjét igyekeztünk elkerülni, s hogy elsődleges feladatunknak nem az ítélezést, hanem a megértést és a megértetést tartottuk.”²¹

Mindezek után fölvethető a kérdés: milyen típusait különíthetjük el a tudományos igényű megírt életrajzoknak? Ferencz Győző Radnóti-ról szóló könyve bevezetőjében például „kritikai életrajzként” határozza meg munkáját, mely a következő rétegekből épül fel: „(1) bemutatja Radnóti életrajzát, (2) alkotói pályájának alakulását, (3) költészetének és egyéb irodalmi munkásságának fogadtatását és (4) utóéletét, (5) kísérletet tesz arra, hogy költészetét elhelyezze a kor szak irodalmában és a líratörténetben, továbbá (6) kísérletet tesz elemző értékelésre.”²² A tudományos/kritikai életrajzoknak azonban nem létezik konkrét és mindenki által elfogadott osztályozása. Különbőség van az olyan életrajzok között, amelyeket kortársak írtak – amikor a biográfus személyesen ismerte az alkotót, akiről könyve szól –, illetve amelyek csak jóval a főhős halála után keletkeztek, ezért alapos kutatómunkát igényeltek. Bár a kortárs egészen közelről láthatja, hogyan élt és alkotott életrajzának alanya, történelmi perspektívával nem rendelkezik. Kosztolányi Dezső biográfiájának számos történelmi összetevőjét az 1936 óta eltelt idő távlatából könnyebben lehet értelmezni, mintha mi is a világháborúk, Trianon vagy épp a Tanácsköztársaság időszakában éltünk volna. Az időbeli távolság az adott karakter tárgyilagosabb bemutatását is segítheti. Nem játszanak közre olyan szempontok sem, hogy az életrajzírónak tiszteletben kellene tartania a közvetlen rokonok-barátok kéréseit, valamint figyelembe kéne vennie a tárgyalt élettörténet kiközműködését vagy épp cenzúrázását célzó javaslatokat.

Az *Encyclopaedia Britannica* „Biography” szócikke megkülönböztet 1) informatív életrajzot, 2) (a már említett) kritikai életrajzot, 3) sztenderd életrajzot, 4) értelmező életrajzot, 5) regényes(itett) életrajzot, 6) fikciót, mely életrajzi formában íródott, valamint 7) speciális céllal létrejött életrajzot. Az informatív életrajz objektivitásra törekszik, ragaszkodik a kronológiai sorrendhez, nem tartalmaz külön értelmezéseket, így egyedül a forrásanyagok szelektálása utal egyfajta interpretációra és/vagy reflexióra. Az informatív életrajz szerzője nem vállal kockázatot, ám az is igaz: munkája nem lesz egyéb, mint nyersanyag további biográfiák számára. A kritikai életrajz angolszász meghatározása alapján olyan szöveg, mely egy adott életút eredeti/önálló bemutatását adja. Komoly forráskutatásra támaszkodik, alapos jegyzetanyaggal bír, bibliográfiát tartalmaz, szigorúan kizárja a fiktív és/vagy spekulatív elemeket, és az életesemények tárgyalásakor általában a kronológiai sorrendet követi. Az életút bemutatásán túl a műveket is tárgyalja, még azon

az áron is, hogy ezáltal keveredik, sőt olykor egymásba játszik életrajzi kutatás és műértelmezés.

A sztenderd életrajz egyensúlyozni próbál objektivitás és szubjektivitás, valamint tudományos kutatás és művészi alkotómunka között, miközben határozott portrét rajzol az adott szerzőről. Az értelmező életrajz ezzel szemben már nyíltan szubjektív, alaposan átértelmezi – olykor manipulálja – forrásait, dramatizálja az egyes életpozódokat, s írója nem riad vissza a (re)konstruált dialógusok beemelésétől sem. A regényes(itett) életrajz még erősebben szubjektív, sokszor csak másodlagos forrásokra támaszkodik, s azokat is erőteljesen torzítja, fiktív epizódokkal tarkítja. Az életrajzi formában írt fikciónak már semmi köze a tudományos életrajz műfajához: egyértelműen szépirodalmi műről beszélhetünk, mely dokumentatív szöveg álarcában jelentkezik, ezáltal pedig rokonságot mutat a levél- vagy a naplóregénnyel. Végül a speciális céllal létrejött életrajz vagy propaganda-szöveggé válhat értelmezhető munka, vagy népszerűsíteni igyekszik egy-egy neves közéleti személyiséget. Ebbe a kategóriába sorolhatók a szentek életét rögzítő biográfiák is, melyek egyértelműen nevelő céllal láttak napvilágot.²³

Catherine Peters megkülönbözteti a „hasbeszélő” életrajzot is – ahol a biográfus olyannyira nem tart távolságot hőseivel, hogy egyenesen az ő hangján szól meg –, valamint a társadalomtörténeti aspektusokat tartalmazó biográfiát. Utóbbi az egyéni életeseményeket történelmi-társadalmi kontextusban mutatja be, elhelyezve az adott szerzőt egykori közegében: ez esetben tehát nem pusztán élettörténetről, hanem korrajzról is beszélhetünk. „A szerzői életrajzok ma ismert műfaji változatát, amely az élet, a mű és a kor hármának feltételezett összefüggését építi ki elbeszélésében, a 19. század hagyományozta ránk, szoros összhangban a Bildungsroman műfajával. Arról az időszokról van szó, amikor a korábbi önéletrásokat, például Celliniét és az életrajzgyűjteményként megszerkesztett művészettörténeteket, például Vasariét felhasználva a művészeletrajz műfaja bevonult a regényirodalomba, és főként a német nyelvterületen Goethe Wilhelm Meisterétől kezdve Thomas Mann Doktor Faustusáig, és kisebb mértékben lényegében mindmáig megőrizte a képességét arra, hogy változó szemléleti problémák metszéspontjában megújuljon és eleven maradjon” – foglalja össze már Schein Gábor.²⁴ Peters azonban arra is föl hívja a figyelmet, hogy újabban olyan életrajzok is napvilágot látnak, melyeknél a háttérszereplők ugyancsak fontosak lesznek, sőt a korabeli pletykákat is forrásként idézik a szerzők.²⁵

A 2007-ben megjelent *Kosztolányi Dezső élete* című kötet²⁶ bár több ponton mutat hasonlóságot a kritikai életrajzzal, sok tekintetben különbözik is tőle. Könyvem megírásakor elsősorban élet és mű, azaz az élet-

rajznak (az életesemények történetének) és a szépirodalmi szövegek elemzésének határozott elválasztására törekedtem. Ha az egyes műveknél nagyon egyértelmű incidenciák mutatkoztak – például az *Arany-sárkány* esetében erős párhuzam fedezhető föl Kosztolányi édesapjának gimnáziumi tanárként való működésével, vagy Esti Kornél lakcíme pontosan megegyezik az író korai párizsi tartózkodása alatti albérleti címével stb. –, azokra mindössze jegyzetben utaltam, s nem végeztem összeolvasásokat, nem hoztam egymással direkte összefüggésbe dokumentatív és fiktív elemeket, valamint nem közöltem olyan (különálló) fejezeteket sem, melyeket csak a művek elemzésének szenteltem volna. Az életrajz mint műfaj olvasatomban azonban nem pusztán műértelmezéseket nem tartalmaz, de hatástörténetet sem, illetve nem helyezi el az életművet irodalomtörténetünkben, s nem is értékeli azt újra.

Kosztolányi szépirodalmi írásaival csak olyan esetekben foglalkoztam részletesen, ha történelmi, társadalmi, politika- és eszmetörténeti kontextushoz tudtam azokat rendelni, s az adott szöveg, illetve a publikálás gesztusa ebben a térben vált értelmezhetővé. Ennek egyik példája *A szörny* című misztériumjáték, mely – meglátásom szerint – egyrészt a háborús politika allegóriáját adja, másrészt az írónak az emberi természet pusztító ösztöneivel kapcsolatos fölfogását ábrázolja. Kosztolányi a pacifizmusáról híres Károlyi Mihály által támogatott napilap, a *Pesti Napló* hasábjain közölte először a művet, majd *Káin* című kötetébe is beválogatta, több más háborúellenes írásával együtt. A világháború és a Tanácsköztársaság időszakában a cenzúra kijátszása ugyancsak nagyban meghatározza mind az újságíró, mind a szépiró Kosztolányi működését. Vezércikkei szintén bővelkednek allegorikus utalásokban, valamint ekkoriban közölt műfordításainak megválogatása is jelentőséggel bír: Rilke, Hoffmannsthal és Dehmel költeményei (*Kép; A múlandóság tercínái; Tikkadt levegő*) ugyanis kifejezetten negatív világtapasztalatról adnak számot. Az 1919-ben napvilágot látott *Az örült* című tárcanovella esetében ugyancsak beszélhetünk a történelmi helyzetre vonatkozó allegorikus utalásokról, illetve az írás nem függetleníthető Kosztolányi és kortársai forradalmak alatti helykeresésének, valamint egzisztenciális bizonytalanságainak tapasztalatától sem.

Miután az egyes kötetek megjelenése is része az élettörténetnek, Kosztolányi szépirodalmi működésének tárgyalását a fontosabb munkák keletkezéstörténetére, esetleges magánéleti vonatkozásokra, valamint a kortárs kritikai fogadtatás bemutatására korlátoztam. Bővebben szóltam azonban arról, hogyan menedzselte a szerző könyveit: miként tárgyalt kiadókkal, milyen nehézségei adódtak egy-egy gyűjtemény megjelenésekor, és milyen reklámfogásokat alkalmazott annak

érdekében, hogy egyrészt minél több olvasó megvegye az épp aktuálisan megjelenő kiadványt, másrészt minél több pozitív kritika szülessen róla. Amikor például Kosztolányi a *Világ* című szabadkőműves napilap munkatársa volt, arról is tárgyalt a vezetőséggel, hogy aktuálisan megjelenő műveit ne csak az újságban hirdessék, hanem árusítsák is a kiadóhivatalban. Az előfizetői felhívásokat nem pusztán budapesti, hanem szabadkai könyvkereskedésekben is köröztette, valamint szakmai-baráti körét ugyancsak rendszeresen „mozgósította”.

A Kosztolányi-életrajz a műelemzések mellőzésén túl tehát abban is eltér a korábbi hazai (biográfiai) monografikus vonaltól, hogy történelmi, eszme- és kultúrtörténeti aspektusokat részesít előnyben, s nem mellőzi az irodalompolitikai viszonyok tárgyalását sem. Mindehhez az alapot maga Kosztolányi szolgáltatja, akinek újságíróként aktívan részt kellett vennie az akkori hazai közéletben: értesülnie és tudósítania kellett bel- és külpolitikai eseményekről, valamint kora közszereplőivel kellett interjúkat készítenie. Többen rámutattak már, hogy professzionális sajtós és művészi tevékenysége nem választható el élesen egymástól: a folyamatos íráskényszer, a hétköznapi gyakorlatok hatással volt írói működésére, de a publicisztikai műfajok szintén mutatnak szépirodalmi (stiláris) jegyeket.²⁷ Előfordult, hogy egy-egy napilap munkatársaként közölt tudósítást vagy riportot valamely belpolitikai helyzetről, majd ezt szubjektív hangon, tárcanovellává módosítva megjelentette pár nappal később a hétvégi mellékletben.

Kultúrpolitikai akciókban, illetve vitákban ugyancsak részt vett: közismert például a *Vérző Magyarország* című irredenta kötet szerkesztése vagy a revizionista törekvésekben való nyílt szerepvállalása (a Lord Rothermere-rel folytatott tárgyalásoktól a *Pesti Hírlap* propaganda-akcióiban való részvételig). A francia Antoine Meillet-hez címzett nyílt levél nemcsak arról szólt, hogy hol van „a magyar nyelv helye a földgolyón”, hanem az antant magyarellenes propagandáját is bírálta. Az író 1928 tavaszára tervezett felvidéki felolvasó körútja többek között azért hiúsult meg, mert Kosztolányit a csehszlovák hatóságok koholt vádak alapján kiutasították az országból. Történt mindez annak dacára, hogy 1924-ben épp az ő fordításában mutatták be Karel Čapek *R. U. R.* című darabját, melynek bemutatóján egyetemi hallgatók azt kiabálták: „Cseh színdarabot nem tűrünk Magyarországon!” Kosztolányi tehát revizionizmusa mellett (részben e politika velejárójaként) a kisantanttal is kereste a kulturális kapcsolatokat. Mindezt bizonyítja például, hogy 1934-es erdélyi látogatása alkalmával nemcsak magyarokkal találkozott, hanem a polgári radikális irányvonallal szimpatizáló Emil Isac-kal is, aki már a tízes években „megjósolta” neki a békeszerződés következményeit.

A korszak (első világháború, forradalmak, vörös- és fehérterror, román bevonulás, Trianon, húszas évek konszolidációs folyamatai, illetve revizionizmusa, az angol, olasz és francia kulturális kapcsolatok alakulása stb.), valamint Kosztolányi személyes életének és újságíró működésének összetett történeti-politikai folyamatokban való bővelkedése egyaránt megkívánta, hogy életútját ne elszigetelten és ne a 20. század első évtizedeinek ábrázolását mellőzve, illetve nem is elsősorban a szépirodalmi művekre koncentrálva mutassam be, hanem épp ellenkezőleg: történelmi, eszme- és politikátörténeti kontextusban. Mindehhez járulnak még sajtótörténeti szempontok (az újságíró működés főlvázolásához elengedhetetlen volt a fontosabb lapok – ahol az író munkát vállalt – tárgyalása, azok szerkesztőivel és politikai profiljával egyetemben), a művelődéstörténeti és társművészeti kitekintések (kávéházak, színházak stb.), valamint (Kosztolányi tájékozottsága, értekező/elemező szövegeinek témái és műfordításai révén) a korszak külföldi irodalmi-művészeti-filozófiai vonulatainak érzékeltetése, így például a freudizmus hatása vagy épp az Új Kritika irányvonalának megjelenése az angolszász nyelvterületen. Az irodalomtudomány eredményeinek összevetése a történeti szakirodalommal, forrásokkal, illetve a kortárs visszaemlékezésekkel gyakran olyan kapcsolódási pontokra is fényt vet, melyeket korábban vagy nem is sejtettünk, vagy eddig nem kapott hangsúlyt az író pályafutásának tárgyalásakor, noha fontos szempontokkal gazdagítja az értelmezéseket.

Kosztolányi-életrajzomban olyan témaköröket is tárgyaltam, melyek akár politikailag, akár morálisan komoly kérdéseket vetnek föl. Az író pályájának egyik kritikus időszaka a *Pardon* rovat szerkesztésének (és részbeni írásának) két éve volt (1919 őszétől 1921 augusztusáig), melynek megítélése következtében munkássága a rendszerváltás előtti évtizedekben indexre került, sőt később is problematikusnak számított. Az epizód történelmi-kultúrpolitikai kontextusba emelése azonban korábban nem történt meg, s az *Új Nemzedék* szerkesztőségében végzett munka sokáig a történelmi háttér értelmezése nélkül vált az életmű fekete foltjává. A 2017-ben megjelent kötet leg hosszabb fejezetét emiatt szenteltem az első világháború vége és a fehérterror közötti időszak („forradalmak kora”) tárgyalásának, ahol részleteiben elemeztem a *Pardon*-korszak előzményeit – a Károlyi-forradalom és a kommün kultúrpolitikai intézkedéseit, illetve annak hatásait az írók és újságírók mindennapjaira –, valamint ismertettem a rovat több illusztris glosszáját.

Nemcsak a politikai szereplés (olykor eltévelyedés) vethet föl etikai kérdéseket, hanem a magánélet egyes epizódjainak ábrázolása is, mint például a szerelmi élet vagy a haldoklás bemutatása. Napjaink életrajza azonban már nem hősokeket akar fölvonultatni,

hanem az embert kívánja ábrázolni a maga egyediségében és esendőségében, minden erényével és gyengeségével együtt. Ennek következtében nem pusztán leromboljuk a hamis kultuszokat, hanem az emberi természetet is „ünnepeljük” egy-egy biográfia megszületésekor. Noha Flaubert szerint „az ember semmi, a műalkotás minden”,²⁸ mégis inkább Szerb Antallal értek egyet, aki a következőképp fogalmazta meg az emberi lét nagyszerűségét: „Az igazán nagy író valahogy mintaszerű. Nem erkölcsi értelemben, hiszen Goethén erkölcsi szempontból elég kifogásolnivalót lehetne találni. Mintaszerű abban az értelemben, hogy nagy ember. / – Voilà un homme! – kiáltott fel Napóleon, mikor Goethe kiment a teremből. / Íme, egy ember: az ilyen ember, mint Goethe vagy Petőfi, hosszú vagy túlságosan rövid életén át magában hordozza emberi létünk minden lehetőségét, minden fáj-

dalmát és minden örömét, teljesebb, mint más ember, emberebb, mint más, mintaszerűen ember, és ez a nagy bennük, és ezért tér vissza az ember újra és újra mintaszerű életükhöz. [...] Hogy ők átélték, egészen, létünk minden fázisát, az mélyebb és vigasztalóbb értelmet ad a mi töredékebb életünknek is.”²⁹

Arany Zsuzsanna (Szombathely, 1976): irodalomtörténész, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának docense. Az elmúlt időszakban főként Kosztolányi Dezső munkásságát kutatta, kiadta az író beszélgetőlapjait, életrajzi nagymonográfiát jelentetett meg róla. A 20. század eleji magyar irodalommal párhuzamosan eszméletörténeti, irodalompolitikai és társművészeti kérdésekkel foglalkozik.

JEGYZETEK

- 1 Batchelor, John: Conrad's Truancy. In *The Art of Literary Biography*. Szerk. uő. Oxford, 1995, Clarendon Press. 115. p.
- 2 Hamilton, Nigel: *Biography. A Brief History*. Cambridge–London, 2007, Harvard University Press. 212. p.
- 3 Lásd bővebben Ingarden, Roman: *Az irodalmi műalkotás*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, 1977, Gondolat. 34–35. p.
- 4 Z. Varga Zoltán: Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése. *Helikon*, 2002/3. 255. p.
- 5 Lásd *Babits Mihály beszélgetőfüzetek*. I–II. köt. Szöveggond., bev., jegyz. Belia György. Budapest, 1980, Szépirodalmi. „most elmondom, mint veszttem el”. *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*. Szerk., bev., jegyz. Arany Zsuzsanna. Pozsony, 2010, Kalligram.
- 6 Lásd Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*. Budapest, 2016, Magvető. 155., 160–161. p.
- 7 Schlaeger, Jürgen: Biography: Cult as Culture. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 59. p.
- 8 James, Henry: *Hawthorne*. London, 1879, MacMillan and Co. Woolf, Virginia: *Roger Fry*. London, 1940, The Hogarth Press.
- 9 Lásd pl. Woolf, Virginia: *The New Biography*. In *The Essays of Virginia Woolf. 1925–1928*. 4. köt. Szerk. McNeillie, Andrew. London, 1994, The Hogarth Press. 473–480. p.
- 10 Lásd bővebben Pletsch, Carl: On the Autobiographical Life of Nietzsche. In *Psychoanalytic Studies of Biography*. Szerk. Moraitis, George – Pollock, George H. Madison, 1987, International Universities Press. 405. p.
- 11 „Azt mondjuk, az életrajz művészete – am azonnal meg is kérdezzük: az életrajz művészete? A kérdés talán nevelés, és természetesen leegyszerűsítő, tekintettel arra a pezsgő élvezetre, amit az életrajzírók nyújtanak nekünk. Azonban a kérdés túl gyakran felvetődik, valaminek tehát lennie kell mögötte.” Woolf, Virginia: *The Art of Biography*. In Uő.: *The Death of the Moth, and Other Essays*. <http://gutenberg.net.au/ebooks12/1203811h.html#ch-24> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 27.)
- 12 Lásd még Batchelor, John: Introduction. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 4. p.
- 13 Edell, Leon: *Literary Biography*. Bloomington–London, 1959, Indiana University Press. 5. p.
- 14 Karl, Frederick R.: *Art into Life. The Craft of Literary Biography*. Youngstown, 2005, Etruscan Press. xiii. p.
- 15 „Meg vagyok győződve róla, hogy az életrajzíró, aki egy író életútját követi nyomon, nem kerülheti el a választott szerző belső lelki életének adott szintű kutatását. A belső történések részei a művész életének, annak az életnek, amit az írás aktusa során is megélt. Ezek azok a történések, melyek az irodalom álarcában lépnek elének, művészen bezárkózva az irodalmi konvenciókba, a művészi előítéletekbe és a hagyományokba.” Edell: *Literary Biography*. . . i. m. xv. p.
- 16 Lásd Freud, Sigmund: *Leonardo da Vinci. A Psychosexual Study of an Infantile Reminiscence*. Ford. Brill, A. A. New York, 2010, Bartleby.com. <http://www.bartleby.com/277/1.html> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 27.)
- 17 Idézi Thwaite, Ann: Starting Again: One of the Problems of the Biographer. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 207. p.
- 18 Moraitis, George – Pollock, George H.: Introduction. In *Psychoanalytic Studies*. . . i. m. xv. p.
- 19 Storr, Anthony: Psychiatry and Literary Biography. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 74. p.
- 20 Backscheider, Paula R.: *Reflections on Biography*. Oxford, 2001, Oxford University Press. 3. p.
- 21 Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1999, Osiris. 10. p.
- 22 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, 2009, Osiris. 11. p.
- 23 Lásd bővebben Murray Kendall, Paul: Biography. Narrative genre. In *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre> (Utolsó letöltés: 2018. ápr. 27.)
- 24 Schein Gábor: Az életrajzok visszatérése? *Jelenkor*, 2008/9. 966. p.
- 25 Lásd bővebben Peters, Catherine: Secondary Lives: Biography in Context. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 49. p.
- 26 Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, 2017, Osiris.
- 27 Lásd pl. Bengi László: *Az irodalom színterei: irodalom és sajtó összefüggérendszer a 20. század első évtizedeiben*. Budapest, 2016, Ráció. Réz Pál: Kosztolányi, a hírlapíró. In Kosztolányi Dezső: *Álom és ólom*. Szerk. Réz Pál. Budapest, 1969, Szépirodalmi. 7–31. p. Szegegy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, 2010, Kalligram.
- 28 Idézi Thwaite, Ann: Starting Again: One of the Problems of the Biographer. In *The Art of Literary Biography*. . . i. m. 211. p.
- 29 Szerb Antal: Az író életrajza. In uő.: *A kétarcú hallgatóság. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák. Vegyes tárgyú írások*. III. köt. Szerk. Papp Csaba. Budapest, 2002, Magvető. 134–135. p.

A szembesítés hiánya

Ungváry Krisztián kötete a pártállami múlt feltárásával és az iratnyilvánosság hiányával (és sok esetben ezek aktuális, politikai színezetű problémáival) foglalkozik, az 1990 előtti állambiztonsági hálózatok ügyein keresztül. A szerző meglátása szerint: „Azt látjuk a mai napig, hogy a politika kisztílú módon zsarolási adatbankként használja az állambiztonsági dokumentumokat, ahelyett, hogy mindenkinek egyenlő feltételeket biztosítanának a kutatásra.” Ungváry szerint, ha teljes körűen kutathatók lennének a vonatkozó adatok, akkor ki lehetne mutatni a politikai tisztségviselők magasabb mértékű érintettségét – erre, a politikai szemponton túl, vélhetően a személyes érintettség miatt sem nyílik lehetőség, még a kutatók számára sem.

A rendszerváltás után elmaradt számonkérések viszont nemcsak az állambiztonsági iratok kutathatóságát, hanem a büntetőügyek iratainak hozzáférhetőségét is érintik. Az egymásnak alapjaiban elentmondó híresztelések, vélemények és politikai kurzusok sok esetben eleve irrelevánsá, érdektelenné, tétnélkülivé degradálták ezeket a problémákat, más esetben viszont az egyes politikai érdekek szerinti felhasználhatóság tette mérvadókká ezeket a kutatásokat.

Ungváry leginkább a változó hatalmi érdekek politikai és gazdasági átmenet alatti és utáni taktikázásainak színtereibe illeszti a kommunista bűnök felelősségre vonásának hiányát – az ügynököktől túlra is tekintve tárgyalja az átvilágítás és a mindennemű politikai-morális igazságszolgáltatás elmaradását. Az 1989-től 2017-ig tartó időszakban vizsgálja azt, miért nem férhetők hozzá bizonyos információk, kik tehetők felelőssé ezért, és milyen motivációk húzódnak meg a háttérben? A szerző szerint adott esetben társadalmi igény sem mutatkozott a közszereplők, politikusok vagy művészek – akár büntetőjogi – felelősségre vonására, némely esetben egyszerűen csak az érintettek népszerűsége okán, például Németh Miklós vagy Horn Gyula esetében. Holott Horn Gyula egykori miniszterelnök karhatalmista múltja

Ungváry Krisztián:
*A szembenézés hiánya.
Felelősségrevonás,
iratnyilvánosság és átvilágítás
Magyarországon 1990–2017
Magánkiadás, 2017*

erre megalapozott okot szolgáltatott volna. Ungváry szerint az 1956. decemberi, a Nyugati pályaudvarnál halálos áldozatokat is követelő sortűzben vállalt szerepével kapcsolatban „a legkevesebb tehát, ami állítható, hogy Horn Gyula előre megfontolt szándékkal részt vett egy gyilkosságokkal tarkított provokációban”. Az iratnyilvánosság részlegességét elsősorban mégis a múlttal való szembenézés tudatos, politikai indíttatású sabotálásával magyarázza, beleértve a sajtó közvélemény-formáló erejét is. Szerinte a kommunizmus emberellenes bűneiért felelősök bíróság elé állítására alapvetően létezett társadalmi igény 1990 után, a sajtóban ezzel szemben felerősödtek azok a szövegek is, amelyek – különböző okfejtéssel, de – a múltban történt „vájkkalás” jelentéktelenségét propagálták. A könyv előszavában írja: „Csak 1950–1953 között 390 000 személyt ítélték el a bíróságok, és másfél millió személy került bele az állambiztonság nyilvántartásaiba. Az összes bíróság által eléltelt vagy internált személyek száma meghaladta a 600 000-et, az üldözés tehát tömegesnek nevezhető. Az is figyelemre méltó tény, hogy noha a durva adminisztratív eszközök alkalmazásának zöme az 1962 előtti időszakra esett, a politikai hatalom birtokosai, illetve az elnyomó szervek vezetői személyükben nem sokat változtak 1956 és 1989 között.”

A szerző számos, a közelmúltban nagy port kavart botrányt elemez, hangsúlyozva, hogy: „A felelősségre vonásnak egy bizonyos szint felett meg kellett volna történni, a Holocaust idején elkövetett bűnökhöz hasonlóan.” Összehasonlításképp a német, szlovák, cseh vagy román eljárásrendet hozza, szerinte a legtöbb országra jelentősen nagyobb előrelépéseket tett ezekben az ügyekben. A felelősségre

vonás az iratok titkosításából, rosszabb esetben megsemmisítéséből fakadó lehetetlensége mellett számot vet az elvi-gyakorlati korlátokkal is. Hosszan foglalkozik ezért a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság feladatkörével: meddig terjed az adatvédelem és honnan-tól kezdődik a közérdekű adatok elzárása a nyilvánosság elől? A választott politikai elit tagjainak múltját mennyiben kell láthatóvá tenni a társadalom számára? Milyen mértékben kell a közszereplőknek feddhetetleneknek lenniük? Hányféle káros következménye lehet a múlttal való szembenézés hiányának?

Ugyanakkor nem a máig hozzáférhetetlen iratok minden probléma eredője. Biszku Bélát például bizonyítható érintettsége ellenére mentették fel a Nagy Imre-per ügyében. Az ellene indított hosszúas persorozat Biszku elhalálásával jogerős ítélet nélkül végződött, de a korábbi kommunista-perekben (pl. az 1993-ban elhunyt Péter Gábor vagy a 2002-ben elhunyt Farkas Vladimir ügyében) sem született soha az elkövetett bűnök mértékével arányos ítélet.

Ungváry sokat foglalkozik az ügynökkérdések morális alapvetéseivel: az elmúlt évek ügynökbotrányai rámutattak arra, hogy a beszerzés ténye önmagában nem minősül terhelő adatnak. Ráadásul a pártállam terrorjának fenntartásában eleve nem az ügynökök viselték a fő szerepet, de voltak, akiknek a beszerzés utáni tevékenysége (vagy inkább tétlensége) még etikai kérdéseket sem vetett fel: ilyen volt Torgyán József és Csurka István, akik nemcsak nem végeztek érdemi hálózati munkát, hanem kifejezetten bátor ellenállást tanúsítottak. Ellentétben az Oscar-díjas, a Nemzet Művésze címmel kitüntetett Szabó Istvánnal, akinek ártalmas, túlteljesítő tevékenységének napvilágra kerülését a rendező mellett szolidaritási akciók követték – effajta szolidaritási akciókkal a terhelő adatokat publikáló újságírók nem támogatták meg.

A tettes-áldozat szerepkörök összemosisodása is jelenségértékű lehet: például, amikor a tettes egy koncepció per áldozati státusza mögé igyekszik rejtőzni. Ungváry többek közt ebből a szempontból elemzi az úszók szexuális erőszak-perét. Kiss László és két társa ügyében nemcsak az a gyakorlat érdekes, hogy a köztörvényes bűnösök koncepciók pert kiáltanak, hanem az ügymenet lefolyásának

körülményei is: 1961-ben a bíró jelentősen enyhébb büntetést szabott ki, mint ahogy törvényes keretek közt szabályos lett volna, ráadásul végül a büntetés letöltésének ideje is a felére csökkent – mind ebből sejteni lehet valamely felsőbb szerv közbeavatkozását.

Közel harminc évvel a rendszerváltás után bizonyos esetekben csak morális vonatkozásokról beszélhetünk, tekint-

ve, hogy a felelős kommunista vezetőkkel szemben már nem kezdeményezhető büntetőeljárás. A rendszerváltozás vizsátságai, a politikai-történeti torzítások, az eltitkolt adatok az emlékezetpolitika, emlékezetkultúra kérdéseit sem hagyják érintetlenül. Az, hogy mikor, mire, hogyan lehet, vagy kell emlékezni, hogyan formálódik a kulturális emlékezet, és ez mennyiben korrelál az aktuálpolitikai fo-

lyamatokkal – nem egyszerű, társadalmi közmegegyezést ígérő téma. Nemcsak azért, mert egyes anyagok tartalma ismeretlen, de a közéleti értékelés mércéi is kérdésesek. ■ ■ ■

■ **T. Tóth Tünde** (1989): az SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje.

KOLOZSI ORSOLYA

Mindennapi mágneseink

Több gyerekkönyv, egy ifjúsági regény (*A szupermenők*) és egy novelláskötet (*Boldogtalanság az Auróra-telepen*) után 2018-ban megjelent Mán-Várhegyi Réka első, felnőtt olvasókat célzó regénye. A *Mágneshegy* terjedelmes könyv, melyben mintha legalább két (de inkább három) különböző regény lenne egybegyűrva: a társadalomtudománnyal foglalkozó értelmiségiek története részletesen, a disztópikus Békásmegyert-szál rövidében, a szkinhed Feri története pedig csak felskiccelve íródik bele a 15 hosszabb-rövidebb fejezetből álló szövegbe. A kötet nagy részét a budapesti szociológusok konferenciákkal, tudományos esszéikkel, egyetemi előadásokkal és szemináriumokkal szegélyezett sorsainak bemutatása teszi ki. Közülük is három személyre fókuszál elsősorban: Börönd Enikőre, aki New Yorkból visszatérve igyekszik rendbe tenni/elkezdeni az életét, nagy remények (kutatás, könyvírás) kíséretében; Bogdán Tamás egyetemi oktatóra, aki válása után nehezen tudja újraértelmezni saját sorsát; valamint a fiatal szociológushallgatóra, Rékára, aki megpróbál beilleszkedni a számára új, értelmiségi közösségbe. A három legfontosabb szereplőt rendkívül részletesen mutatja be a regény, Enikő és Tamás történetébe mindentudó, egyes szám harmadik személyben tudósító narrátor vezet be az olvasót, Réka pedig egyes szám első személyben ismert meg gondolataival, érzéseivel. A három ember útjai gyakran összetalálkoznak, hiszen egyazon tudományos közösség tagjai,

Mán-Várhegyi Réka:
Mágneshegy
Magvető Könyvkiadó, 2018

sőt, a férfival mindkét női hős szerelmi kapcsolatba is kerül, igaz, csak rövid időre. Az egyes fejezetekben felváltva érvényesül a nézőpontjuk, Enikő, Tamás és Réka meséli (én-elbeszélőként vagy az említett omnipotens narrátor közvetítésével) történetét és természetesen a saját perspektívájából látatja a többi szereplőt. Ugyanaz a közeg, de a nézőpontváltásokból következően más-más szemlélet, ugyanazoknak az eseményeknek különböző értelmezéseiből áll össze a *Mágneshegy* szövege.

A társadalomtudósok világnak bemutatására szánt oldalakon Mán-Várhegyi egy abszolút hagyományos, realista elbeszélésmódot működtet, a klasszikus fejlődésregény elemeiből építkezik (és talán ezen a ponton lehetne megfogni azt is, miért idézi a cím erőteljesen Thomas Mann *Varázshegyt*). Hősei bizonytalan, kétségekkel teli emberek, belső monológjaik, tépelődéseik bemutatása minden szereplő esetében alapos és mély lélekábrázolásban gyökerezik, s mindez a szerző lenyűgöző emberismeretével kiegészítve válik nagyon hitelessé. Nemcsak a karakterek tűnnek azonban valóságosnak, hanem az őket körülvevő világ, és ennek a világnak a jellemző, tipikus elemekből felépített atmoszférája is. A szerző egyik legnagyobb erőssége éppen ebben rejlik: kivá-

lóan, részletgazdagon ír, és ezekből a gazdag, burjánzó bekezdésekből tökéletesen összeáll az ábrázolni kívánt közeg miliője. Ha nem is Balzac Vouguer-panziójának leltárszerű leírásai, de ezekhez mindenképp hasonló bekezdések adják meg a regény sava-borsát, s teszik kézzelfoghatóbbá, átélhetőbbé ezeket a körülményeket: „Sötét és szűk előszobába lépünk be, szokatlanul hosszú, és mintha enyhén jobbra kanyarodna. A falat elborítják a kabátok, kalapok, képek, dobozok, a plafonig felkapaszkodó polcrendszer, és a polcokon sorakozó, ki tudja hány méter folyóirat. (...) Itt egy értelmiségi család lakik, ki tudja, hány éve, talán életük nagy részét itt töltötték, a sok-sok folyóméter könyv, dísztárgy és használati eszköz már-már földtörténeti rétegeket alkotva pihen egymáson, és hogy legalul mi van, azt talán ők is rég elfelejtették. A folyosóról jókora hall nyílik, ahová most belépünk. Sarokkanapé, dohányzóasztal, ebédlőasztal, könyvespolcok, szekrények, valamint hifitorony, CD-lemezek, videokazetták, sakkóra, a sarokban szövöszék. Ahol a falon maradt még egy kis hely, ott festmény, bekeretezett fotó vagy szőttés lóg.” Az idézett, ötödik fejezetben egy szociológus pár ad vacsorát, még nem is láttuk vagy hallottuk őket, de lakásuk bemutatása már sok mindent megelőlegezett abból, ami később megtudható majd róluk. Még csak az előszobájukat vehettük szemügyre, de már érezzük, észleljük, milyen emberek lehetnek. Mán-Várhegyi prózája ugyanígy képes jellemezni szereplőjét annak haját, ruházatát megmutatva: „Most a nyári meleg ellenére fekete harisnyát és fekete ruhát visel, a hajszálak keresztben tapadnak nedves homlokára. Térdig érő, harangszabású ruhácskájá, krumpli alakú törzse, cérnaszál végtagjai miatt távolabbról nagyra nőtt, dundi kislányra hason-

lít. A kislányimázsra Zsóka rá is játszik, finoman selypít, affektál és hangosan, élesen csilingelve nevet. Gyakran elmondja, hogy semmi pénzért nem vágatná le a haját...” Jellemzései éppen azért jók, karakterei pedig élők és hitelesek, mert nem csak a belső monológokkal, gondolatokkal és megszólalásokkal, hanem egy-egy gesztussal, frizurával, egy étteremben való rendeléssel vagy egy cigaretta meggyújtásának módjával jellemez. A szerző ráadásul nagyon jól bánik az arányokkal, soha nem esik túlzásba, a leíró részek nem válnak túlírtta, monotonná, átlapozásra késztetően unalmassá. Ha regényének a szociológusvilágot és annak szereplőit bemutató és értelmező részét vizsgáljuk, akkor egyértelműen valamiféle lélektanra fókuszáló realizmussal van dolgunk, természetesen a 19. századinál modernebbre hangszerelve.

S mintha éppen ezt a hagyományos, realista elbeszélésmódot (amit nagyon jól művel, és ami nagyon jól áll neki) igyekezett volna ellensúlyozni a bevezetőben említett betéttörténettel, betéttörténetekkel. Maga az elgondolás nem rossz, hiszen egymástól ennyire különböző minőségű szövegvilágok egymás mellé rendlése, összefűzése egy nagyon érdekes, ellentétpontozó feszültséget adhatnak ki, ez azonban a *Mágneshegy* lapjain nem történik meg. A disztópikus jellegű Békásmegyert, mely egyfajta elhagyhatatlan zónaként funkcionál, Bogdán Tamás szociológiai terepmunkáinak fontos helyszíne, illetve Réka szülőhelye. Ez a fikatív (de azért a valóságosra sokban emlékeztető) hely a kötet szűrrealitásának forrása, itt történhet meg minden olyan dolog, mely a másik szálon elképzelhetetlen volna. A halála után fenyegető óriásként visszatérő nyúl (a borító éppen ezt a részletet emeli ki), a címet adó Mágneshegy, melyből egy titokzatos kormánykíséret miatt mindenkit a körzetben tartó sugárzás árad – mind ennek a különös világnak a részei. A jelenleg rendkívüli népszerűségnek örvendő disztópia műfaja nyilvánvalóan sokban eltér a realista műfajok tradíciójától, és eszközeiben is másféle megörökítést igényel, így a kettő egymásba játszatása dinamikát adhatna a regénynek, a szöveg önmagán belüli dialógusát valósíthatná meg. A társadalmi problémák és egyenlőtlenségek iránt érdeklődő szociológusok valós világába szépen vissza le-

hetne vezetni, és így szorosabbra lehetne fűzni a két meghatározó szál közötti kapcsolatot. Az ebből adódó oda-vissza mozgás olyan játékot eredményezhetne, mely folyamatosan módosítaná a jelentéseket, és az állandó kimozdulások miatt zavarba hozhatná az olvasót. Ez utóbbi meg is történik, de sajnos nem pozitív értelemben, mert nem egy elgondolkodtató, termékeny játék részesei leszünk, sokkal inkább értetlenség és tanácstalanság határozza meg a befogadói élményt. A kiváló koncepció megvalósítása valószínűleg azon csúszik el, hogy nem elég erős a szerkezet, mely ezt az ellentétet egyben tudná tartani. A Békásmegyert-epizódok kilógnak a regény szövetéből, sokszor úgy tűnik, még a szerző számára sem egyértelmű hová akar kilyukadni ezzel a szintézissel. A disztópikus szál egyre gyengül, majd mindenféle lezárás nélkül elhal, hogy végül már csak a Bogdánt követő sánta Izabella csoszogása juttassa eszünkbe, a szövegnek volt egy ilyen rétege is. A szerző úgy hagyja el ezt a szálát, mintha maga is belátná a kudarcát, hogy nem képes jelentéssé tenni, lezárni ezt a történetet. Első olvasás után úgy tűnik, jobb ötlet lett volna kétféle szöveget külön-külön megírni, még akkor is, ha ebben az esetben két hagyományosabban szerveződő szöveg lett volna az eredmény.

A struktúra gyengesége és a vakmerő gesztus kudarcra ellenére a *Mágneshegy* egy kiváló író szövege. Sűrű, sokféle jelentéssel felruházható regény, egyik fontos témája a feminizmus, melyet Börönd Enikő figurája képvisel legerősebben, de Réka készülő regényének, a női elbeszélő körül adódó problémái is jeleznek. A megfigyelt karakterek többnyire nők (Enikő anyja, nagyanyja, nagynénje, Bogdán kislánya, exfelesége, a vidéki tanársegéd, Regina, stb.), a felbukkanó férfiak, mint ahogyan Bogdán is, erőtlen, gyenge alakok. Egészen biztos, hogy a témára fogékony olvasók egy nagyon érdekes feminista interpretációval képesek gazdagítani a kötet értelmezését, számomra azonban ennél sokkal érdekesebb az a karakterteremtő erő, melylyel ez a sok, egymás útját keresztező sors egy-egy kinagyított pillanatban megnyilatkozik. Az a társadalmi érzékenység, az emberekre irányuló kitartó figyelem, ami itt megfigyelhető, nagyon sokban emlékeztet Tóth Krisztina novelláira, még ak-

kor is, ha szövetségesező eljárásaik sokban különböznek. Az a mód, ahogyan Mán-Várhegyi két testvér közös kávéházi ebédjéből ki tudja fejteni egész múltjukat, személyiségüket, kapcsolatukat, az egészen kivételes. Az, hogy nagyon nyitott és érzékeny írói perspektívával állunk szemben, az nem a szkinhed Feri alakjának megrajzolásában, még csak nem is a feminizmus direkt emlegetése során válik nyilvánvalóvá, sokkal inkább abban, hogy mennyire sokféle háttérű és sorsú, egyedi, de mégis az ezredforduló Magyarországnak tipikus élettörténeteit élő figurát képes megjeleníteni. Felhívja a figyelmet arra, hogy nem csak a periférián élők, a különlegesekek, de mindenki küzd valamivel, leginkább azokkal a mindennapi mágnesekekkel, melyek nem hagyják változni, melyek visszahúzzák levetni, elhagyni kívánt személyisége lényegéhez. Ennek értelmében a cím értelmezése kitérítendő, nem csak a békásmegyerieket otthon tartó vonzás, hanem a szubjektumot saját magához láncoló erő is lehetne ez a titokzatos mágnesség. A múlt, a belénk nevelt és zsigereinkbe égett gesztusok és stratégiák, ahová ragadunk, ahonnan nem vagy csak nagyon nehezen tudunk elszakadni. Ahogyan a harmincas éveiben járó Enikő megfigyeli, hogy tulajdonképpen újraélti saját anyja sorsát és minden gesztusában hordozza őt; ahogyan Bogdán, aki első generációs értelmiségiként úgy érzi, egyszerű, bajai származásától soha nem fog szabadulni, legfeljebb csak elleplezni tudja azt; ahogyan Réka, ki tudja, miért, végül visszaköltözik származási helyére Békásmegyertre – mind ugyanannak a részükké vált mágnességnek engedelmeskednek. A *Mágneshegy* ezeknek a lélektani rezdüléseknek a megmutatásában, az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi- és tárgyi környezet megjelenítésében jeleskedik, ezt kellene a következő regényben kibontakoztatni, nem hagyni, hogy kísérletező megoldások eltereljék róla a figyelmet. ■ ■ ■

■ **Kolozsi Orsolya** (1980, Budapest): tanár, kritikus. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar-összehasonlító irodalomtudomány szakos oklevelet, ugyanitt a Modern Magyar Irodalom Tanácsán folytatott doktori tanulmányokat.